

Rozhovor s MILANEM UHDEM
o jeho nové knize „Objevy pozdního čtenáře“

ROBERT TOMBS / Politické podloží devatenáctého století

VÁCLAV KLAUS / Tragická smrt Lecha Kaczyńskiego
a střední a východní Evropa

ARTHUR HERMAN / Jak Amerika zbohatla

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

PAVEL ŠVANDA / Proč se tak rozčilujete?

JIRÍ HANUŠ / Moby Dick: ryba jako symbol

PAVEL KOLMAČKA / Zem trčí z vody

FRANTIŠEK MIKŠ / Portrét Jana Paula

JACQUES MARITAIN / Rouault – Severini – Chagall



6/2012

Udělejte Vánoce doma i v Africe.

Dejte svým blízkým
pod stromeček
možnost poslat kozu
do Afriky a pomoci
tak potřebným.
Skutečný dárek
dokáže potěšit
hned dvakrát.



Kampaň podporují

TOPREAL



Hlavní mediální
partneři

RESPEKT



ČD
Česká televize

Partneři kampaně

W
A
B
D
O

MEDIACOM

skutecnydarek.cz

www.facebook.com/nakladatelstvi.portal

www.portal.cz

Michael Hesemann Georg Ratzinger – Můj bratr papež

Jak prožíval Georg Ratzinger jmenování svého bratra papežem? Jak vzpomíná na společné dětství a vstup do kněžského semináře? Jak se vyrovnává z nařčení z účasti v Hitlerjugend? Na vše Georg otevřeně odpovídá v knižním rozhovoru.

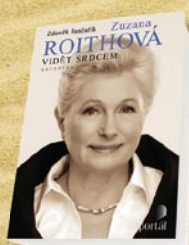
váz., 288 s., 379 Kč



Daniela Brůhová Táňa Fischerová – Nežít jen pro sebe

Knižní rozhovor s kandidátkou na prezidentku ČR. Táňa Fischerová vzpomíná na své dětství, na herecké povolání, vypráví také o své rodině, představuje své názory na společnost, politiku a stav veřejných věcí. Nově je rozhovor doplněn o události posledních deseti let od vydání první verze této knihy.

brož., 232 s., 349 Kč



Zdeněk Jančařík Zuzana Roithová – Vidět srdcem

Rozhovor se známou lékařkou, senátorkou, ministryní zdravotnictví a poslankyní Evropského parlamentu mapuje hlavní křižovatky jejího života. Na pozadí barvitého vyprávění o minulosti vyvstávají silné kontury její osobnosti: nezdolná vůle a pracovitost, rozhodnost a důslednost při jednání s lidmi, ale zároveň moudrost a laskavost.

váz., 264 s., 335 Kč



Mathias Jung Kouzlo sebeuskutečnění Harry Potter v nás

Autor v knize předkládá ucelený hlubinně psychologický výklad potterovské série. Obrací se především na čtenáře Harryho Pottera, pro které může být jeho kniha četbou, ze které se dozvědí více o potterovském mýtu i o sobě samých, o cestě vlastního sebeuskutečnění. Svě úvahy Mathias Jung prokládá paralelami z mytologie, duchovních tradic, či myšlenkami jiných autorů.

váz., 192 s., 265 Kč

Žádejte v knihkupectvích nebo objednávejte: Portál, s. r. o., tel.: 283 028 203, e-mail: obchod@portal.cz
Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapkova 2 / Brno, Dominikánské nám. 8



portál

Editorial

Spolu s koncem roku každoročně znovu a znovu cítíme, že se blížíme k největšímu svátku, který snad nejvíc ze všech spojuje naše národní společenství napříč stavy, vyznáními, politickými názory a téměř všemi myslitelnými společenskými děleními.

Se svátky – ať mají podobu svátku státních či dnů pracovního klidu – máme obecně problém. Buďto je neuznáváme a ignorujeme, nebo naopak uznáváme, jen jaksi nevíme, jak konkrétně máme vtisknout sváteční rys do běhu onoho dne. Přiřazení konkrétního svátku do jedné z těchto skupin pak závisí na naší světonázorové a jiné orientaci. To, co je pro jednoho výjimečným dnem, patří pro druhého do starého železa, a naopak.

Vánoce jsou jiné. Zapomeňme alespoň pro chvíli na to, že jim různí lidé dávají různou náplň. Pro jedny je to připomínka zrození Bohočlověka, Ježíše Krista, zlomový moment v dějinách spásy. Jiní, zmasírovaní antiklerikálními kampaněmi uplynulých let a již i staletí, se vracejí k údajným pohanským kořenům českého a moravského prostoru, jež mají mít pokračování v nejrůznějších lidových zvycích a tradicích, a slaví zimní slunovrat, byť o tři dny posunutý. Další, a asi nejpočetnější, neřeší žádné historické či duchovní zakotvení a „jen“ se snaží replikovat kdysi dávno prožívané a třeba i nově objevené, vnímají Vánoce jako svátek společného rodinného krbu, stolu, stromku a dárků.

Přesto všichni dohromady cítíme, že jde o naprosto výjimečné dny, kdy se snažíme být se svými blízkými a uchystat pěkný den a večer plný nejrůznějších symbolů, jimž třeba ani nerozumíme. A vůbec nevadí, že to vše slavíme a děláme především kvůli dětem v našich rodinách. Není krásné, že alespoň někdy a něco děláme kvůli dětem? Nepatří vzpomínky na naše dětské Vánoce k našim emocionálním kotvám?

Ne, člověk se nemůže divit těm, jimž se díky strategiím obchodníků pouštějících předvánoční rekla-

my okamžitě po Dušičkách (či dnes už spíše po Halloweenu) a distribuujících vánoční televizní program na konci listopadu ke konci prosince tyto svátky protiví. Přesto však když se o Štědrém večeru na obloze rozsvítí Večernice, padá na nás tklivá, romantická, melancholická nálada. A je jedno, jestli jsme se předtím postili a večer korunujeme křesťanským postním jídlem – rybou –, nebo jestli se nezřízeně cpeme celý den a nakonec se zakousneme do vepřového řízku. Důležitý je pocit slavnostnosti večera – toho tajemného svátku... I racionální lidé pak často podléhají atmosféře a dělají zcela iracionální věci, což však patří ke společnému slavení.

Vánoce jsou také asi jediným okamžikem, kdy se ještě (zatím) dozvídáme cosi o postavě jménem Ježíš Kristus či vlastně Ježíšek. Ten ho chce kolébat, jiný donést dvě kozičky, další písní vyznává, že v městě Betlémě Bůh zrozen jest, a ještě jiný se raduje, že člověk jest vykoupen. A dokonce (také opatrně řekneme, že zatím) se s tím vším setkávají i školní děti při hodinách zpěvu a trénování na vánoční akademie a besídky. Rodiny, i ty, jež jinak vyrůstají už několikátou generaci bez institucionálního kontaktu s křesťanstvím, to pak často podpoří společnou návštěvou betléma vystaveného v některém z kostelů či dokonce půlnoční bohoslužby. Snad právě sváteční dny v závěru prosince nejvíce poodhalují v duši našeho národa touhu po krásnu, klidu, lásce, která se jinak v toku všedních dní zdá být nenávratně vyrvána.

Ne, Vánoce skutečně nejsou jedním z řady svátků. Jsou králem/královnou běhu našeho občanského roku, jsou svátkem, který drží naše rodiny, různé generace a celou společnost pohromadě.

Sláva na výsostech Bohu a na zemi pokoj lidem dobré vůle. Požehnané Vánoce za celou redakci *Kon-textů* přeje

STANISLAV BALÍK

Rozhovor /

- Spor s velkými autory o základní lidské hodnoty. S MILANEM UHDEM o literatuře, politice a „druhém čtení“ 3

Texty /

ROBERT TOMBS

- Politické podloží devatenáctého století 10

VÁCLAV KLAUS

- Tragická smrt Lecha Kaczyńskiego a střední a východní Evropa 15

ARTHUR HERMAN

- Jak Amerika zbohatla 19

PAVEL ŠVANDA

- Proč se tak rozčilujete? 26

ALEXANDER TOMSKÝ

- Barbaři před branami II.
Události (2008–2012) 31

DAWID WILDSTEIN

- Obnovení z popela 40

JACQUES MARITAIN

- Tři malíři: Rouault – Severini – Chagall 45

Vzpomínka /

MOJMÍR JEŘÁBEK

- Hledání svobody pomocí jazyka.
Před rokem odešel Jiří Gruša 54

Literatura /

JIŘÍ HANUŠ

- Moby Dick: ryba jako symbol 59

LUCIE TUČKOVÁ

- Pohybem mořské řasy 64

PAVEL KOLMAČKA

- Zem trčí z vody 68

Československo bylo náš Vietnam...

- Rozhovor s bulharským spisovatelem STEFANEM KISJOVEM 71

STEFAN KISJOV

- Můj otec klaun 77

JOSEF MLEJNEK

- Krátká spojení 81

Portrét /

FRANTIŠEK MIKŠ

- „Tak ty jsi smrt, které se všichni bojí?“
Hledání Jana Paula 86

Básníci čtou básníky /

- Vybírá ROBERT FAJKUS 90

Nad knihami /

JOSEF MLEJNEK

- O odpovědnosti umělce 93

- Z nových knih 96

- Rejstřík ročníku 2012 98

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník IV. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXIII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** David Jalový (jazykový redaktor), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** Marc Chagall: Událost, 1978 • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.



Spor s velkými autory o základní lidské hodnoty

S Milanem Uhdem o literatuře, politice a „druhém čtení“

Nakladatelství CDK vydá v nejbližších dnech novou knihu brněnského spisovatele a dramatika Milana Uhdeho *Objevy pozdního čtenáře* s podtitulem „Druhé čtení“ českých autorů od Máchy k Havlovi. Soubor sedmadvaceti zamýšlení nad osudy a díly známých českých spisovatelů a básníků vychází z textů, které autor publikoval na stránkách časopisů *Proglas* a *Revue Politika*, jež byly předchůdci *Kontextů*. Milan Uhde patří mezi dlouhodobé spolupracovníky CDK a časté přispěvatele jeho periodik. Při příležitosti vydání knihy jsem autorovi položil několik otázek.

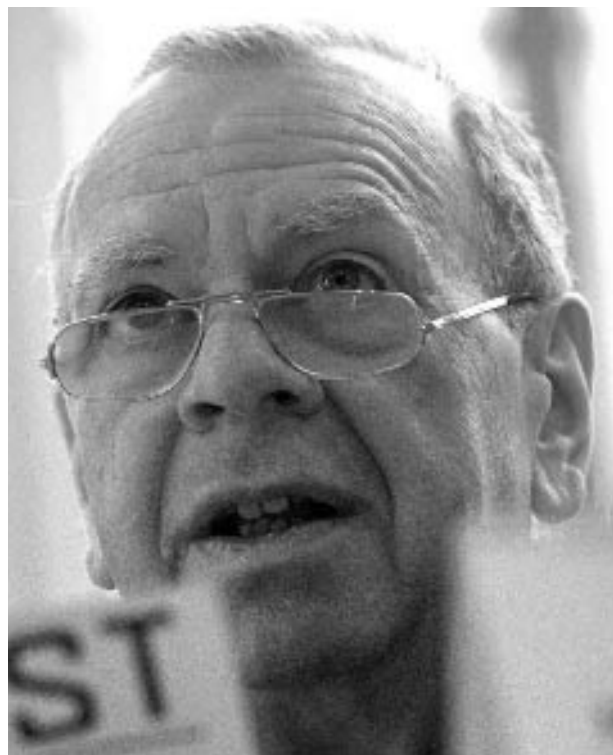
Začněme názvem knihy, který může znít nezasvěcenému čtenáři trochu nezvykle. Proč „Objevy pozdního čtenáře“? A proč „Druhé čtení“?

Před „druhým čtením“ se odehrálo první, a to v době, kdy jsem studoval na gymnáziu a pak na brněnské filosofické fakultě. Kolem zuřila padesátá léta, ale já jsem byl přesvědčen, že jsem vůči jejich nákazě dostatečně imunní. Když mě potom na začátku sedmdesátých let zakázali a musel jsem pracovat na cizí jméno, dostával jsem zakázky na zdramatizování různých známých látek, převážně českých. Donucen ke „druhému čtení“ jsem zjistil, že jsem myšlenkové diktatuře padesátých let hodně podlehl. Jako pozdní čtenář jsem v knihách domněle zažitých objevoval poněkud jiný svět. Začal jsem „druhému čtení“ podrobovat téměř všechno, co jsem jako student stačil přelouskat a cítit. Název „Objevy“ míním sebeironicky: zpožděný Kolumbus připlul do Ameriky, kterou před ním objevili jiní, a tak jen zkoušel vydat se v jejich stopách.

Pokud vím, první texty vznikaly už někdy na začátku sedmdesátých let a další s přestávkami prakticky do dnešní doby, tedy téměř celá čtyři desetiletí. Kdy přišel nápad udělat z nich knihu?

Když počet portrétů uveřejněných v *Proglasu* a v *Revui Politika* překročil druhou desítku, začal jsem věřit, že by z toho přece jen mohla vzniknout knížka, když už jsem musel upustit od výchozí a poněkud megalomanské představy ze sedmdesátých let, že podám soustavný literárněhistorický výklad vývoje novodobého českého písemnictví. Jako literární historik jsem sám ve svých

očích neobstál zejména po metodické stránce. I v rodině zazněl hlas, že časopisecké otištění stačí a pro knižní vydání neexistuje přesvědčivý důvod. Teprve až jsem přijal jako obhajitelné čtenářské hledisko, které snese subjektivitu, bez níž se nedokážu obejít, dozrál plán do dnešní podoby jakýchsi vyznání s ukázkami. Povzbudila mě i redakce obou periodik, která mě informovala o příznivém ohlasu mých otištěných pokusů.



Podrobil jsi zkoušku „druhého čtení“ celou řadu známých českých literárních veličin a model. Jak píšeš v úvodu, mnozí z nich touto „zkouškou“ neprošli bez újmy. Zejména příslušníci levé avantgardy. Kteří to byli a proč?

Nešlo pouze o levou avantgardu. Býval jsem okouzleným čtenářem Vančurovým a Olbrachtovým, recitoval z paměti Nezvala, Biebla, proletářskou poezii Seifertovu a Wolkerovu, ale obdivoval jsem i Tylovu a Čapkovu dramaturgii. Při „druhém čtení“ jsem se s nimi dostal do prudkého sporu. Uvědomoval jsem si přitom, že jde o spor s velkými autory. Jen takový má však podle mě smysl. Nespočíval výhradně v ideologii a politice. Chápal jsem jej jako spor o základní lidské hodnoty, které jsem spatřoval jinde než oni. Zažil jsem a viděl třeba projevy násilí, které leví avantgardisté desítky let předtím tak bezstarostně a hlučně vzývali, a nemohl přehlédnout, že se umělecky sugestivním slovem ve skutečnosti zaslíbili občasně nebo trvalé službě nelidskosti.

Ano, spor s velkými autory o lidské hodnoty, to je asi přesná charakteristika, jakkoli to může znít nadneseně. Z četby tvé knihy jsem měl podobný pocit a leckde mi také otevřela oči. Myslím, že takto by se měla velká literární díla číst a především takto by se také měla podávat látka studentům, nikoli jako suché popisy či nezáživné literárněvědné analýzy...

Nejsem si jist, zda mé čtenářské záznamy nahradí analýzu. Vysokoškolák se s nimi podle mého názoru sotva spokojí. Ale pokud jde o středoškolskou výuku, myslím, že jejím posláním není odborně text rozebrat, nýbrž probouzet zaujetí pro četbu a získávat studenty pro poznání, že kniha vyjadřuje jejich situaci a přispívá k sebepoznání a lidské kultivaci. Můj příklad by snad mohl zapůsobit jako povzbuzení k vlastnímu prožitku. Nezáživnost hrozí, kdykoli se po středoškolácích vyžaduje, aby na známku odříkali výklad, který jim učitel předložil jako jedině správný. To je zvětšelé dědictví pozitivismu, který navzdory pozdějším a citlivějším interpretačním systémům stále ještě přežívá a například vysouší takzvané čtenářské deníky, jejichž předepsaná forma brání osobnímu přístupu.

Kdybys měl z toho všeho, o čem v „Druhém čtení“ píšeš, vybrat pět šest nejdůležitějších knih, které by měl mladý čtenář dnes číst. Nebo jimi alespoň začít...

Přál bych mladému čtenáři, aby si znovu přečetl *Babičku* Boženy Němcové jako zápas s vidinou smrti a oprostil se od školních výkladů, které jsou většinou ploché. Přál bych mu překonat strach z poezie, pokud jej cítí, a začíst se do Františka Halase, aby pochopil velké dilema dvacátého století: zážitek sociální nespravedlnosti a bludný pokus o její odstranění. Přál bych mu seznámit se s tetralogií Karla Poláčka, pronikavým a láskyplným svědectvím o záhadách banality a zároveň o její směšnosti. Přál bych mu sledovat na druhé straně návaly zoufalého odhodlání k absurdnímu činu, které při konfrontaci s banalitou prožíval Ladislav Klíma. A konečně bych mu přál setkat se s Jaroslavem Haškem a jeho *Osudy dobrého vojáka Švejka* jako s vesele krutým a zlým vypravěčem zálibně zahleděným do rozpadu světa a vybaveným geniální schopností líčit jej z hlediska štamgastů české hospody.

*Kniha bourá leckterou z nedotknutelných literárních model. Velmi kriticky vyznívá například tvůj rozbor Čapkovy hry *Bílá nemoc*, nazvaný kousavě „Jak terorista málem nastolil světový mír“. Očekáváš ostré reakce čtenářů a především literární obce?*

Nejsem obrazoborec ze záliby a do sporu s velikány jsem se pouštěl hodně rozpačitě. Dlouho jsem nevěřil „vlastním očím“. Nemohl jsem však nadobro zapřít svou životní zkušenost a vyhnout se její konfrontaci právě s vynikajícím autorem. Za polemiku s Čapkem a jeho *Bílou nemocí* mě chtěl už před lety v pražském městském autobuse zfackovat spisovatelův fanoušek, takže neočekávám ani napříště vlídný souhlas. I velmi tolerantní a přátelští posluchači mého výkladu namítali, že doktor Galén vydírá spoluobčany v ušlechtilém úmyslu, takže nemůže být označen za teroristu. Terorista přece dobré úmysly nemá... Kolega spisovatel mi slíbil veřejnou oponenturu. Těším se na ni.

Další kapitola, o Wolkerovi, Seifertovi, Bieblovi a Nezvalovi, nese název „Proletářská poezie aneb Básníci zabíjáci“. Není to příliš tvrdé?

„Zabíjeli“ jako básníci, to znamená nikoli doslova. Vyzývali k revolučnímu násilí a prohlašovali, že jsou sami

připraveni k jeho výkonu. Už jsem slyšel námitku, že se poezie doslovně chápat nemá. Jsem v tom ohledu neúprosný: slovo pokládám za potenciální čin. Ivan Karamazov v románu Dostojevského pronesl názor, že jeho otec je takový hříšník, že by měl být fyzicky odstraněn. Ivanův nevlastní bratr Smerďakov otce zavraždil. Ivan se nad tím zděsil, ale vrah se bránil, že jen uskutečnil Ivanův soud, a že je tedy Ivan spoluviník té vraždy. Ivan ideový podíl na vraždě připustil. Opírám se o logiku Dostojevského a domnívám se, že básníci jsou za svá slova odpovědní. Někdejší avantgardista Seifert se také zděsil, když viděl poúnorové počínání vykonavatelů revolučního násilí. Nazval je knechty. Wolker se revoluce nedožil, Nezval a Biebl ano. Biebla dohnali knechti k sebevraždě, i když to zřejmě nebyl jediný důvod jeho sebeničivého činu. Nezval o svých pocitech pomlčel, pokud je měl. Ale otázku, zda je měl, pokládám za legitimní. Neumann běsnil do konce svých dnů a schvaloval moskevské procesy. Jak na to mám reagovat měkčeji?

Takže tvrdé hodnocení, ale oprávněné. Vezměme to nyní z druhé strany: kteří autoři v tvých očích obstáli?

Objevil jsem ke svému prospěchu například Karla Poláčka. Šalda i Pujmanová jej téměř pohrdlivě odsoudili, že prý propadal měšťáckému nazírání. Jenže mně došlo, že pohrdali každým, kdo se nestal kurýrem velké ideje, a že mí rodiče, mí blízcí a já sám patříme k těm pohrdaným, ba že mě náhončí a posluhové velké ideje právě proto vyobcovali z oficiální literatury. Poláček podle mě ztělesňuje podivuhodný srůst lásky k takzvanému malému člověku a schopnosti vidět jej v komickém světle. Jaroslav Havlíček mě zaujal jako trpělivý luštitel tajemství lidského osudu a *Babička* Boženy Němcové, kniha, o které už jsme mluvili, mě strhovala jako velký sen vypravěcky, po které poprvé sáhla smrt a která se svým snem proti ní zaštiťuje. Richard Weiner mě fascinoval touhou najít zaklínadlo otvírající bránu k poznání nepoznatelného. Jiří Kolář mě učil prožívat mnohost světa vtělenou do hravě objeveného obrazu, ať slovesného nebo výtvarného. Nově jsem se přesvědčoval, že česká literatura má ve svých vrcholných představitelích doslovně světovou úroveň.

Výběr autorů v knize je hodně selektivní, což nijak nezastíráš. Nesnažíš se zmapovat českou literaturu jako celek, ale spíše určité její tendence. Ale i přesto mi tu někteří autoři scházejí. Když zůstanu u nás v Brně, tak například Jan Skácel nebo i Milan Kundera. Oba jsi jistě znal dobře osobně, s Milanem Kunderou jsi myslím stále v kontaktu. Nedalo by se třeba na těchto autorech ukázat cosi podstatného?

Milan Kundera mi uniká tím, že se pro svou nedokonalou znalost francouzštiny nemohu spolehnout na plné porozumění jeho nejnovějším textům a ani informace prostřednictvím německého překladu mi nepřipadá vyčerpávající. O portrét Jana Skácela jsem se pokusil stejně jako o Karla Jaromíra Erbena, Josefa Václava Sládka, Julia Zeyera, Jaroslava Vrchlického, Antonína Sovu, Karla Tomana, Viktora Dyka, Josefa Čapka, Vladimíra Holana a Bohumila Hrabala, ale s výsledky jsem nebyl spokojen, a to nemluvím o nutkání povědět, co pro mě svou tvorbou znamenali a znamenají například Viola Fischerová, Eva Kantůrková, Eda Kriseová, Zdeněk Rotrekl, Josef Škvorecký, Ludvík Vaculík, Pavel Kohout, Karel Pecka, Jan Trefulka, Ivan Klíma, Pavel Švanda, Jiří Gruša, Petr Kabeš, Antonín Brousek, Petr Král a mladší současníci jako Daniela Hodrová, Michal Ajvaz, Jan Balabán, Miloš Doležal, David Drábek, Karel Steigerwald nebo Miloš Urban. Vypadá to jako seznam a ten dojem je oprávněný. Sedmadvacet spisovatelů zahrnutých do *Objevů pozdního čtenáře* je totiž zlomek původního záměru podat pokud možno co nejúplnější soubor českých autorůských jmen a děl, která mě provázela nebo provázejí jako zaujatého čtenáře. Nevzdal jsem se tohoto záměru nadobro a nevylučuji druhou řadu „objevů“, ale i dalších plánů je mnoho, a dny se krátí a sil nepřibývá.

Doufejme tedy, že se čtenář dočká i druhého, rozšířeného vydání tvé knihy, nebo rovnou druhého dílu, výčet autorů je lákavý. Padlo zde i jméno brněnského spisovatele Jana Trefulky, který bohužel před pár dny zemřel. Jak vnímáš jeho dílo a životní osudy? I na jeho životě se velmi výrazně podepsala politika.

Další řadu literárních portrétů jsem už rozepsal. O Janu Trefulkovi mám v počítači několik stránek, které jsem kdysi zveřejnil v samizdatu, a komentoval jsem

pro zásuvku i jeho polistopadovou publicistiku. Pro náš přátelský vztah, který se nikdy nezkalil, bylo příznačné, že jsme se jako autoři v něčem dost lišili a dobře jsme o tom věděli. Jan se na jedné straně politicky angažoval ve stranických funkcích, a budil tím můj nechápavý údiv; na druhé straně nikdy nepodlehł touze psát satiry a politicky zaostřené příběhy, jaké jsem do vysokého věku spřádal právě já. Sklízel jsem za ně Janovy sice zdrženlivé a shovívavé, ale jednoznačné pochyby: nebyla to literatura jeho srdce. Politiku do svých próz nepouštěl, a když, tak velmi okrajově. Psal o lásce, o svobodném a plném prožitku života, o smrti. Teprve o hodně později jsem pochopil, jak moudře si počínal, a o to tolerantněji jsem potom čítal v příloze *Práva* jeho sotisy proti kapitalismu a ostré výčitky, že jsme při správním členění republiky zašantročili Moravu. Hodnotil jsem to jako detaily, zatímco v podstatných věcech měl vždy pravdu zcela nespornou.

Přestože je tvá kniha velmi čtivá, trochu mi v ní scházejí osobní vzpomínky na autory, s nimiž jsi přišel do kontaktu, takové ty „historky“ ze zákulisí, jež lidé čtou vždy se zájmem. Které spisovatele jsi znal osobně a jaké máš na ně vzpomínky...

Snažím se o spisovatelích, jež jsem osobně znal, vyprávět v knize *Rozpomínky*, kterou připravuji na příští rok, ale nechci se nikomu vtírat do soukromí. Jen hodlám popsat, v čem mě ovlivnili. V „*Objevech*“ jsem se omezil na vzpomínky, které mi pomáhaly prohloubit čtenářské pochopení. Víím však, že taková pomoc může být klamavá. Sdílím mínění, že spisovatelův odkaz spočívá v jeho díle a že se na různé historky z jeho mimoliterárního působení má specializovat spíš bulvár nebo polobulvár. V jedné anketě jsem dostal otázku, se kterým velkým autorem bych se rád osobně potkal, a to včetně velikánů dávno mrtvých. Odpověděl jsem, že si s chutí doplním znalost toho, co napsali a s čím jsem se ke své škodě dosud mýjel. Poznat člověka vyžaduje strávit s ním kus života. Chvilku se Shakespearem při veškeré účtě k největšímu z Mistrů neřadím k neodbytným tužbám.

Měl jsem na mysli něco jako půvabné vzpomínky Julia Firtha Knihy a osudy, které před lety vydal Atlantis. Ale souhlasím s tím, co říkáš. S nadsázkou se někdy

žertem tvrdí, že čtenář by svého oblíbeného autora neměl poznat, aby neztratil iluze... Ale neodpověděl jsi mi na celou otázku. Které ze zmíněných spisovatelů jsi znal osobně a kdo pro tebe nejvíce znamenal, lidsky, jako přítel či kolega?

Odstrašující podobizny velkých intelektuálů podle mě podal ve svých knihách šíravý britský katolík Paul Johnson. Nezpochybnil umělecké výsledky portrétovaných světových tvůrců, ale usvědčil je ze závažných lidských nedostatků, pro které jim sugestivně upřel například právo autoritativně projektovat představu společnosti. Ibsen nebo Brecht jako dramatikové jsou pro mě trvale předmětem obohacujícího studia a zdrojem divadelních zážitků. O osobní seznámení s nimi si nestojím. Jsem však vděčný osudu, že mě už někdy v roce 1956 svedl dohromady s Václavem Havlem. Ani on nebyl světec, ale vznesl na sebe určitý mravní nárok, a tomu plně vyhověl. Napsal jsem mu kdysi, že jsem se celý život „dotahoval“ na úroveň důslednosti jeho občanských postojů, a i když jsem se nedotáhl docela, byl pro mě neustálou pobídkou. Zůstal jí i po smrti. Intelektuální inspirací byl můj učitel a posléze přítel Oleg Sus, který se se mnou v redakci dělil o hluboké a rozsáhlé poznatky a měnil naše společné hodiny v kamarádsky pojaté přednášky a semináře. Skvělý kamarád a jiskřivý podněcovatel byl Jiří Gruša, za mnoho vděčím Ludvíku Vaculíkovi, Ivanu Klímovi a Pavlu Kohoutovi – za to, že mě podrželi ve zlých časech, kdy jsem ztěžka hledal ztracenou rovnováhu. Miloš Štědroň se mnou trpělivě spolupracuje na nápadech z oblasti hudebního divadla a prý v tom míní pokračovat. Pracovní kontakty s ním jsou pro mě zdrojem radosti.

Zmínil jsi Václava Havla, jemuž je věnována i závěrečná kapitola knihy. Jaké na něj máš vzpomínky a jak hodnotíš – jako člověk takřkajíc „z oboru“ – jeho dramatické dílo? Z Václava Havla se pro leckoho stává nekriticky uctívaná ikona, a to zastiňuje jeho konkrétní zásluhy a činy. Proto jsem rád, že mohu veřejně a věcně říci, že jeho dramatické dílo pokládám za úchvatně posedlé tématem člověka usilovně uhýbajícího před perspektivou vlastní smrti a ze strachu propadajícího odosobnění a nicotě, jakési smrti před smrtí. Václav Havel sám se naproti tomu od mládí stavěl smrti tváří v tvář.

Spatřoval jsem v tom postoji dědictví antické i křesťanské morálky, která uzákonila, že jsou vyšší hodnoty než zachování fyzické existence. Zároveň si uvědomuji, že jsem v tom svého přítele nedokázal napodobit.

V tomto směru Václava Havla dokázal napodobit málokdo. Ale ani ty jsi přece během normalizace neseděl se založenýma rukama. Sám jsem tě poprvé viděl, i když ty si na to nejspíš nevzpomínáš, na jednom tajném bytovém čtení u Jiřího Müllera. Podepsal jsi Chartu 77, v roce 1988 ses stal i signatářem Hnutí za občanskou svobodu. Pamatuji si, že jsi například přispěl do naší samizdatové brněnské verze revue Střední Evropa... Moc o tom nemluvíš. Jaká je tvá disidentská zkušenost?

Na rozdíl od nejznámějších disidentů jsem se mezi rezistujícími umělci a občany neocitl volbou, nýbrž pod mocenským tlakem, který mi nedovolil donekonečna úhybně manévrovat před pookupačním pogromem v sedmdesátých letech, jak jsem to měl v úmyslu, a přiměl mě „přiznat barvu“. Trvalo mi několik let, než mi to nezbytí došlo, a i v tomto směru jsem se poněkud opozdil za svými jasnozřivějšími kolegy a přáteli. Podpis Charty byl pro mě nikoli projevem občanské naděje na dialog s mocí, nýbrž na jedné straně výkřikem zoufalství, a na straně druhé aktem uvědomění, kdo jsem a že jasně říkám ďáblu Ne, jak o tom zpíval Svatopluk Karásek. Paradoxně jsem se potom navzdory policejnímu okopávání cítil pevněji než před rokem 1977, kdy jsem po pět šest let prožíval daremné období bezradnosti a váhání. Disidentská zkušenost je závažná: i když by se naše společenství asi trvale neobešlo bez zahraniční podpory, dokázalo, že je možné klást teroru odpor i za okolností, které zprvu vyhlízejí naprosto beznadějně, tedy že je třeba po havlíčkovsku hájit některé pevnosti, i když se zdá, že jsou ztracené.

Hodně z tvé knihy se točí kolem otázek vztahu literatury a politiky, spisovatele a moci, umělecké tvorby a ideologie. Sám jsi byl v české politice dlouhá léta činný, v jejích velmi vysokých patrech. Co ti dala politická zkušenost jako spisovatel a dramatikovi?

Politika mě od malička vábila, ale samozřejmě ne ta, jakou nabízeli komunisté. I v době, kdy jsem podléhal mladistvé představě o možnostech socialistické pře-

stavby společnosti, odmítal jsem se stát členem strany a podařilo se mi nikdy do ní nevstoupit. Atmosféra svobody mě po listopadu 1989 přivedla k pokusu uplatnit se v takzvané vysoké politice prakticky. Nevím, zda jsem jí v něčem prospěl. Své politické angažmá nepovažuji za úspěšné. Vytěžil jsem z něj však poznání, že politika není kouzelná kuchyně, jak jsem si ji chlapecky vykládal, nýbrž že je to sféra působnosti lidí, i když poněkud specifická, protože se v ní zachází s mocí a důsledky dopadají na celou pospolitost. Proto na rozdíl od hlasů, které volají po větší odbornosti politiků, zdůrazňuji jejich lidskou stránku. Pokušení moci je hrozné. Odborně se mohou aspoň do nějaké míry poučit, ale nejsou-li pro výkon moci předem lidsky připraveni, je na zásadní mravní kultivaci ve zralém věku zpravidla pozdě.

Toto je velmi zajímavé téma, před časem jsem o něm mluvil a psal a dost lidí se na mě kriticky vrhlo. Tvrdil jsem zhruba toto: V devadesátých letech se v české politice pohybovalo mnoho lidí tak či onak spojených s kulturou, bývalých disidentů, intelektuálů, učitelů či vědců, nad jejichž idealismem a občas i „potrhlými“ nápady jsme občas kroutili hlavou. Trochu jsme se těm naivním idealistům i smáli a ptali se, co vlastně hledají v praktické politice, kde je třeba různých pragmatiků. Ale přesto, byly to nesporné osobnosti s kulturním rozhledem a většinou i s ušlechtilými záměry. Když dnes vidím, kdo je nahradil, s jakými úmysly do politiky vstupuje a jak se v ní chová, říkám si: zaplat Pánbůh za ty umělce a intelektuály, nebylo to vůbec tak špatné... Co si o tom myslíš? A máš nějaké vysvětlení pro to, proč elity a lidé s kulturním rozhledem vyklízejí politický a veřejný prostor?

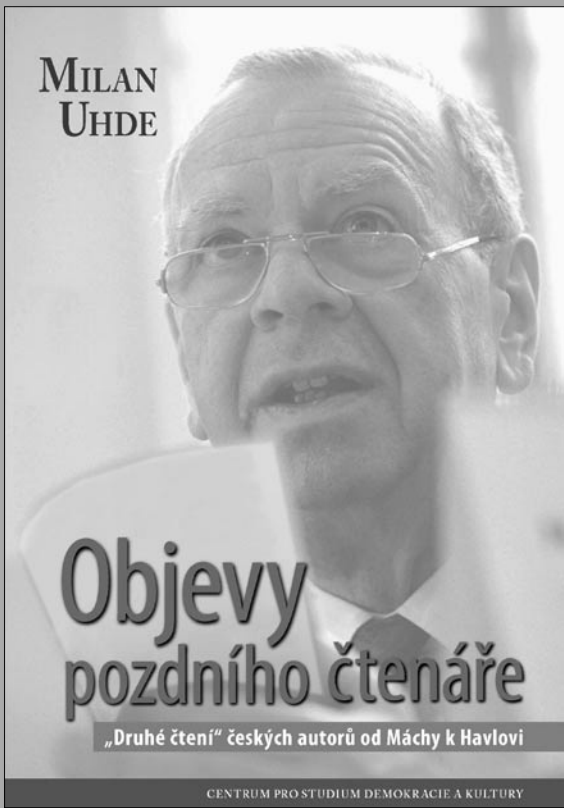
Disidenti byli velmi špatně připraveni, pokud se týkalo představ o ekonomické reformě. Ještě za starého režimu se o ní v jednom stanovisku Charty vyjádřil například profesor Kadlec, a to nepoužitelně. Iniciativu převzali jiní ekonomové a prosadili rozumné rozhodnutí, že privatizace nebude podléhat soudnímu přezkumu, protože by ji to neúměrně prodloužilo, zatímco situace žádala průběh co nejrychlejší. Pragmaticky utilitární náhled žel poté dostal a také napříště dostával přednost před právním i v jiných oblastech, i když už nebezpečí z prodlení. Morálka ustupovala „praxi“. Je

sice pravda, že nemohla tvořit samostatný politický program – heslo „Normální je nelhat“ bylo pouze výrazem programových rozpaků –, nestala se však ani povinným nástrojem politikovy důvěryhodnosti. Vzpomínám si, jak někteří z nás na začátku devadesátých let navrhovali předsedovi ODS, aby se ostře vyslovil proti účasti jejích funkcionářů na privatizaci, a jaké zklamání zavládlo, když odmítl. O pár let později už zněla týmž politickým klubem slova pochopení pro činite-

le, kteří chtějí z politiky samozřejmě „něco mít“, rozumí se kromě zákonného příjmu, a nikdo nahlas nic nenamítal. Jako špatné se mezi politickými špičkami hodnotily jen takové nezákonné činy, na které se přišlo. Disidenti, intelektuálové, vědci, zkrátka takzvaní idealisté v politické soutěži s nositeli takových postojů prostě prohráli. Zdálo se, že podlehli přesile. Ale to neznamená, že například sám sebe zbavuji odpovědnosti za to, že to tak dopadlo, protože jsem v roce 1996 věděl nebo tušil, kam vývoj směřuje. Tane mi na mysli Brechtův modelový příběh o chlapci, který si kolemjdoucímu stěžuje, že mu zloděj ukradl jednu ze dvou životně důležitých mincí. „Bránil ses a křičel?“ ptá se kolemjdoucí. Chlapec kývá, že ano. „Křičels málo,“ řekl kolemjdoucí a vytrhl mu z ruky i druhou minci.

Návrat z vysoké politiky k původní profesi dramatika a spisovatele musel být velmi složitý a náročný, vezmu-li v potaz, jak se v uměleckém prostředí často na politiky nahlíží...

Návrat byl v roce 1998 těžký už proto, že mě tři roky předtím vyhodili z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, a tím mi znemožnili pracovat v rámci svého úvazku na úkolu, který jsem si před lety vytkl a jehož skromnější variantu představují *Objevy pozdního čtenáře*. Ztíženou situaci jsem měl i jako nedávný politický spolupracovník Václava Klause, na kterého jsem navzdory nesouhlasu s některými jeho činy a myšlenkami myslel vždy s uznáním a nikdy spolupráce s ním nelitoval. To mě vzdalovalo obecnému pocitu rozčarování z polistopadového vývoje, který se ve velké části společnosti i mezi mnohými umělci od konce devadesátých let postupně rozhostil. Ale nikdo mně nic nevyčítal, jen mi v prvních letech po návratu z politiky zbylo málo kamarádů, kteří by se mnou rádi zašli do hospody. Posléze se to srovnalo. Disidenti se po listopadu vydali nejrůznějšími směry, přátelské styky zřídly nebo nadobro ustaly. Ale nejdůležitější, přímo rozhodující bylo, že se mi podařilo překlenout téměř čtyřicetiletou přestávku od poslední otevřené práce pro české jeviště a po dlouhém usilování dokončit hru *Zázrak v černém domě*. Odpovídala hodně blízce tomu, čeho jsem chtěl dosáhnout. Byla s úspěchem uvedena, v Juraji Nvotovi jsem potkal režiséra, o jakém jsem dosud



MILAN UHDE

Objevy pozdního čtenáře

„Druhé čtení“ českých autorů od Máchy k Havlovi

CENTRUM PRO STUDIUM DEMOKRACIE A KULTURY

MILAN UHDE:

Objevy pozdního čtenáře

„Druhé čtení“ českých autorů od Máchy k Havlovi

Pevná vazba, 368 str., 398 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhuda 17, 614 00 Brno,
tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz
www.cdk.cz

jen snil, a získal pocit, že jsem se skutečně vrátil. Dnes se za „navrátilce“ pokládám tak přirozeně, že už o tom nepřemýšlím.

Jak ses zmínil, dopisuješ nyní obsáhlé paměti, které mají vyjít v nakladatelství Torst. Budou se také nepochybně hodně točit kolem literatury, ale stejně tak i kolem politiky. Můžeš o tom něco dopředu prozradit?

Podtitul mých *Rozpomínek* zní „Co na sebe vím“. Bránil jsem se psát o tom, jak jsem se snažil jednat poctivě a jak dobře jsem to myslel. Lidská bída záleží v tom, že dobře to myslíme téměř všichni. Jen málokdo to myslí zgruntu zle. Pokusil jsem se vyvolat motivaci ke zpovědi, která předpokládá vyznání hříchů, pojmenování toho, co mou vinou nebo spoluvinou dopadlo špatně a někomu nebo něčemu ublížilo. Z duše mi mluví Hamletova slova, třebaže divadelně posunutá a nadsazená, protože je pronáší k Ofélii: „Já sám jsem docela čestný, a přece se mohu obvinít z tolika věcí, že mě matka raději neměla porodit. Jsem pyšný, pomstychtivý, samá ctižádost, a stačilo by mi jen kývnout, aby se provalilo tolik špatností, že na všechny nedokážu pomyslet, neumím si je představit a nemám čas je spáchat. Proč se tu vůbec mezi nebem a zemí mají plazit takoví chlapi jako já? Jsme všichni prolhaní lotři, nikomu z nás nevěř...“

Odhlédnuto od dramatické nadsázky Hamletových slov, něco v tomto duchu si asi sám pro sebe říká občas každý z nás, kdo není nekriticky sebestředně vyšinutý. Ale je třeba to dělat takto často a veřejně, jako to děláš ty? Popravdě neznám nikoho, kdo by se tak neustále kál ze svých minulých chyb či hříchů, i těch domnělých... Právě naopak, většinou je málokdo ochoten jakoukoli chybu veřejně přiznat a cokoli z toho pro sebe vyvodit. Například hned několik bývalých komunistů a svazáků se nestoudně hlásí o úřad prezidenta republiky...

Neměl jsem do psaní vzpomínek velkou chuť, protože mi bylo jasné, že budou leckomu připadat flagelantské. Ale redakce *Divadelních novin* mě přemluvila, a jak jsem se do toho jednou pustil, nedokázal jsem přestat. Povzbuzoval mě Jungův výrok, že vědomí vlastních

chyb a selhání je příznak vnitřní síly a člověka posiluje. Neumím se ospravedlňovat, kde si to nezasloužím. Snažím se porozumět nejen sobě, ale zejména druhým. Dokonce i ty, kdo na mě útočili třeba v kauze Knižního velkoobchodu a podezírali mě neprávem ze zjištěného jednání, zkouším chápat: co když jim šlo opravdu o očistu společnosti, a ne o osobní napadání? *Rozpomínky* pro mě představují zejména příležitost ke zpovědi. Ve zpovědi se mluví výhradně o hříších. Nepřipadá mi, že bych si je vymýšlel nebo si skutečnost přizpůsoboval, aby se jevila horší, než byla. Vybavuji si dobře, jak jsem smýšlel a jaké pohnutky mě ovlivňovaly. Neměl-li bych o tom otevřeně vypovídat, neměly by mé paměti žádný smysl. Tam, kde vinu necítím, snažím se pochopitelně vysvětlovat a hájit. Bývalé komunisty a svazáky kandidující na prezidenta ponechávám jejich svědomí. Nemohu jim zazlít jejich minulost v případě, že se s ní přesvědčivě vyrovnali. V hodinách náboženství nám katecheta vyprávěl o účinné lítosti, která dokáže zahladit i velmi těžké viny. Ale jak vypadá účinná lítost politikova?

Rozhovor vedl František Mikš.

Milan Uhde se narodil 28. července 1936 v Brně. Po maturitě vystudoval brněnskou filosofickou fakultu, obor čeština – ruština, a až do roku 1970 pracoval jako redaktor literárního měsíčníku *Host do domu*. Po nevýrazných básnických a prozaických pokusech se zaměřil na oblast divadla, kde zaznamenal úspěch svou satirickou prvotinou *Král-Vávra* (1964). Po roce 1972 byl jako autor zakázán, publikoval v zahraničí, doma pouze na cizí jméno. Mimořádnému ohlasu se těšila jeho a Štědroňova *Balada pro banditu* (1975), kterou svým jménem zaštitil režisér Zdeněk Pospíšil. V roce 1977 podepsal Chartu 77 a v roce 1988 manifest Hnutí za občanskou svobodu. Po listopadu 1989 se stal na dva roky ministrem kultury v české vládě, od roku 1992 do roku 1996 předsedal České národní radě a potom Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky. V roce 1998 se vrátil za spisovatelský stůl, napsal libreto k muzikálům podle Zolovy *Nany*, Stendhalova románu *Červený a černý* a k *Divé Báře* podle Boženy Němcové. Za hru *Zázrak v černém domě* dostal v roce 2007 Cenu Alfréda Radoka a Cenu Divadelních novin. V roce 2000 mu prezident republiky propůjčil Medaili za zásluhu o stát v oblasti kultury.

Politické podloží devatenáctého století

ROBERT TOMBS

Dlouhé devatenácté století (1789–1914) je dobou, které potřebujeme dobře porozumět. Byly v ní totiž položeny téměř všechny zásadní otázky, které určily tvář moderní doby – na některé z nich nemáme odpovědi dodnes. Vznikly v ní – mimo jiné díky sjednocenému Německu a Itálii – nové podoby evropské politiky, moderní vědy, ekonomického chápání skutečnosti, pozoruhodných a někdy nebezpečných náboženských a ideologických systémů, zkrátka to, čemu říkáme moderna. Historiky však trvale přitahuje politika oné doby, a to nikoli pouze ve formě výčtu zaniklých či nově vzniklých politických institucí. Zajímá je něco, co bychom mohli nazvat „politickým podložím“, jak to učinil současný britský historik Robert Tombs. V jednom svém delším textu, z něhož přinášíme úryvek, uvažuje o třech ústředních formách tohoto podloží: státu, půdě a náboženství.

Stát

V politice jde v podstatě o ovlivňování státu. Jelikož stát zasahoval do každodenního života stále více a stále efektivněji, zvyšoval se počet lidí, kterým na politice záleželo. V osmnáctém století a na začátku století devatenáctého se požadavky států zvětšovaly. Mohla za to válka se svou obrovskou spotřebou mužů a peněz. Roku 1810 dosáhla tato spotřeba bezprecedentního vrcholu, což se odrazilo v celé společnosti a mělo to své nevyhnutelné politické důsledky. I když si lidé v devatenáctém století jasně uvědomovali, že stát expanduje do všech oblastí, ve sféře financí se po bitvě u Waterloo jeho nároky ve skutečnosti stabilizovaly nebo i zmenšovaly, protože ve snaze zabránit politickým nepokojům a požadavkům lidového zastoupení došlo k omezení výdajů a počtu odváděných mužů. Nízké výdaje byly základním faktorem toho, že se většině států v devatenáctém století celkem dařilo zvládat sociální a ekonomické tlaky. Jak upozorňuje Michael Mann, spory kvůli zdanění mají velký podíl na třídním konfliktu. Relativně mírumilovné a nerozhazovačné státy zakoušely méně politických nepokojů, protože základním požadavkem byla po celém širokém spektru od Gladstona až k pařížským komunardům levná vláda. V době míru tedy státy držely své ambice na uzdě. V Británii se státní výdaje jako procento hrubého národního produktu snižovaly po celé devatenácté století. Dokonce i ve

Francii, tomto prototypu státního aktivismu, se stát po celé století soustřeďoval hlavně na tradiční záležitosti veřejného pořádku, vojenské síly a prestiže. Měly-li se zachovat nízká úroveň zdanění a politický klid, bylo nezbytné udržet mír. Válka a daně totiž podněcovaly politickou změnu, zejména v kontinentálních mocnostech Francii, Rakousku, Prusku a Rusku. Finančně nepevné státy, jako například Rakousko, se ocitly v neřešitelné situaci: k udržení vnitřní a vnější bezpečnosti byly třeba peníze na armádu; vydávání těchto peněz však znamenalo vyšší daně, jejichž schválení by vyžadovalo politické ústupky; rakouští konzervativci si proto nemohli dovolit adekvátně se bránit ani před domácí rebelií, ani před útokem zvenčí. Když v období válek v letech 1854–1871 a v době závodů ve zbrojení před rokem 1914 všechny velké státy zintenzívnily své vojenské úsilí, daně a vojenské odvody se opět staly příčinou významnějších politických konfliktů, což vedlo k ohromnému nárůstu podpory pro radikály a socialisty. Státní výdaje v Evropě navzdory tomu představovaly ještě v roce 1913 v průměru pouhých 10 procent národního důchodu. K 50 procentům se s přispěním dvou světových válek vyšplhaly až v druhé polovině dvacátého století, kdy se také ekonomická a fiskální politika států staly otázkami té nejvyšší politické důležitosti.

I když po porážce Napoleona I. v roce 1815 držely státy devatenáctého století svou lačnost po penězích

a mužích na uzdě, své mírové aktivity rozšiřovaly. V zájmu dosažení vyšších výnosů, efektivnosti a udržení poslušnosti začaly od druhé poloviny osmnáctého století přebírat regulační, vzdělávací a sociální funkci starých autonomních institucí, jako byly cechy, městské obce, venkovská panství, univerzity, náboženské řády a dobročinné spolky. Francouzská revoluce vzala těmto institucím všechna práva s tím, že šlo o „privilegia“, a právo řídit společnost ve jménu obecného dobra přiznala pouze státu. Napoleon v roce 1800 vytvořil jednotnou, centralizovanou, hierarchickou správu, která měla přenášet císařovu vůli „rychlostí elektrického fluida“. Jeho nástupci tuto správu nemínili zrušit a později ji převzaly i další nové nebo rekonstruované státy, včetně Belgie, Španělska a Itálie. Četné lokální oligarchie a miniaturní státečky, zejména ty, které patřily ke staré Svaté říši římské, svrhly a nahradily nové nebo významně zvětšené porevoluční státy jako Prusko a Bavorsko, které musely prosazovat svou autoritu na nových územích a nad novými populacemi. Jako nástroj jim všude sloužila rozrůstající se profesionální „byrokracie“.

Státy od čtyřicátých let devatenáctého století sílily také tím, že se ujímaly rozsáhlejších ekonomických aktivit, které byly pokládány za politicky nebo strategicky důležité. Jasnými příklady jsou v tomto ohledu železnice, po nichž se dali přesunovat vojáci, a pošty, které umožňovaly kontrolovat výměnu názorů. Také ekonomická modernizace byla navzdory tomu, že slibovala stoupající daňové výnosy, zdrojem nepokojů; státy se proto snažily stanovovat pravidla, chránit citlivé zájmy a udržovat veřejný pořádek. Vzdělání, které se stalo ekonomickou nezbytností, mohlo utvářet i způsob uvažování lidí; jeden francouzský ministr v souladu s tím v osmdesátých letech prohlásil: „Nikdy nebudeme souhlasit s tím, aby vzdělání lidu bylo soukromou záležitostí.“ Železničníci, pracovníci pošt a učitelé byli proto v mnoha zemích ve státní službě. Rozsah státní kontroly odpovídal odhadované potřebě bránit stát před vnitřním nebo vnějším ohrožením. Na formálních charakteristikách státu – zda šlo o monarchii, nebo republiku, ústavní, nebo autoritářský režim – nebyl závislý. Například (relativně ohrožená) francouzská Třetí republika se uchýlovala k větší kontrole než (bezpečná) britská monarchie.

Státní kontrola bez ohledu na svůj rozsah a motivy znamenala posty, prestiž, moc a zisk. Počet civilistů zaměstnávaných státem letěl prudce nahoru: v Německu se během poslední třetiny devatenáctého století vyhoupl z 210 000 na 405 000; v Británii z 99 000 na 395 000 a ve Francii z 224 000 na 304 000. Příslušníci statkářských a městských elit se snažili získat úřady prefektů, gubernátorů, smírčích soudců a starostů. Ve státech s ústavou se ucházeli o volené funkce a svého vlivu na voliče využívali k tomu, aby si u centrální vlády vyjednali výhody. Jak jeden francouzský ministerský předseda instruoval své ministry a úředníky: „Spravedlností jste povinováni každému, ale projevy přízně si ponechte pro ty, kdo prokázali svou věrnost.“ Šlo o vztah vzájemné symbiózy: centrální vláda potřebovala podporu od lokálních elit, a ty zas mohly svou ekonomickou a společenskou pravomoc vykonávat nejen v zájmu státu, ale také s ohledem na vlastní prospěch. Možnost ovlivnit a využít stát – případně mu vzdorovat, nebo na něho dokonce zaútočit – nutně zajímala stále více jednotlivců, komunit a zájmových skupin a lidé se začali organizovat a své názory a požadavky zveřejňovat na shromážděních, v peticích a v tisku. Od začátku devatenáctého století do čtyřicátých let začaly po celé Evropě vznikat první politické strany, dělnické spolky, tajná hnutí a nátlakové skupiny, které byly často spojeny s různými ideologickými tendencemi, jež se objevily za Francouzské revoluce a v napoleonské době. Ohniskem politiky se tam, kde existovaly, staly volby do místních, regionálních nebo národních orgánů a shromáždění. V souladu s tím se ve Francii v roce 1848, kdy dostali právo volit všichni muži, účastnilo voleb 80–90 procent mužů, z nichž mnozí byli negramotní a žili v zapadlých vesnicích. Někdy šlo o projev dojemné víry v demokracii, ale často se jednalo o nepokrytý obchod: „Za poslance nemůžete navrhnout koně, když chceme železnici.“ Za hlasy se nabízely dary ze státního rohu hojnosti, nebo za ně platili jednotliví kandidáti v hotovosti či v podobě „občerstvení“. Do činnosti stran i do voleb všude více či méně tvrdě zasahovali státní činitelé a mocní notáblové, což vedlo k neustálým zápasům o politické svobody, k nimž v evropských zemích docházelo po celé devatenácté století.

Půda

Druhým velkým univerzálním problémem byla půda: její vlastnictví, držba, poplatky za její užívání a moc s ní spojená. Do poloviny století obdělávala půdu většina obyvatel ve všech evropských zemích s výjimkou Británie a Belgie; v některých zemích záviselo na zemědělství nebo lesnictví až 80 procent populace. Půda tvořila jádro existence těchto lidí, přestože spektrum ekonomických a sociálních rozdílů bylo skutečně široké: sahalo od jednoho extrému, který představovala velká scelená hospodářství ve východní Anglii a ve Flandrech, přes specializované vinice a zelinářské zahrady v Bordeaux nebo v Holandsku, pozemky drobných rolníků v Gaskoňsku, Irsku nebo západním Německu, zajišťující jim pouze nuzné živobytí, „feudální“ latifundie v Andalusii a v Uhrách až k druhému extrému v podobě hlubokého nevolnictví (a v podunajských knížectvích dokonce otroctví), které se ve východní Evropě a v některých částech Skandinávie udrželo až do poloviny století. Zápasy kvůli půdě, násilné i ty nenásilné, utvářely ve všech zemích politické postoje. Novou věcí bylo v devatenáctém století to, že ekonomická změna rušila tradiční vztahy mezi lidmi a půdou, stejně jako změny politické podřývaly tradiční autoritu statkářských elit. Trpké spory o tradiční využívání lesů a obecních pastvin stavěly venkovské komunity proti modernizujícím se vlastníkům půdy a státu. Nevolnictví a zbylé povinnosti vůči pánům vyvolávaly v první polovině století rolnické nepokoje.

Půda stále zůstávala nejsilnějším zdrojem politické moci. Vlastníci půdy očekávali od svých nájemců a zemědělských dělníků loajalitu nebo přinejmenším poslušnost; tu si mohli též vynutit právním omezováním svobody pohybu, pokutami a také tělesnými tresty, k nimž se v některých zemích sahalo ještě na začátku devatenáctého století. Když začali rolníci v druhé polovině devatenáctého století získávat volební právo – nejdříve roku 1848 ve Francii, pak roku 1871 v Německu, roku 1884 v Británii, roku 1890 ve Španělsku, roku 1907 v Habsburské monarchii a roku 1912 v Itálii –, vlastníci půdy zapojení do lokální a státní politiky počítali s jejich podporou ve volbách. V případě nutnosti se uchýlovali k podplácení nebo k nátlaku:

ku: volba byla například v Rakousku a Prusku veřejná a ani v Británii nebo Francii se v podstatě nehlasovalo tajně. Rolníky nezřídka svolal kněz nebo soudní sluha, aby hlasovali kolektivně. Jeden německý statkář rozdal svým rolníkům vyplněné volební lístky v zapečetěných obálkách. Když jeden zvědavý rolník začal obálku rozlepovat, aby zjistil, jak vlastně hlasuje, pobouřený soudní sluha mu vlepil pohlavek: „To je tajné hlasování, ty svině!“ V kontextu Británie se často hovoří o „deferenci“ – politické vůdcovství statkářské elity se přijímalo celkem dobrovolně, což znamenalo, že ještě v osmdesátých letech devatenáctého století bylo asi 170 sedadel v Dolní sněmovně obsazeno syny peerů nebo baronetů. Vlastníci půdy až do osmdesátých let dominovali také v parlamentu ve Francii. V době voleb často vydávali jasné příkazy, které opírali buď o hrozbu, že své nájemce zbaví držby, nebo o příslib odměny pro věrné. Když dostali volební právo rolníci ve východní a jižní Evropě, „deferenci“ bylo možno si vynutit tvrdšími prostředky, násilí nevyjímaje. Ať už se uplatňovala metoda cukru, nebo metoda biče, chudé venkovské oblasti se často stávaly volebními lény konzervativních vlastníků půdy nebo vládních kandidátů. Útlak však mohl mít i opačný výsledek. Ve velké části jižní Evropy poskytovali rolníci a nádeníci už od roku 1849 neočekávanou podporu údajně „proletářským“ socialistickým a anarchistickým hnutím. Jak se v posledních desetiletích devatenáctého století rozšiřovalo komerční zemědělství, stávaly se významnou společenskou a politickou silou zemědělské odbory, rolnické strany (jedna taková strana měla od roku 1872 většinu v dánské dolní sněmovně) a obrovské množství družstev (zakládáných za účelem produkce vína, másla nebo slaniny a poskytování půjček). Venkovská politika ovlivňovala celý systém – nejenom proto, že venkovská populace byla tak početná, ale také proto, že byla v parlamentech nadměrně zastoupena, aby se neutralizoval radikalismus měst.

Pro politickou stabilitu tedy bylo nezbytné nalézt schůdné řešení půdní otázky. V roce 1848 si rolnická povstání, odehrávající se v době maximální velikosti venkovské populace a zemědělské krize, vynutila zrušení pozůstatků nevolnictví ve střední Evropě. Svobodní rolníci a placení nádeníci pak navzdory

své chudobě byli, jak s pohrdáním konstatoval Karel Marx, méně výbušnou silou, i když ohromné množství těch, kdo byli vytlačeni z půdy a museli si hledat práci ve městech nebo v zámořských koloniích, tam často působilo jako radikální živel. V Anglii a v severní Francii sice komerční nájemné hospodaření nenastolilo rovnost a bratrství, určitě ale přineslo společenskou stabilitu, která přála politickému konzervatismu. V Dánsku bylo nevolnictví – úplně zrušené až roku 1861 – nahrazeno úspěšným rolnickým vlastnictvím půdy. Neschopnost vyřešit otázku půdy však představovala politické nebezpečí. Dramatickým příkladem je Polsko: když se v Haliči v roce 1846 nacionalistická šlechta vzbouřila proti rakouské nadvládě, nevolníci se postavili na stranu Rakušanů, několik set šlechticů zabili a jejich hlavy odevzdali za odměnu. V Irsku vedli relativně prosperující nájemní farmáři často násilnou a nakonec vítěznou válku s velkými vlastníky půdy, které chápali jako cizí element. Vynutili si vládou financované vyvlastňování velkých statků, k němuž docházelo od osmdesátých let devatenáctého století – to však na usmíření rodícího se irského nacionalismu nestačilo a nejbohatší a nejúspěšnější stát v Evropě se nakonec rozdělil. Strašlivé důsledky zažilo Rusko, jehož strachy se třesoucí vláda zrušila nevolnictví v roce 1861, ale většinu osvobozených nevolníků zanechala ve stavu podřízenosti, chudoby a nabručené nespokojenosti. Hlad rolníků po půdě přispěl k pádu carského státu a v roce 1917 uprostřed válečné vřavy také k pádu jeho liberálního nástupce a pomohl vzestupu bolševiků s jejich sloganem „Všechnu půdu rolníkům“.

Náboženství

Třetím univerzálním problémem bylo náboženství, které vytvářelo identity a od Londonderry k Sarajevu vytyčovalo neustále hmatatelné hranice. Náboženské rozdíly už dávno přispěly k rozvoji „národních“ identit – například ve Španělsku, Británii, Rusku a Holandsku – a i nadále hrály zásadní roli v ožívání a vytváření pocitu národnosti u podrobených populací. V zavedených státech bylo náboženství důležitou ingrediencí politické loajality i v době, kdy se je

snažily nahradit nové ideologie. Tento náboženský prvek v politice mohl být explicitní a formální, jako například v případě německé Katolické strany Centrum, nebo mohl vytvářet povšechnější tendenci, jejímž projevem bylo například silné zastoupení nonkonformistů v britské Liberální straně, obecný sklon příslušníků židovské a protestantské menšiny podporovat levicové strany nebo identifikace francouzské pravice s katolicismem.

Církev byly hlavními – a často jedinými – sociálními, kulturními, vzdělávacími a charitativními institucemi, zejména v malých komunitách. Neustálý ideologický vliv na masy měli jen duchovní – přinejmenším do druhé poloviny devatenáctého století, kdy jim v jistých zemích začali konkurovat učitelé zaměstnávaní státem. Státy potřebovaly duchovní, aby tlumočili jejich pokyny, vychovávali, vybízeli k poslušnosti vůči zákonu, a dokonce aby potvrzovali legitimnost společnosti a státu. Ironická anglická sumarizace „Bůh žehnej pánovi (squireovi) a jeho příbuzným a nás udržuj v patřičných mezích“ měla svůj političtější protějšek ve skutečnosti, že po sobě jdoucí francouzské režimy trvaly na tom, aby všichni kněží na závěr nedělní bohoslužby zanotovali „Bože, zachovej nám Krále“ – nebo „Císaře“ anebo „Republiku“. Všechny vlády se snažily církev kontrolovat a v ideálním případě podporovaly jako zdroj pořádku „zavedenou“ státní církev. Zejména v protestantských zemích mělo duchovenstvo často značné donucovací pravomoci. Mnoho anglikánských duchovních dělalo smírčí soudce a v Německu hrozilo mužům, které církve obvinila z nemorálnosti, že budou potrestáni odvodem do armády; ohromnou morální autoritu měli i kalvinističtí a luteránští duchovní ve Skotsku a Skandinávii. Bezohledné a cynické nové režimy, jako byl režim Napoleonův, který se Konkordátem s Vatikánem z roku 1801 pokusil udělat z francouzských duchovních „četníky v sutanách“, byly ve snaze získat církev ke spolupráci stejně dychtivé jako starší vlády, například jako pruský král Fridrich Vilém III., který roku 1822 vydal výnos o sloučení luteránské a kalvinistické církve, aby z nich učinil efektivnější nástroj státu. Církevní orgány na takovou spolupráci obvykle ochotně přistupovaly, neboť se tím uznávala jejich společenská a kulturní důležitost.

Politická disidence se tedy obvykle spojovala s disidencí náboženskou. Ta mohla znamenat antiklerikalismus nebo ateismus, které byly po roce 1848 běžné pro levici v celé katolické jižní Evropě a někdy získávaly násilný charakter: například při povstáních v roce 1848 a 1871 byli zabiti tři pařížští biskupové. Nebo mohla znamenat příklon k nestátnímu náboženství – opozice vůči státu získávala na síle, když měla nějakého náboženského spojence, který mohl organizovat a povzbuzovat její stoupence. Někdy není jasné, zda byl původní impuls náboženské, nebo politické povahy. Ve Francii v padesátých letech devatenáctého století dokonce existovaly vesnice, které na protest proti konzervativnímu politickému vlivu faráře kolektivně konvertovaly od katolictví k protestantství. Mnoho politických postojů na druhé straně vyrůstalo z náboženských kořenů. Duchovní a světské aspekty se zde v každém případě navzájem posilovaly. Opoziční strany získávaly podporu náboženských menšin, protože odsuzovaly vybírání desátků a administrativní pravomoci neoblíbených státních církví – to bylo například v keltských okrajích Británie stálým zdrojem doslova „protivládních“ postojů. Ve Francii, kde revoluce v devadesátých letech zrušila desátky a obrovské církevní statky byly rozprodány, se šťastní kupci a jejich potomci po celé generace stavěli proti konzervativcům, kteří by se mohli pokusit vrátit církvi stará práva – právě to bylo základním zdrojem politického rozkolu. Francouzští socialisté se ve třicátých a čtyřicátých letech devatenáctého století snažili – a byli v tom do jisté míry úspěšní – vytvořit své vlastní náboženství a stoupence získávali pomocí hesla „Ježíš, první komunista“; radikální kněží reagovali pokřesťanstvenými verzemi socialismu. Mnoho etnických a nacionalistických hnutí, například v Řecku, Bulharsku, Polsku, Rumunsku, Irsku a Chorvatsku, bylo silně závislých na duchovních – duchovní někdy stáli přímo u jejich zrodu. Státy se mstily tím, že církve, které představovaly ohnisko politické opozice, penalizovaly. Mnohé vyznavačům menšinových náboženství upíraly plnou rovnoprávnost ještě hluboko v devatenáctém století. V Anglii přežil univerzitní *Test Act* (zákon vylučující

z oxfordské a cambridžské univerzity osoby nenáležící k anglikánské církvi) až do roku 1871. Některé vlády se chovaly agresivněji. Německý *Kulturkampf* proti katolické církvi v sedmdesátých letech devatenáctého století, zdůvodňovaný tím, že katolíci jsou „nepřátelé Říše“, a antiklerikální politika francouzských republikánských vlád po osmdesátých letech řídící se podobnou zásadou, že „le cléricalisme, voilà l'ennemi!“, vedly k zavírání škol, konfiskacím majetku a dokonce k uvěznění duchovních.

Náboženské otázky s postupem století ani zdaleka neodezněly; s politickými inovacemi dostaly naopak ještě větší důležitost. Demokracie dala hlas masám věřících, a tedy vliv těm, kdo je učili a kdo jim kázali. Také nacionalismus se často spojoval s náboženstvím. Povinné vzdělání vyvolalo důležitou otázku, zda by nové školy a jejich výuka měly být pod kontrolou církví. Požadavky volající po politických právech žen znamenaly pro církve možnost většího politického vlivu, protože ženy byly více nábožensky založené než muži – právě proto se levice v katolických zemích stavěla proti volebnímu právu žen. Nové sociální problémy – například těžké podmínky městských dělníků – oživily tradiční křesťanskou charitativní aktivitu. Tradiční křesťanské představy, například o tom, že lichva je hřích, dostaly nový význam jako kritika kapitalismu. V důsledku toho se staly jedním z charakteristických a trvalých rysů evropské politické krajiny křesťanské sociální organizace, političtí kněží a konfesijní strany – včetně belgické Katolické strany (1863), holandské Protestantské protirevoluční strany (1878) a rakouské Křesťanské sociální strany (1891).

Ukázka z knihy T. C. W. Blanninga (ed.) *The Nineteenth Century: Europe 1789–1914*. Oxford University Press 2000, přeložil Jiří Ogrocký.

Robert Tombs působí na Univerzitě v Cambridge, na Historické fakultě. Je autorem článků o politických dějinách Francie a Velké Británie v 19. a ve 20. století, jeho monografie se týkají francouzské kulturní politiky a pařížské komuny. Z jeho nedávných publikací vzbudil mnoho zájmu titul *That Sweet Enemy: The French and the British from the Sun King to the Present* (2006).

Tragická smrt Lecha Kaczyńskiego a střední a východní Evropa

VÁCLAV KLAUS

Bylo by těžko pochopitelné, kdyby politik, ekonom a intelektuál Václav Klaus, jenž po dobu celé jedné dekády stál na vrcholu ústavního systému České republiky jako prezident republiky, neměl na závěr svého druhého volebního období potřebu říci o své politické misi něco podstatnějšího. Nikoli jen rekapitulovat, ale také komentovat a interpretovat děje a události, které jeho politickou éru tvořily, provázely – a vlastně i periodizovaly. Stejně tak lze říci, že alespoň jistá část české veřejnosti něco takového od Václava Klause očekává.

Připravovaná kniha *My, Evropa, svět* je jeho vážným zamyšlením nad neradostným stavem současného světa. Na pozadí událostí, které většina veřejnosti zná především z jejich mediálního obrazu či expertních hodnocení, předkládá svou osobní interpretaci naší současnosti, jíž je nedaleká minulost součástí a často také původcem. Už vlastní výběr těchto událostí je svého druhu komentářem.

Kniha není vědeckou prací, ale textem přístupným široké veřejnosti. Texty jsou původní, dosud nepublikované a mnohde je znát, že si autor už může „dovolit“ říci více, než mu až dosud umožňovala jeho státnická role. Knihu, která vyjde v době závěru Klausova prezidentství, vydá nakladatelství Fragment.

Kontexty se soustavně věnují našemu velkému severnímu sousedovi. Proto jsme pro naši ukázkou vybrali text inspirovaný tragickou havárií, která proměnila především polskou realitu, ale znamenala cosi podstatného také pro nás – a ve svých důsledcích i pro Evropu a svět.

V sobotu 10. dubna 2010 jsem v dopoledních hodinách přijížděl k pražské katedrále svatého Víta na inaugurační mši, konanou při uvedení Dominika Duky do úřadu pražského arcibiskupa. Pečlivě jsem si připravoval projev, který jsem tam měl pronést, protože jsem si – dnes už kardinála – Dominika Duky moc vážil a těšil jsem se z toho, že do této velmi důležité funkce konečně přichází člověk, který může dát katolické církvi u nás úplně nový, lidský rozměr a tvář, což v případě bývalého pražského arcibiskupa bohužel nebylo.

Věřil jsem v jeho moudrost, otevřenost a politickou objektivitu, věřil jsem, že jeho jmenováním skončí v této funkci dvě desetiletí trvající jednostranná neskrývaná angažovanost ve prospěch jednoho politického proudu v naší zemi, věřil jsem, že dojde k ideovému přiblížení pražského arcibiskupa (a primase českého) s odvážnými názory a postoji papeže Benedikta XVI. a že se i u nás církev stane aktivním a přátelským účastníkem tolik potřebného společenského dialogu.

Snažil jsem se to naznačit ve svém projevu, který měl při této slavnostní události zaznít.¹

Když jsem se blížil ke katedrále, dostal jsem zprávu, že mělo letadlo polského prezidenta při přistávání v ruském Smolensku nějaké problémy. Seděl jsem následující dvě hodiny v kostele v první řadě, doufal jsem, že to byly jen „problémy“, a asi jako jediný jsem nepřetržitě sledoval mobilní telefon. V průběhu mše přišla děsivá zpráva, která tragickou katastrofu potvrdila, a já shodou okolností musel právě v té chvíli v katedrále promluvit. Nechtěl jsem zničit slavnostní, tolik očekávanou inauguraci, původní projev jsem nezahodil a tragickou nehodu polského prezidenta jsem jen krátce zmínil. Snad to tehdy ode mne bylo správným – byť bezradným – rozhodnutím. S nikým jsem v tu chvíli nemohl komunikovat a poradit se.

Podobný moment jsem zažil v loňském prosinci, kdy jsem byl „pudrován“ před zahájením hodinové politické talk-show v televizi Prima a dostal jsem přes

ochrannou službu prezidenta – asi jako první – smutnou zprávu o smrti Václava Havla. Nechtěl jsem být osočován rodinou či stoupenci bývalého prezidenta, že jsem si chtěl sdělení této zprávy veřejnosti ukrást pro sebe, a proto jsem ani tehdy nic neřekl. Snad jsem i v tomto případě udělal dobře, i když jsem to tímto nechal „vytroubit“ do světa člověka, který si to nezasloužil vůbec – Václava Moravce.

Tragické letecké neštěstí a smrt člověka, kterého jsem považoval za svého přítele (a ve světové politice jich moc nebylo a není, je-li vůbec někdo), bylo bleskem z čistého nebe. Byla a je to obrovská ztráta pro Polsko, pro Evropu, pro postkomunistický svět střední a východní Evropy, pro Českou republiku, pro mne i mou manželku. Pro všechny, kteří jsme Lecha Kaczyńskiego, jeho manželku a jeho spolupracovníky (kteří zemřeli spolu s ním) znali a měli rádi. V letadle s ním byly i desítky lidí, které jsme – a řada mých spolupracovníků na Pražském hradě – měli možnost za několik let úzké spolupráce a kontaktů poznat osobně.

Velmi mne zlobí neustále se vracející nedůstojné konspirativní teorie o příčinách pádu letadla v ruském Smolensku. Nedovedu si představit, že by mohlo jít o jakýkoli zájem z ruské strany, aby se něco takového stalo. A už vůbec ne, že by to někdo organizoval. Že to mohlo být riskantní přistávání ve špatných povětrnostních podmínkách, je asi pravda, že mohl být pilot vyzván k tomu, aby zkusil přistát, si představit dovedu, ale jiného nic. Argumentaci bych si neulehčoval ani sváděním to na kvalitu ruského letadla Tupolev.

Myslím, že všechny tyto „teorie“ více než skutečnou bolest ze ztráty tohoto mimořádného člověka (a jeho nejbližších) odrážejí – v mnohém jistě oprávněnou – zlobu z téměř půlstoletí komunismu ve střední a východní Evropě a celkové nesmíření se se současnou existencí relativně fungujícího a znovu sebevědomě se tvářícího Ruska v myslích řady lidí, kteří prožili své životy v bývalých satelitech komunistického a imperiálně se chovajícího Sovětského svazu. Jejich životy komunismus – nepochybně exportovaný z východu – zásadně poznamenal.

Lech Kaczyński byl Polák každým coulem, žil Polskem a jeho historií. Byl málo praktickým a nesporným, ale jemným, důsledným a velmi přemýšlivým

člověkem. Mluvil většinou tiše a bez papíru, a netušil jsem, že byl i „táborovým“ řečníkem – až do chvíle, když mne v červnu roku 2006 pozval do Poznaň, abych spolu s ním promluvil na desítkami tisíc lidí naplněném náměstí při shromáždění, které připomínalo půl století od mocensky nemilosrdně potlačeného prvního většího polského protikomunistického protestu v roce 1956 (které je u nás poněkud ve stínu krvavého maďarského povstání v Budapešti, ke kterému došlo zhruba ve stejné době).

Na světové a evropské události Lech Kaczyński pohlízel polským očima. To utvářelo i jeho pohled na Evropu a na dnešní metody jejího násilného sjednocování. Měl to v něčem těžší než já, protože Polsko je více prointegrační než Česká republika. Od EU chtělo něco dostat (něco jako Španělsko a Portugalsko o dvacet let dříve). My jsme snad ani nic dostávat nechtěli, protože jsme věděli, že je to nikoli zadarmo, ale za příliš vysokou cenu.

Pro uvažování Poláka Lecha Kaczyńskiego byl vždy klíčový vztah k Rusku, resp. k tomu, jak zabránit, aby se již nikdy nezopakovaly Ruskem tolik nepříznivě ovlivňované polské dějiny. I proto se tak silně angažoval v „oranžové revoluci“ na Ukrajině, i proto tak podporoval velmi rozpornou postavu gruzínského prezidenta Saakašviliho. Je naprostou ironií osudu, že jeho život skončil při cestě do Katyně, do tohoto osudového místa polského národa, o kterém se mnou opakovaně hovořil. Když byl natočen mimořádně cenný Wajdův film o katyňském masakru, dlouze mi o něm vyprávěl a osobně mi poslal do Prahy jednu z prvních kopií filmu, abych ho mohl vidět ještě předtím, než se dostane do distribuce.

Nemohu nezmínit jeho pohřeb na krakovském Wavelu. Bylo to ve chvíli, kdy islandská sopka zastavila v Evropě leteckou dopravu (nebo spíše, kdy sopka dala záminku k zastavení letecké dopravy). Jeli jsme – s manželkou a kardinálem Dukou – vlakem do Ostravy a odtud autem do Krakova. Nedovedl bych si představit tam nepříjet, čímž jsem se lišil od mnohých západoevropských státníků, kteří si sopku vzali jako politicky korektní důvod, proč na pohřeb něko-ho, kdo nebyl jedním z nich, nepříjet. Osobnost typu Lecha Kaczyńskiego oni v Evropě nemohli potřebovat.

Byl pro ně až příliš svůj a měl svůj vlastní rozum. To se v Evropě nenosí. Na pohřbu mne zklamaly i dva nepřesvědčivé polské projevy – maršálka Sejmu (dnešního prezidenta) a krakovského arcibiskupa. Na pohřbu jsem jedinkrát v životě viděl ukrajinskou premiérku Tymošenkovou, ale nemluvili jsme spolu.

Ztráta prezidenta Kaczyńskiego je ztrátou nejen pro Polsko, ale pro celou oblast střední a východní Evropy, protože byl v této části světa – za celá dvě desetiletí od pádu komunismu – jedinou významnou osobností, která mohla promluvit do evropských dějin. Takovou osobností nebyl ani ten slavnější z jeho předchůdců Lech Wałęsa (přes všechny své nesporné zásluhy o pád komunismu v Polsku), ani český prezident Václav Havel, který hrál vždy primárně na sebe. Kaczyńskému šlo o Polsko.

V této chvíli je na místě přiznat se k rozpakům, které mám ze současného vývoje postkomunistické střední a východní Evropy. O jihovýchodní Evropě podobně silné soudy nemám. Problém, který cítím, nevidím v údajném „nevypořádání se“ s komunismem, ale v pouhém pasivním vedení se a v neschopnosti hrát v Evropě důstojnou a sebevědomou roli a zastávat pozice, demonstrující obrovské poučení, které jsme žitím v komunismu měli možnost získat. Ne všichni ho získali.

V naší části Evropy bohužel převládly dvě úplně jiné tendence:

1. Být dobrými žáky západní Evropy, resp. jejích politiků, dělat, co jim na očích vidíme, přikrčit se, jen aby nebyla ohrožena (velmi sporná) finanční pomoc, která z EU přichází, naprostá rezignace na své vlastní postoje, na svou politiku;
2. vnitřní rozhádanost, krátkozraké politikaření, neschopnost pro stromy vidět les (a opravdové problémy), nadbívání médiím a jimi vytvářeným normám, radost z boření a nikoli z budování, nerespektování řádu, standardních mechanismů, elementární etiky, korektnosti chování atd. atd.

Česká republika je v tom na jednom z předních míst (ale to rozvíjet patří do jiného textu).

Mimořádnou roli v tom všem hraje závist a nepřejícnost, ale asi i absence elementárního respektu. Jsou to

jistě obecnější jevy současného světa, tedy nejen střední a východní Evropy, ale tady je to více vidět. Komunismus k tomu také nepochybně přispěl, ale překonání těchto postojů a vzorců chování není ve „vypovídání se“ s komunismem, určitě ne ve stylu dnešních poněkud opožděných bojovníků s dávno neexistujícím komunismem a už vůbec ne bojovníků s dnešním Ruskem.

Zmínil jsem Rusko. Pohled na tuto obří zemi s velmi komplikovanou minulostí je v naší části světa stále velmi nejasný a rozporný. Nejasné jsou i příčiny této rozpornosti, resp. u řady lidí přetrvávající nekritické nevraživosti. Nemám ve zvyku trivializovat věci a přijímat tu nejlacinější (a nejlíbivější) pravdu, a proto se stále ptám, nakolik to odráží problém Ruska, problém toho, co se dnes v Rusku skutečně děje, a nakolik je to problém náš, problém našich apriorních představ, naší nedůvěry a našeho nesebevědomí. Určitě je v tom obojí.²

Máme tisíc důvodů neodpouštět Rusku (ale já mám vždycky sklon říci spíše komunismu než Rusku) to, co jsme museli více než čtyři desetiletí prožívat. Opakovaně říkám, že na komunismus nejvíce doplatilo samo Rusko. Proto jsem se nikdy nemohl smířit s lidmi, kteří používali výroky typu: „Já tolik nenávidím komunismus, Sovětský svaz a Rusko, že nečtu ani Dostojevského“ (což je autentický výrok jednoho z našich polistopadových ministrů zahraničí). Takto se na svět dívat nelze. Po uplynutí první postkomunistické dekády se mi zdálo, že už se to začíná vyvíjet více méně racionálním směrem. Vzpomínám na jeden tenisový zápas v rámci turnaje Czech Open na pražské Štvanici v závěru 90. let, kdy publikum nechtělo, aby finálový zápas rychle skončil, a proto začalo zcela nečekaně fandit evidentně slabšímu ruskému tenistovi (už nevím, proti komu, snad proti tehdejší světové hvězdě Španělu Bruguerovi) a já jsem si říkal – tak, to je dobrý signál.

Mám obavu, že na to v druhé postkomunistické dekádě u nás nic nenavázalo. Asi to souviselo i s tím, že v této druhé dekádě začalo být Rusko úspěšnější a sebevědomější, že se mu začalo více dařit ekonomicky (jakkoli to bylo asi převážně díky cenám ropy a plynu),

že zvedlo hlavu a začalo se chovat tak, jak to odpovídá zemi jeho velikosti. Za namíření správnějším směrem jsem považoval i jistý posun, který přišel s vzestupem Medveděva, který má i díky svému věku jiné názory a postoje než jeho předchůdci v prezidentské funkci. Nevím, jestli se ale právě toto posledními volbami opět neobrátilo.

Další bývalé sovětské republiky, dnes samostatné státy, v éře komunismu trpěly určitě více než my, my jsme aspoň byli formálně samostatným – byť omezeně – státem, oni ne. Nás nikdo masově nevysídloval na Sibiř. Proto plně chápu jejich úsilí, aby nic takového už nikdy nemohlo nastat. Přesto se na dnešek neumím dívat černobíle, přesto nevím, zda mohu sympatizovat s chováním prezidentů Juščenka či Saakašviliho. Tudy asi cesta také nevede.

Je-li možné vytvořit z Ruska funkční demokracii, nevím. Nemůže vzniknout jinak než zdola. A musí být umožněna shora. Jak decentralizovat a demokratizovat obří Rusko, nevím. Nikdy nezapomenu, jak mi před dvěma desetiletími říkal ruský premiér Jegor Gajdar: „Dovedl bych si představit vyhrát volby ve velké Moskvě (se stejným počtem obyvatel jako má Česká republika), dokonce se mi to podařilo, ale neumím je vyhrát v celém Rusku.“ Po něm byl premiérem Viktor Černomyrdin a ten jednou při mé návštěvě v Moskvě zorganizoval klidný, čtyřhodinový večer, vzal si jednoho svého stenografa (já byl s dr. Weiglem) a řekl mi: „Zkuste mi říci – na základě úspěšné transformace Vaší země – co mám v Rusku udělat.“ Snažil jsem se, ale věděl jsem, že v mých chytřejších či méně chytrých větech to není. To může udělat jen „lid“ s autentickým

občanským pocitem, a ten tam pravděpodobně zatím chybí. Může vzniknout jen dlouhou evolucí, nikoli exportem odkudsi. Řešení je v politickém procesu, nikoli v lepším či horším názoru politické elity.

Zajímavé je, jak (a proč) jsem v našich jistých politických a mediálních uskupeních kvůli Rusku tolik napadán. Byl jsem tam za posledních 20 let asi desetkrát, zatímco v USA určitě stokrát. Nejsem žádným obhájcem Ruska, pouze nemohu přijmout falešnou hru některých našich opožděných bojovníků se sovětským komunismem – ve chvíli, kdy ten už dlouho neexistuje. Těmto lidem to zaslepuje oči a díky tomu nevidí jiná, dnešní nebezpečí. Nevidí projevy komunismu v bruselských direktivách.

Vadí jim, že bychom do Ruska zase více vyváželi své zboží, jako tomu bylo v minulosti. Máme pro to nezanedbatelné komparativní výhody a ty – díky řadě předsudků – nerealizujeme. Je to absurdní zvláště vzhledem k dlouhodobé ekonomické stagnaci západní Evropy.

Rusko je velká země. Země naší velikosti musí být vůči velkým zemím ostražitá. Ale neměla by se chovat hloupě.

Poznámky:

¹ Viz „Projev prezidenta republiky ve svatovítské katedrále při inauguraci arcibiskupa Duky“. Dostupné na www.klaus.cz/clanky/2557.

² Z duše mi promluvil článek Karla Kříže „Rusko, jaké je a jaké není“, *Lidové noviny*, 29. srpna 2012.

Václav Klaus, prezident České republiky.

Jak Amerika zbohatla

ARTHUR HERMAN

Chcete-li pochopit, jak se Spojené státy americké staly nejbohatší světovou společností, začněte třeba s kuličkovým perem. Maďarský rodák László Biró, který uprchl před nacisty a usadil se v Argentině, vynalezl první funkční pero s hustou náplní. Když majitel obchodního domu Goldblatt's v Chicagu tenhle zlepšovák předvedl náhodně projíždějícímu obchodníkovi, jistému Miltonu Reynoldsovi, Reynolds si usmyslel, že to zvládne ještě líp.

Psal se rok 1944. Americké továrny chrlily každých pět minut jedno válečné letadlo, každou hodinu 150 tun oceli, každý měsíc osm letadlových lodí. Pro Milтона Reynoldse byl tento typ těžké průmyslové výroby španělskou vesnicí. Narodil se před dvaapadesáti lety v Minnesotě jako Milton Reinsberg (příjmení si později změnil, neboť se obával, že zákazníci na americkém Středozápadě nebudou kupovat od Žida). Válečná léta strávil prodejem reklamních poutačů obchodním domům, včetně vlastního vynálezu, tzv. „mluvícího poutače“, který zákazníky svolával ke konkrétním regálům.

Biró pronajal design svého pera dvěma americkým výrobcům psacích potřeb, společností Eversharp a Eberhard Faber. Jeho pero si mezitím získalo oblibu u posádek britského Royal Air Force, jelikož se na rozdíl od tradičních plnicích per ve vysokých letových výškách neroztrhlo. Majitel obchodního domu Goldblatt's však pochyboval, jestli se novinka uchytí i ve Spojených státech. Ani Reynolds si nebyl moc jistý. Náplň Maďarova pera se ke hrotu dostávala pomocí poměrně složitého kuličkového mechanismu. Někdo by snad dokázal vyrobit pero jednodušší a levnější, dumał Reynolds, kdyby pohyb inkoustu na jeho cestě ke hrotu přenechal obyčejné zemské přitažlivosti.

Jenže Milton Reynolds v životě žádné pero nevyrobil. Přesto si pronajal zchátralou tenisovou halu a ote-

vřel v ní Reynolds Pen Company se dvěma zaměstnanci. Kuličky do per vyráběli z přebytečných bombardovacích zaměřovačů od letectva a jejich plášť ze zbytkového hliníku.

29. října 1945, pouhých deset týdnů po kapitulaci Japonska, se Reynoldsovi vedle velkých hráčů Eversharp a Eberhard Farber nejenom podařilo proniknout na trh, ale ve výloze newyorského obchodního domu Gimbel's měl k prodeji připravených hned 10 tisíc kusů svého pera. Do obchodu se po otevření nahnul více než pětistí tisícový dav kupujících. K zajištění pořádku muselo být na místo povoláno padesát policistů. Reynoldsovo pero sice přišlo na 12,50 dolarů, tedy skoro stejně jako noc v luxusním hotelu Waldorf Astoria, ovšem Newyorčané krátce po skončení druhé světové války hledali dokonalý dárek pro vracející se vojáky – a díky ekonomice, která ve válečných časech jela na plné obrátky a vytvářela pro ně dobrá pracovní místa, měli všichni také dost peněz na utrácení. Den ještě ani neskončil a Milton Reynolds si mohl spokojeně mnout ruce. Svoje zásoby vyprodal do posledního kusu.

Příběh kuličkového pera výstižně shrnuje vše, co Spojené státy po roce 1945 katapultovalo do pozice nejblahobytnější společnosti poválečného světa: podnikavý duch, inovace, levné a snadno dostupné materiály, v americké společnosti přirozeně zakořeněný důraz na konkurenceschopnost a nenasytitelná poptávka zákazníků – nyní ještě vybičovaná strádáním z časů Velké hospodářské krize a omezeními let válečných.

Období ekonomického růstu již Američané poznali – třeba celá 20. léta – a další je čekala v budoucnu, například za vlády prezidenta Reagana. Ale to, co se odehrálo během zhruba patnácti let od roku 1945, nemělo a nemá historické srovnání. Americkou ekonomiku

v poválečných dekádách poháněla především zásadní materiální proměna života běžných Američanů.

V roce 1945 neměla telefon ani polovina amerických domácností. Zavolat si meziměsto, to byla otravná záležitost, která se neobešla bez pomoci telefonní ústředny. V šedesátých letech už byste domácnost bez vlastního aparátu hledali jen těžko. A po zavedení přímých hovorů na dlouhou vzdálenost v roce 1965 se počet takových telefonátů zvýšil ze tří milionů v roce 1940 na 26 milionů v roce 1970.

Ještě v předvečer druhé světové války platila elektrická pračka za nevídaný luxus. V roce 1960 už ji ve své výbavě mělo 75 procent domácností. O dvacet let později se už 70 procent domácností mohlo pochlubit i elektrickou sušičkou prádla.

V roce 1940 žila více než pětina Američanů na farmách; pouze necelá třetina těchto farem pak měla zavedenou elektřinu. Třetina těchto farem nedisponovala žádným vnitřním zdrojem tekoucí vody; splachovací záchod měla pouhá desetina z nich. Sotva polovina všech amerických domácností mohla využívat ledničku a 58 procent nemělo ústřední topení. Typický pracovní týden trval 50 hodin, přičemž více než polovina pracovní síly si na živobytí vydělávala fyzicky náročnou práci, jako je farmaření, dělnická práce v továrnách a na stavbách a také v hornickém průmyslu. Při průměrné délce života 63 let bylo naprosto běžné, že člověk pracoval, dokud si prostě neodrovnal zdraví.

Během necelých dvaceti let se výskyt americké domácnosti bez elektřiny a vodovodního potrubí změnil z naprosto běžně přijímané skutečnosti ve skandál celonárodních rozměrů vyžadující kroky na federální úrovni. Národní důchod vzrostl ze 78 milionů dolarů v roce 1940 na 409 milionů v roce 1960, a následně se zpětinásobil na 2,3 miliardy dolarů v roce 1980. Průměrný věk života amerického muže se v době inaugurace prezidenta Johna F. Kennedyho zvýšil na bezmála sedmdesát let. Pohodlný důchod s pravidelně vyplácenou penzí se stal v podstatě základním lidským právem; v roce 1980 se z něj mohlo těšit už 70 procent pracujících.

Ještě pozoruhodnější je fakt, že státní dluh mezi lety 1946 až 1960 navzdory neustálému nárůstu vládních výdajů na sociální zabezpečení, výstavbu mezi-

státní infrastruktury a armádu narostl o pouhých šest procent a HDP se za stejnou dobu zvýšil o 237 procent. Dosažení průměrného ročního růstu HDP ve výši 4,75 procent, přičemž v sedmi z těchto čtrnácti let USA hospodařily s přebytkovým rozpočtem, muselo pamětníkům Velké krize třicátých let nepochybně připadat jako zázrak. A jako zázrak to vypadá i dnes, ve stínu nejpomalejšího zotavování ekonomiky v moderních dějinách s tempem růstu 1,5 procenta. Pochopení toho, co výše zmíněnou „velkou americkou transformaci“ podnítilo a co ji naopak mohlo brzdit, může být cenným vodítkem do budoucna i pro současného nájemníka Bílého domu a jeho následovníky.

Příběh „hospodářského rozletu“ Ameriky během dvou desetiletí do roku 1960 obklopují také různé přetrvávající mýty a klišé. Jedno takové klišé se soustředí na roli druhé světové války a obrovských výdajů federální vlády s cílem ve válce zvítězit (nějakých 284 miliard dolarů, počítáme-li i program nastartovaný Zákonem o půjčce a pronájmu, přijatý ovšem ještě před vstupem Spojených států do války). Skutečnost, že se HDP ve válečných letech téměř zdvojnásobil a nezaměstnanost smrškla na hodnotu něco málo přes jedno procento, vedla mnohé historiky a ekonomy včetně takřka všech keynesiánů k závěru, že tyto dva fenomény musí být propojeny. Přečtěte si ukázkou z typické středoškolské učebnice:

Druhá světová válka ukončila krizi ve Spojených státech. Čistý příjem farmy (zemědělský příjem) se ještě před skončením války bezmála zdvojnásobil a zisky společností po zdanění dosáhly sedmdesáti procent. Křivka nezaměstnanosti se z údaje celkem osmi milionů lidí bez práce v roce 1940 propadla pod hodnotu jednoho milionu v roce 1944... Amerika za celou svoji historii nepoznala srovnatelný hospodářský boom.

Tohle prostě není pravda.

Druhá světová válka *neukončila* Velkou krizi; ve všech zásadních ohledech ji spíše prodloužila.

Dokonce i ohromující nárůst americké průmyslové výroby – 26 procent za pouhých pět let – představoval pouhou polovinu toho, čeho se bez obrovských válečných vládních výdajů podařilo dosáhnout ve dvacátých

letech. Válečnému úsilí ve výrobě se spíše podařilo vrátit americkou průmyslovou produkci k číslům blízcím se normálu a zvýšit míry úspor. Oboje posléze pohánělo poválečné ekonomické zotavení.

Pokud jde o úchvatná čísla, jimiž je „válečný boom“ obvykle dokládán, i ta jsou slabší, než jak se jeví na první pohled. Tak například, dramatický propad nezaměstnanosti není v situaci, kdy skoro 12 milionů práce schopných mužů a žen narukuje do armády, ničím světoborným. Podobně, slovy ekonoma Roberta J. Barra: „Data ukazují, že výroba se během druhé světové války zvýšila o méně, než kolik činil nárůst ve výdajích na armádu.“ Tempo růstu reálného hrubého národního produktu v roce 1942 oproti roku 1940 ve skutečnosti zpomalilo, což se v ještě horší míře opakovalo také v roce 1943.

Výdaje na válku tak měly daleko do multiplikačního efektu na americkou ekonomiku, o němž by mohli hovořit keynesiáni, naopak, hospodářské zotavení nastartované již před válkou spíše přerušily. V letech 1940–1941, těsně před japonským útokem na Pearl Harbor a v době, kdy byly vládní výdaje stále na relativně nízké úrovni, HNP vyskočil z 90,5 miliard dolarů v roce 1939 na 124,5 miliard. Po vstupu do války a mobilizaci došlo k poklesu osobní spotřeby a investic, zatímco vládní deficitní výdaje prudce vzrostly, z 6 miliard dolarů v roce 1940 na 89 miliard v roce 1944.

A zatímco miliony Američanů našly práci ve válečných továrnách, loděnicích a na farmách a příjmy zaměstnanců mimo zemědělství stabilně rostly (u průmyslových dělníků v průměru o 70 procent), ti samí lidé si nemohli dovolit nakupovat nové zboží dlouhodobé spotřeby jako auta nebo ledničky, přičemž zjišťovali, že mnohé zboží základní spotřeby, jako je káva, maso, cukr, benzín nebo boty, je k dostání výhradně na příděl. Téměř každý navíc odváděl stále větší část ze svého příjmu na federálních daních, aby se tak podílel na financování války – daň z příjmů přitom činila na dnešní poměry velmi nízkých 645 dolarů ročně (celých 7 740 v současných dolarech).

Přesto Američané navzdory válečným omezením stále lépe jedli, konzumovali více masa, nakupovali více bot a oblečení a spotřebovávali více energie než

před válkou. A třebaže Spojené státy vyráběly nejvíce munice ze všech zemí zapojených do druhé světové války, byly zároveň nejméně mobilizovaným národem ze všech hlavních bojujících stran. 40 procent jejich hospodářství ani na okamžik „nepřepnulo“ na válečný režim. To 60 procentům žen umožnilo zůstat doma a mužům jako Milton Reynolds objíždět a obvolávat obchodní domy, jako by se vůbec nic nedělo, a snít o lepších časech.

Všechny tyto důkazy naznačují, že to nebyla válka, co vytvořilo silnou americkou ekonomiku. Byla to právě silná ekonomika, která umožnila mobilizaci na válku bez uvržení země do chudoby (což se stalo ve Velké Británii a v Sovětském svazu). Druhá světová válka zapříčinila pouze obětování reálného současného růstu ve prospěch vítězství nad Osou. Americkou ekonomiku ale zároveň rozehrála, takže „jakmile válka skončila“, píše ekonom Robert Higgs, „opravdová prosperita se vrátila takřka přes noc.“ Zásadním obdobím, které *skutečně* značí začátek hospodářského rozletu, tak byla léta 1945 až 1947.

A klíčovým důvodem bylo snižování daní.

Tím se dostáváme k druhému mýtu: období bezprostředně po skončení války se prý stalo svědkem druhého, spotřebitelskou poptávkou poháněného vzednutí ekonomiky, když vítězstvím rozparádění Američané pospíchali utratit svoje válečné úspory za auta, domy, pračky, rádia, televize a kuličková pera od Milтона Reynoldse. Podle tohoto vysvětlení poválečného boomu zkrátka celková spotřebitelská poptávka obyčejných Američanů vystřídala vládní poptávku po bombardérech, ponorkách a dělostřeleckých granátech. „Lidé během války nahromadili značné zásoby finančních prostředků,“ jak to v roce 1990 shrnula jedna významná učebnice dějin ekonomiky. „Jakmile válka skončila, tyto prostředky se uvolnily a vytvořily prudký nárůst v poptávce.“ Stručně řečeno, keynesiánská formulka se zase jednou potvrdila.

Je to však pravda? Ne. Je pravdou, že míry úspor se za války vyšplhaly do rekordních výšek. Koneckonců, nebylo skoro co koupit, třebaže příjmy letěly strmě nahoru. Milton Friedman a Anna Schwartzová však již dávno postrehli, že v poválečném období nedošlo k žádnému propadu v celkových úsporách. Likvidní

aktiva Američanů ve skutečnosti po válce nadále rostla, z rekordních 151 miliard dolarů na sklonku roku 1945 až na 168,5 miliard počátkem roku 1948. Jinými slovy, jen málokdo tehdy věřil, že dobré časy vydrží dlouho. Většina spotřebitelů sdílela názor předních ekonomů, včetně mnohých keynesiánů: totiž, že po válce bude následovat vleklé období prázdných továren, nezaměstnanosti a obnovené krize. Lidé si dál škrtili svoje úspory a připravovali se na utahování opasků v krušných časech – všichni, to znamená všichni kromě amerických firem.

První salvu ekonomického rozmachu tedy neodpálilo uvolnění soukromých úspor, ale uvolnění úspor firem ve formě prudkého a stabilního nárůstu investic soukromého kapitálu. A *tomu* napomohlo Velké snížení daní (Big Tax Cut) z roku 1945.

Zatímco se válka nachýlila ke svému konci, politický konsensus mezi všemi, kromě těch nejlevicovějších demokratů, zněl, že daně jsou příliš vysoké. Sazby daně z příjmů vyletěly tak prudce, že se výnosy v roce 1944 oproti roku 1940 téměř zčtyřnásobily. Na podniky byla navíc kromě obvyklých firemních sazeb uvalena ještě represivní daň z „nadměrných zisků“.

Kongres ještě před svržením atomové bomby na Hirošimu schválil Zákon o daňových úpravách, čímž urychlil refundace podnikům, kterým končily jejich smlouvy s vládou. O dva měsíce později Kongres přijal Federální daňový zákon 1945, jenž snižoval daňové závazky pro rok 1946 o zhruba 13 procent celkových federálních výnosů – šlo o jedno z nejmasivnějších snížení daní v celých amerických dějinách. Kongres současně zrušil daň z nadměrných zisků, maximální mezní daňovou sazbu snížil z 94 procent na 86,45 procent a nejnižší marginální sazbu z 23 procent na 19 procent.

Jednalo se o prozíravé kroky v duchu toho, čemu se později začalo říkat ekonomie strany nabídky. Předseda Finančního výboru Senátu a senátor za Georgii Walter George předpovídal, že snižování daní „bude podněcovat růst podniků a zároveň přinášet větší celkové výnosy do státní pokladny“. Měl pravdu. Výnosy prudce stouply, ačkoliv vládní výdaje nadále klesaly. Vlak amerického poválečného boomu se rozjel.

Velkému snižování daní napomohlo rovněž zrušení válečné kontroly cen a mezd – krok, jemuž liberální

demokraté a prezident Harry Truman zuřivě odporovali. Republikáni následně před předčasnými volbami v roce 1946 vedli kampaň za další dvacetiprocentní snížení daní, jemuž mělo odpovídat padesátiprocentní snížení federálních výdajů. Voliči za to republikány onoho podzimu odměnili většinou v obou komorách Kongresu, což vedlo k postupnému zrušení posledních zbývajících přidělových omezení z válečných let a k prosazení další série snižování daní v roce 1947. Demokraté sice v roce 1948 vyhráli prezidentské volby, takže v úřadu zůstal Harry Truman, na spuštění stavidel před vlnou prosperity, kterou uvolnilo Velké snížení daní, už ale neměli čas.

Investice v rámci podnikání, za války stagnující, vyskočily z 10,6 miliard dolarů v roce 1945 na 40,6 miliard dolarů v roce 1948. Podniky expandovaly a nově se vybavovaly stroji a zařízeními nutnými k výrobě civilního zboží. A i když celková míra osobních úspor z válečných rekordních výšin poklesla, míra soukromých investic současně vyletěla z pěti procent na téměř osmnáct procent, přičemž největší skok přišel v roce 1946 – skok tak velký, že se v číslech hrubého národního produktu odrazil až o dva roky později. Zisky firem prudce stouply o téměř 20 procent, zatímco odbory se snažily nezůstat pozadu a prosazovaly vyšší mzdy a větší počet zaměstnaneckých výhod – byly to požadavky, k nimž nová, občerstvená Amerika plná prosperujících firem rozhodně nemusela zůstat hluchá.

Úspory podniků se mezitím za stejné období bezmála zdvojnásobily z 15,1 miliard dolarů na 28 miliard dolarů, a poskytly tak bezpečnou cestu k financování růstu a přijímání nových pracovních sil. Společnosti se poprvé od roku 1929 začaly ve značné míře obracet na kapitálové trhy a trhy s dluhopisy, aby získaly další prostředky. Ceny akcií závratně stouply a zhodnocení v roce 1947 činilo 92 procent.

Produktivita, hospodárnost a vynalézavost, které americké firmy za války prokázaly při výrobě letadel, lodí a tanků – přičemž se jim rok od roku i v obtížných podmínkách dařilo snižovat náklady –, se nyní přenesly do stejné efektivity při výrobě spotřebitelského zboží, od rozhlasových přijímačů a televizí po automobily a domky na předměstí. Dostatek surových materiálů od ropy a kaučuku po hliník a potraviny umožnil růst;

konec válečného přidělového systému a kontroly cen zase povzbudil produkci a snížil náklady. Například náklady na výživu Američanů se z válečných 25 procent HDP snížily na 10 procent.

Číslo HDP začala v roce 1947 odrážet probíhající hospodářskou explozi. Hrubý domácí produkt Spojených států činil 231 miliard dolarů – přibližně stejně jako v roce 1945. V roce 1948 se zvýšil na 258 miliard dolarů, na této hodnotě si odpočinul i během roku 1949, aby posléze přes 285 miliard dolarů v roce 1950 rozkvetl až na 398 miliard dolarů v roce 1955. HNP během jedné a půl dekády od roku 1945 meziročně rostl v průměru o 4,75 procentního bodu. Nezaměstnanost, v roce 1948 pouze čtyřprocentní, v roce 1952 poklesla dokonce na pouhých tři procenta, aby se v roce 1956 ustálila na hodnotě 4,1 procenta.

A tento příliv svědčil i dalším loďkám uvězněným dříve na mělčině. Střední příjem domácnosti ve Spojených státech vzrostl o skoro 38 procent. A kromě obřích korporací, které z války vyšly silnější než kdy předtím, jako byly společnosti General Motors, U.S. Steel a Westinghouse – nebo Lockheed a Boeing, z nichž se již brzy stanou pilíře vojenskoprůmyslového komplexu období studené války – zde byli ještě pracovití a zapálení podnikavci typu Miltona Reynoldse. Zatímco konkurence srazila cenu kuličkového pera z 12,50 dolarů pod pouhých padesát centů, jeho Reynolds Pen Company se z původních dvou rozrostla na čtyři stovky zaměstnanců.

Reynoldsovi se podobal jistý Ray Kroc, obchodní cestující s papírovými kelímky do automatů, který si v roce 1955 od dvou bratrů jménem McDonald koupil stánek s hamburgery. Anebo nějaký William Levitt, jenž zkušenosti nabitě při výrobě levných montovaných domků pro dělníky ve Virginii a na Havaji přetavil do výstavby typických amerických předměstí po celé zemi; a také ředitel Franklinovy národní banky na Long Islandu William Boyle, který v roce 1951 přišel s nápadem kreditní karty.

Vlna podnikavosti se ještě před koncem padesátých let přivalila do severní Kalifornie a dala vzniknout centru počítačového a technologického průmyslu, které od sedmdesátých let známe pod názvem Silicon Valley.

Zde se dostáváme k poslednímu z hlavních mýtů o velkolepém období poválečné prosperity: poháněla jej prý úzká spolupráce mezi velkými firmami a federální vládou, spolupráce podporovaná deficitními výdaji, jejichž pomocí se „vykladovaly“ přirozené vzestupy a propady hospodářství. Jak ve své knize *The Good Life and Its Discontents (Spokojený život a jeho mouchy)* napsal novinář Robert Samuelson: „Boom válečných let... vytvořil zdánlivě funkční hospodářský a politický model... Vláda a firmy mohly stejně jako za války nadále spolupracovat s cílem udržení míru a pokroku.“ V letech vlády prezidenta Eisenhowera to tak skutečně s nadšením dělaly. Federální rozpočet připomínal Otesánka: výdaje za rok 1959 byly ve srovnání s rokem 1950 skoro dvojnásobné. Značná část z těchto prostředků padla na zbrojení studené války, což mnohé vedlo k domněnce, že takovéto kroky nejsou prospěšné pouze pro svobodu světa, ale také pro byznys. Vždyť na pilířích jménem Boeing, Lockheed či Grumman stála celá ekonomika.

A opravdu, recept Eisenhowerovy éry spočívající v propojení vládních a podnikových investic, od vojenskoprůmyslového komplexu přes výstavbu celosíťové americké dálniční sítě až po závod o dobytí Měsíce, byl podle všeobecně přijímaného názoru natolik úspěšný, až si někteří ekonomové začali stejně jako ve dvacátých letech lámat hlavu otázkou, zda nakonec vlastně nedošlo k úplnému odstranění hospodářského cyklu. Přední americký keynesián Paul Samuelson v roce 1964 napsal: „Vyhnete-li se válkám, naši smíšenou ekonomiku čeká zářná budoucnost.“

Pravda však byla naprosto odlišná. „Spolupráce“ podniků s federální vládou – částečně urgentní a nezbytná, viz studenoválečné závody ve zbrojení – mohla mít na ekonomiku ve skutečnosti asi tak stejný efekt jako zapnutá parkovací brzda na řízení sportovního auta. Na tom, že se pozitivní vývoj nezadrhnul ani po sérii přešlapů v Eisenhowerových letech, měla největší zásluhu setrvačná síla dřívější Velké transformace.

První mračno na obzoru představovala náhlá exploze ve vojenských a vládních výdajích, odpálená válkou v Koreji. V bleděmodrém se vlastně opakovala situace z let druhé světové války, ovšem s tou výjimkou, že odklánění ekonomických zdrojů na neekonomické

účely tentokrát trvalo mnohem déle, vlastně celá padesátá léta, a tento trend pokračoval i později, v období války ve Vietnamu. Příchod války v roce 1950 vyhnal federální výdaje z 38 miliard dolarů ročně (méně než dvě pětiny z částky v roce 1945) na 42 miliard dolarů, což poprvé za poslední čtyři roky vedlo k vytvoření schodkového rozpočtu. Deficity poznamenávaly léta Eisenhowerovy vlády i nadále (1952, 1953, 1954, 1955, 1958); to nejhorší přišlo v roce 1959, kdy se federální vláda dostala na cifru téměř 13 miliard dolarů v červených číslech. Nárůst deficitů ve funkčních obdobích prezidenta Eisenhowera šel ruku v ruce s pravidelnými recesemi, které udeřily v letech 1953–1954, 1957–1958 a 1960–1961.

Stále rostoucí ekonomika byla naštěstí schopna kromě spousty zbraní pořád dodávat i spousty másla. Setrvalý nárůst v ostatních domácích výdajích včetně sociálního pojištění však současně signalizoval, co se řítí. Eisenhowerův vojenskoprůmyslový komplex, který se v prezidentových obavách mohl stát hlavním vysavačem federální pokladny, brzy zcela zastínila nutnost řešení čistě domácích problémů, včetně sociálních nároků různých skupin obyvatelstva.

Převládá názor, že pozitivním vedlejším efektem vojenskoprůmyslového komplexu byla široká škála technologií, od polovodičových součástek a tryskového pohonu po satelity a počítače, které podněcovaly inovace v soukromém sektoru. Snad tomu tak skutečně je. Faktem však zůstává, že technologický rozvoj USA v průběhu padesátých let, kdy se firmy vyrábějící elektroniku přímo zaměřovaly na podporu obranného sektoru, zaostával za Německem a především za Japonskem. Elektronické průmysly obou těchto zemí se ve stejném období úspěšně zotavily z následků druhé světové války a hubených let bezprostředně po ní. Vypuštění Sputniku v roce 1957 odhalilo, že s údajným technologickým náskokem Ameriky to navzdory všem moderním zbraním a vesmírným závodům nebude ani zdaleka tak slavné. Celkem vzato, jak napsal publicista George Gilder, „byla padesátá léta pro americkou ekonomickou a technologickou převahu katastrofálním obdobím“.

Zvýšené federální výdaje ekonomiku „nevyladovaly“ ani zdaleka, naopak vysávaly zdroje, které ji-

nak mohly jít do prodlužování a prohlubování hospodářského růstu. Takový růst mohl pomoci skupinám obyvatelstva, jako byli černoši nebo dělníci nesdružení v odborech, kteří nadále zaostávali za svými bílými a v odborech organizovanými protějšky. Vláda místo toho zvýšila daně – v případě nejvyšší mezní sazby na 97 procent – ve snaze zastavit šířící se vyrážku deficitních výdajů.

Ani to však nemohlo zničit všechny úspěchy dosažené oživením americké produktivity a proměnou materiální životní úrovně. „V roce 1946 jsme neměli auto, televizi ani ledničku,“ jak líčil jeden ocelář, rodák z městečka Johnstown v Pensylvánii. „V roce 1952 už jsme všechno tohle měli.“ Velké korporace typu Fordu, General Motors, U.S. Steel nebo AT&Ts tento životní standard udržet nemohly. Časům největší slávy těchto firem, stále svázanějších rostoucími náklady, vnitřním mikromanagementem (detailní kontrola práce) a vládními regulacemi, totiž s nástupem šedesátých let odzvonilo.

Cestu k další fázi velké americké transformace místo těchto obřích korporací ukazovaly spíše začínající podkapitalizované podniky, zvláště v odvětvích jako výroba spotřební elektroniky, kde vládní intervence téměř neexistovaly a zisky plynoucí z rychlé inovace byly značné. Psal se rok 1955 – ve stejném roce Ray Kroc koupil McDonald's –, když fyzik William Shockley odešel od svého dosavadního zaměstnavatele, Bellových laboratoří, a v nevyužívané tovární hale v kalifornském Palo Alto si založil vlastní firmu na výrobu svých prvních polovodičových součástek. Elektroinženýr Jack Kilby o tři roky později nastoupil do firmy Texas Instruments sídlící v Dallasu, aby zde během několika měsíců vynalezl integrovaný obvod.

Nastávala nová spotřebitelská revoluce: revoluce počítačová. Přišla jakoby nenápadně, zastíněna světovými a makroekonomickými událostmi, na samém sklonku velké americké transformace. Nejbohatší společnost světa se chystala rozšířit svoji moc způsoby, které nemohl nikdo předpovídat.

Jak vlastně k velké americké transformaci došlo? Nikoliv pomocí vládních intervencí, strategie „vyladování“ ekonomiky či prostřednictvím dalších podobných zásahů, které se v intencích keynesianismu uva-

žující ekonomičtí poradci pravidelně snaží opakovat, v poslední době v podobě Obamova stimulu na podporu ekonomiky ve výši 800 miliard dolarů.

Šlo spíše o kombinaci tří faktorů – obnova hospodářské produktivity, prosazení nižších daní a povzbuzení podniků, aby se své úspory nebály investovat – jdoucích ruku v ruce s podnikatelským zápallem a nadšením pro inovace, tedy vlastnostmi, které americké hospodářství charakterizovaly od nepaměti. Tento proces potřeboval svoje Miliony Reynoldse a Raye Kroce stejně jako své General Motors a U.S. Steel. V neposlední řadě pak potřepoval síly, díky nimž se prvně jmenovaní, podnikaví jednotlivci, v dlouhodobé perspektivě ukázali být odolnějšími než ti, kteří podpírali druhé jmenované, velké hospodářské kolosy.

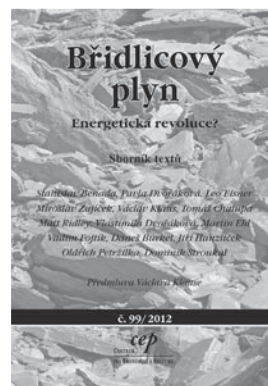
„Vy jste (americké bohatství) nevybudovali,“ prohlásil skandálně prezident Obama ve své řeči k podnikatelům v červenci letošního roku. Křivdil jim. A muži a ženy jako oni to mohou zvládnout znovu, pokud se do cesty příští velké transformace nepostaví Washington.

Vyšlo v časopise *Commentary*, September 2012. Z angličtiny přeložil Vít Mlejnek.

Arthur Herman, dlouholetý přispěvatel časopisu *Commentary*, je autorem knihy *Freedom's Forge: How American Business Built the Arsenal of Democracy that Won World War II* (Kovárna svobody: Jak americké podnikání vybudovalo arzenál demokracie, který vyhrál druhou světovou válku, nakladatelství Random House).



cep
CENTRUM
PRO EKONOMIKU A POLITIKU



CEP nabízí sborník č. 98/2012 „**Arabské jaro rok poté – naděje, nebo zklamání?**“, do něhož přispěli **Jiří Weigl, Ondřej Šlechta, Eduard Gombár, Zdeněk Müller, Jan Eichler, Miloslav Bednář, Roman Joch, Marek Čejka, Pavel Barša, Jan Fingerland, Ladislav Henek, Petr Janoušek a Tomáš Plhoň.** Editorem je **Marek Loužek.** Předmluvu napsal prezident **Václav Klaus.**

Cena 100 Kč, 105 stran.

CEP nabízí sborník č. 99/2012 „**Břidlicový plyn – energetická revoluce?**“, do něhož přispěli **Stanislav Benada, Pavla Dvořáková, Leo Eisner, Miroslav Zajíček, Václav Klaus, Tomáš Chalupa, Matt Ridley, Vlastimila Dvořáková, Martin Ehl, Václav Fojtík, Daneš Burket, Jiří Hanzlíček, Oldřich Petržílka a Dominik Stroukal.** Editorem je **Marek Loužek.** Předmluvu napsal **Václav Klaus.**

Cena 100 Kč, 172 stran.

objednávky na www.cep.in.cz • tel. 222 814 666 • e-mail: cep@cep.in.cz

Proč se tak rozčilujete?

PAVEL ŠVANDA

Čas od času čas se oddělí od času. Tehdy člověk cítí nutnost srovnat se s minulostí z pohledu přítomného okamžiku a také kvůli budoucnosti. Potřebujeme si uspořádat své představy o životě a udělat si pořádek mezi *dal a má dáti*, tedy mezi tím, co jsem komu nabídl a poskytl, a mezi vším, co jsem víceméně zaslouženě dostal či nezaslouženě pozbyl.

Naše osobní rozvaha se stává součástí veřejné rozpravy, když se zas jednou dějí nebo jsou připomínány události, které nám připadnou výjimečné, snad dokonce historické, i když, ohlédneme-li se později za sebe a na sebe, jací jsme kdysi byli, říkáme si: „No ovšem, jinak to tenkrát ani nemohlo dopadnout!“

Jsou-li dějiny v pohybu směrem k budoucnosti, dovoláváme se rádi svých předků, a tedy minulosti. Ztotožňujeme se s dávnými *Zborovy*, ale i *Mnichovy*, i když jsme se na nich nijak nepodíleli.

Při ohlédnutích zpět i při výhledech kupředu se nám nabízejí dvě krajně odlišné perspektivy. Buď vidíme svět, v němž žijeme a odehráváme se, jako přelplnou, avšak odosobněnou arénu, v níž vládnu *přírodní zákony*, tedy neměnný objektivní řád, který vůbec nebere ohled na přání jednotlivce. Přírodních zákonů můžeme využívat a zápolit s nimi. Nedokážeme je však zrušit. Individuální existence se pak vedle suverenity Přírody jeví zásadně jako cosi menšího, skoro malicherného, v každém případě časem pomíjivého.

Opačnou alternativou je svět, skutečnost, lidská existence, za nimiž tušíme a předpokládáme osobní vztah. Pak věříme, že i nám vládne bytostná podstata personální povahy. Můžeme se dále přít o to, zda fundamentem je ten, komu říkáme Bůh, nebo zda jej tvoří četní bohové bydlící v našem vědomí. Podle některých mínění může být zdrojem personální podstaty světa sám Člověk, svobodně-nesvobodně programují-

cí své vlastní představy o takzvané „objektivní realitě“, včetně přírodních zákonů, jež ji údajně řídí.

Podstatné je, že podle jisté tradiční lidské intuice skutečnost slyší na lidské dovolání. Bytostně založená realita člověku rozumí. Ví o našich nadějích a bolestech. Hovoří s námi o nás. Někdy nám dokonce osobnostní podstata rozumí lépe než my sami. Nemůžeme jí vnucovat svou vůli. Odpovídá nám někdy jaksi napříč, po svém. Často se jeví jako lhostejná nejen k našim přáním, dokonce i vůči lidským představám o dobru a zlu, životu a smrti. Ale důležité je, že s námi mluví. Kdežto přírodní zákony jsou vůči nám němé. Volba mezi těmito dvěma představami o světě do značné míry předurčuje naše porozumění minulosti i přítomnosti, i naše naděje do budoucna.

* * *

Ani se nemusí dít velké dějiny. Stačí, aby se nakupila léta života, aby si pro nás přišel věk vyšších desítek od šedesátky nahoru. Už to samo o sobě je dobrý a někdy i nutkavý důvod, aby se člověk sebe i ostatních doptával: „A jaký to všechno mělo smysl? Co jsem vlastně viděl, co jsem zažil na vlastní kůži? Na čem všem jsem se podílel, ať už jako vítěz, nebo jako viník? Jako dárce, nebo obdarovaný? A s kým si mohu o tom všem promluvit?“

Jasného obrazu o soukromé minulosti se domůžeme málokdy, a pokud ano, zjistíme brzy, že s ním vystačíme jen poměrně krátkou dobu. Jak se měníme pod naléháním času, jež může být občas i kruté, vyprávíme si svou osobní i kolektivní historii znovu a znovu, vždy pod poněkud pozměněným úhlem pohledu.

Možná je to jeden z našich nejdůležitějších životních úkolů, abychom opět a opět pátrali po svém

místě v souřadnicích minulosti i přítomnosti. Zbožná víra nám slibuje, že se jednou nahlédneme v definitivní podobě, na níž už nic podstatného nezmění ani věčnost. Rozhodující však je, máme-li při bilancování svého života dojem, zkušenost, naději, že svět s námi za našeho života mluvil, že kdosi se na nás obracel, snad nás i varoval, třeba i povzbuzoval, případně příkazem chvíle zdrtil. Bez zkušenosti rozhovoru nám naše individuální i společná minulost příliš připomíná vše pohlcující černou díru; v mlčenlivé nicotě lze sotva spatřovat praktické záruky lidské svobody.

* * *

Poptáváme-li se po objektivně lhostejném, či bytostně účastném charakteru světa, ohlížíme se také za smyslem veřejného dění. Byly to naše společné osudy, které utvořily naše národní dějiny, naši minulost a její smysl či nesmysl. Ale nejen to. Teprve to, co se stalo, anebo co si myslíme, že se podle našeho mínění přihodilo, což jistě nemusí být vždy totéž, vytváří z nás takové společenství, jakým právě v tu chvíli jsme. Ani v banálním provozu, ani v hodinách historických přelomů sice většinou nehrajeme role výjimečných, vůdčích osobností. Přesto však i my jsme tvořili a tvoříme toto společenské seskupení, tento národ a jeho osud. Nikdo jiný to za nás neudělá. Nikdo jiný nepochopí úhrnný obraz nás samých. To je náš úkol. Je ovšem pravda, že jsme většinou velice citliví na každou zahraniční zmínku o nás, což naznačuje, že si přece jen nejsme zcela jistí sami sebou ani obrazy, jež jsme si dosud o sobě vytvořili.

* * *

I zde před námi stojí zásadní otázka: podléhali jsme ve svých kolektivních sporech s osudem objektivním, společenským, historickým, rasovým, třídním, ekonomickým zákonitostem, jichž se například ve 20. století dovolával kdekdo? Nebo s námi vedla v dramatických chvílích dialog bytostná, osobní podstata světa, přesahující naši představivost? Byli jsme podřízeni nepoznaným nutnostem? Nebo jsme o svých historických

rozhodnutích rozprávěli s *Někým*, kdo byl také živým účastníkem těch minulých procesů?

* * *

I ten, kdo nevěří v božskou podstatu světa, doptává se po konkrétních tvářích zodpovídajících za minulé děje. Jaký smysl mělo například všechno to úporné pekelcování Evropana 20. stoletím? Kvůli komu se vlastně sváděly obří bitvy, bořila města i státy a tvořila se nová centra moci, neúnavně se překreslovaly hranice a stěhovalo se obyvatelstvo? Jsou vinny objektivní zákony společenského vývoje? Bylo to neosobní, a vlastně tedy Přírodou předurčené dění, kvůli němuž tolik lidí umřelo strašnou smrtí a tolik lidských životů zabředlo do morálního vyčerpání?

Marxistický pokus vysvětlit tragédii Evropy vývojovou etapou, důstojně pojmenovanou jako imperialistické stadium kapitalismu, se nevil jako dostatečné vysvětlení. Tato gnóze moderny selhala v praxi nejen proto, že hlasatelé třídních válek byli očividnými spolupachateli dramatického století, nýbrž i pro svůj ne-realistický neosobní charakter.

Těž extrémní kolektivismus nacistického a fašistického typu se dovolával objektivních přírodních zákonů, údajně předurčujících věčnou hierarchii národů a ras. Ani toto vysvětlení neuznáváme.

Nakonec se uchylujeme k tomu, že jaksi *víme své*. Tragické události pro nás přece zosobňují dobře známé vizáže. Vlastníme působivou sbírku jmen a tváří, proklínáme konkrétní viníky lidských neštěstí. Komunistická i nacistická minulost mají v našich očích výrazně osobní povahu, od výřečných vůdců a temných generalissimů až po toho povídavého souseda udavače.

Nepolemizujeme se společenskými zákony. Ne-shledáváme vinu ve všemohoucím Bohu. Máme po ruce horký katalog lidských provinilců. A k povědomým očím, nosům, rtům, knírkům, jež v našich očích zodpovídají za zlo, můžeme stále přidávat další jména a další obličeje mrtvých i živých lidí. Opatrujeme a rozšiřujeme si své seznamy. Tohle odčiňování minulých dějů se často praktikuje pomocí jakéhosi zaklínání: jde o staré známé vyrovnávání se s minulostí

veřejně vyslovenou klatbou, slavnostním prokletím. Oni tenkrát zvedali pravičky? Budiž tedy úředně stíhán každý, kdo mávne rukou nad výši ramene. Což je pěkná ukázka pověrečného fetišismu našich dnů; vydržujeme si dokonce koncesované kouzelníky a soudní znalce, kteří se za nás vyznají v chaosu gest, znaků, popěvek a nášivek, symbolizujících rizika, od nichž se zaklínáním doufáme definitivně uchránit.

* * *

Samozřejmě víme i to, že ten, kdo hlásá ovládnutí a vyčištění minulosti, dělá to velice často proto, aby ovládl přítomnost a budoucnost. Ale přesto: umíme a musíme se dívat zpět, protože to, čeho jsme se zúčastnili, ale dokonce i to, co se stalo před naším narozením, k nám patří stejně jako naše naděje do budoucnosti. A my vidíme především ty, kteří všechno zavinili. Nespatřujeme v nich ani tak nezadržitelnou zlobu, jako neuvěřitelnou samolibost, z níž opravdu vane i po desetiletích chladná bezohlednost.

Je-li evropská minulost opravdu nevypořádaná, jestliže mezi naším *dal a má dáti* a *daroval a dostal* jsou značné nepoměry, plyne z toho tíseň. Sejde se nás pár u stolu, u piva, v práci a jsme vesměs lidé, jimž se nedaří nijak špatně. Máme celkem dostatek a namáháme se proto, abychom se měli ještě lépe. Ale jakmile otevřeme rty, hubujeme. Takže kdyby nám naslouchal cizozemec z jiného kontinentu, který by právě přistál na letišti, mýsl by si, že v této zemi žijeme vesměs naprosto nesmyslné, ponuré existence, propadlé pocitu stálého ohrožení.

Ale i ten cestovatel, kdyby nás poslouchal den dva, všiml by si, že si stěžujeme velice sebevědomě. Vysoká míra sebechvály patří k našemu národu, domnívajícímu se, že si vždycky počínal naprosto správně, což mu neprávem upírali všichni ti císařové, papežové a ostatní tyrani: my, Češi, v podstatě nechápeme, jak je to možné, že při svých výtečných kvalitách jsme na špici jen ve spotřebě piva.

Zdá se, že samolibost historických provinilců, kteří nám tak poničili minulost, dosud zcela nezmizela z našeho světa. Má svůj prodloužený život mezi námi. Je

to právě ta dobře povědomá pýcha, co stále ještě spoluutváří náš pochmurný obraz světa.

* * *

Vedeme také dialog s vysněným standardem: jednou se mu říkalo *všenáprava*, později *spravedlivá společnost* nebo *západoevropská životní úroveň*. Také se sní o ráji, který bychom mohli nastolit hned zítra, kdyby se *spojili všichni slušní lidé*. Však my bychom ten svůj kousek světa dali do pořádku, kdyby nám pořád někdo nepřekážel. Kdo nám však vadí? Přírodní zákony? Nebo bytostný, personální charakter světa, s nímž se nesrovnáváme? A proč se nám vlastně svět přičí a my se mu vzpíráme za to, jaký on je natvrdlý?

Je tu obyčej měřit to, co se děje, tím, co by se dít mohlo, ba dokonce co se stát mělo. *Při troše rozumu... by se přece všechno mohlo dělat jinak*. Až slastně se rozčilujeme nad vrtošivostí reality. Žádný převrat, žádná okupace, žádné osvobození, reforma, nic se v našich očích jaksi neděje pořádně a dostatečně pečlivě, natož chytře. A nejhorší je, že mezi těmi, co nám vládnou, se vždycky vytvoří silná vrstva naprosto neschopných a k tomu ještě podezřelých existencí, jež nám všem silně otravují životy. To jsou „oni“! To je ta osobní podstata světa, s níž v duši vedeme životně důležitý dialog? To snad ne!

* * *

Možná že s takovou povšechně kalnou výřečností pohlíželi na naši kotlinu už pradávni slovanští otcové poutníci. Pod Řípem brblali, že osídlování české a moravské kotliny probíhá neplánovaně, bez pevného právního rámce a při neustálém zasahování ze strany nekompetentní vrchnosti, která je zkorumpovaná a myslí jenom na sebe a na své známé. Protože lidi, jak známo, pokazí každý ideál, na který sáhnou, tož rozkradou i tu kvazibiblickou zemi, původně oplývající medem a strdím.

* * *

Nutíme realitu – ať už je to svět Božích, nebo přírodních zákonů – k dokonalosti, do níž se jí očividně ne-

chce. Utlačujeme svět jazykem a pysky, a přitom koulíme očima v extatické rozkoši z věčné lamentace. A tak, i když se takzvaně vyrovnáváme s minulostí, hledáme v ní argumenty, které by hlavně posloužily jako obvinění. Jsme žalobci i soudci provinilého včerejška a dneška, do nichž jsme nějakým divným způsobem upadli z údajně hodnotnějšího předvčerejška. Odtud chceme uprchnout do lepšího zítřka, ve který ale věříme jen tak napůl.

* * *

Důležité je, že naše trápení se světem, nebo s příliš pyšným vědomím se odehrává právě jen v naší mysli. I když si rádi ponadáváme, a přestože hodně lidí v této zemi z principu miluje hořkou láskou spíš to, co neexistuje, než to, co je, přece jen na zdravý rozum dopustit nedáme. Každé ráno většina z nás vstane a jde dělat něco víceméně užitečného. Počínali si tak i naši předkové, dokonce i za hrozných válek a hnětoucích okupací a také po četných osvobozeních, jež nás skoro vždycky trochu zklamala. Zvyk být užitečný by snad mohl zakládat skutečný důvod k tiché hrdosti, přesto, nebo právě proto, že se jím ani nelišíme od svých bezprostředních sousedů. Je to zvyklost důležitá, což nejlépe vidíme na příkladu zemí, kde elán svěžího rána příliš nepěstují.

* * *

Možná, že smysl toho všeho, co se s námi dělo v minulých desetiletích a hlavně v minulém století, vychází najevo, když na chvilku odložíme svou kritickou výmluvnost a když se zamyslíme nad možností, že tady nejsme proto, abychom se za všech okolností tvářili jako potenciální reformátoři světa. Možná, že nejlepší jsme tam, kde toho moc nenamluvíme, ale jsme pohotoví ke spolupráci ve své zemi i přes hranice. Jak se dnes jeví naše zeměpisná, ale především duchovní poloha, jsme přece jen vhodní k tomu, abychom bydleli spíše na obchodní stezce než v systému zákopů.

Ale co potom s českou láskou k pomyslné dokonalosti, ke společenské utopii? Jsme to přece my, kdo

tak rád vymýšlí *třetí cesty pro třetího člověka*. A o čem bychom si mezi sebou povídali a na co bychom nadávali a nad čím bychom hořekovali, kdybychom uznali, že nám nikdo nevystavil patent nejrozumnějších lidí mezi národy? Ano, z uznání reality by vyplynuly některé psychické potíže.

* * *

Z hrdosti se mluví rozmáchle, ba i zpěvně. Máte-li svou pýchu, vlastníte vždy přiměřený počet protivníků, kteří mají svou vlastní hrdost, svou osobitou odmítavost a svůj odlišný patos. Nepřátelé vás natolik zaměstnají, že nemusíte přemýšlet o sobě a dělat si výčitky. Pýcha je ale také prokletí, doslova kletba původem ze starých bájí. Leží na duši, brání volně dýchat, nutí vás pořád někomu něco vyčítat, na všem vidět kazy a všude tušit něco zlého. Všechno vyčítat napřed Bohu a pak i všem lidem. Věděli to anonymní vyprávěči pohádek a stavitelé chrámů, kteří měli živou zkušenost bytostné podstaty lidského života. K ní otevírá výhled teprve trpělivost. Bez osobité pýchy se žije pracněji, podrobněji, věcněji. Nudněji? Tišeji.

* * *

Ve všech nečekaných převratech, krvavých kotrmelcích a absurdních zvratech rozporuplného 20. století vyšlo tedy najevo, jací jsme: v podstatě úplně stejní jako naši sousedé na všech světových stranách. Někdy brbláme a unavujeme se navzájem jen proto, že naše až příliš humanizovaná kultura funguje příliš úzce. Již nenabízí příležitosti ke katarzi. Momentálně jsme se příliš zhlédli v obraze dokonalého, mladistvého a silami hýřícího vítěze a výherce, jenž umí dokonale využívat přírodních zákonů. Této barvitě konvenci je těžké oponovat, nezbyvá než jít dál a myslet si své.

Kam dál? Do své osobní existence, která ale nevyžaduje neustálou bojovnou konfrontaci, nepřetržitě kritizování všeho a všech. *Paranoia jako filozofie a úděl* by měla být odmítnuta a léčena především doma, v našich vlastních, osobitých životech. Teprve poté by mohlo dojít k vypořádávání s dějinami a tvářemi minulých viníků.

To všechno, co se s námi v minulosti dělo, mělo přece jen dobrý smysl. Něco jsme se o sobě dozvěděli. Tušíme, že ke své existenci potřebujeme ještě něco jiného než jen iluzi pyšné svrchovanosti. Chcete-li, můžete projet životem – společně, nebo jednotlivě – jako vyšňorený tank. Ale stejně se každý den musíte smířovat s představou, že v hodině smrti na vás bude čekat jen takový člověk, jakého ze sebe uděláte právě vy; snad to nebude ubrblaný naiva, jemuž nic nepříjde vhod.

* * *

Je tu mezi námi stále ještě k dispozici odlišný, tradičtější typ kultury, představivost nabízející prostředky k rozhovoru nejen se sebou a s ostatními lidmi, nýbrž ještě s někým, kdo nás přesahuje tak dalece, že si to ani neumíme dost dobře představit. Tato osoba, totiž *Ten, který jest*, má na starosti nejen přítomnost, ale i lidské dějiny, s nimiž se tak obtížně pereme, pro jejichž odčinění stále dokola zaklínáme, proklínáme, bez naděje na odpuštění krvavě obětujeme ať skutečné, či ne skutečné viníky. *Kdosi* o naši minulost pečuje s námi,

a dokonce za nás. Umožňuje, že naše mylné naděje, pyšná provinění a hluboká zklamání přece jen nejsou až tak drtivě nehybná a na věky nehynoucí, jak se nám někdy zdá.

Skrze bytostnou podstatu lidského světa se dokonce i naše rozporné skutky čas od času jakýmsi pro nás nepochopitelným způsobem obrací v záchranu, v osvobození, ve spásu. Pak se i to nejzanedbanější maloměsto může na chvíli stát Jeruzalémem. Problém je ovšem v tom, že současný člověk právě tohle a právě *Jemu* nechce dovolit, když už se sám usadil v dějinách na prestolu bystrého soudce, který sám chápe všechno nejlépe.

Ale opravdu víme o sobě, o minulosti a o přítomném světě tolik, kolik si myslíme? A vidíme-li se vlastníma očima správně na špičce světové chytrosti, proč se pořád tak rozčilujeme?

Ukázka z nové knihy Pavla Švandy *O intelektuálovi, který se necítí dobře*, Atlantis 2012.

Pavel Švanda je spisovatel, přednáší na Divadelní fakultě JAMU v Brně.



O intelektuálovi, který se necítí dobře

Prozaická sbírka *O intelektuálovi, který se necítí dobře* je relativně pestrým souhrnem zamyšlení a meditativních i analytických esejů. Je tu též portrét muže byznysu a povídka o zkušenosti potopy. Všechny texty se obrací k českému čtenáři, i když autor připouští, že se vždy necítí vázán převládajícími tuzemskými zájmy, upínajícími se hlavně ke sporům o politickou moc a rozdělování peněz. Trochu rozptýlujícího popovídání nabízejí úvodní fejetony, ale zásadním rysem sbírky je spíše vůle k soustředění. Esej jako žánr lze nejlépe vnímat v rytmu volných nadechnutí a vydechnutí, nikoliv jako udýchané hromadění důkazů obžaloby.

Autor vyššího věku vidí aktuality z nadhledu, ale nepřehlíží ani zábi perspektivu zajímavého populistického bludiště, v němž už asi navždy žijeme jakožto Češi. Potkáte se s tématy známými z denní publicistiky, jako je například dobrovolný odchod ze života, cit pro spravedlnost, touha po rovnosti, vlastenectví v současném světě, vliv neomarxismu, vyrovnávání se s minulostí i s budoucností. Esej je vyjadřovací prostředek ležící v prostoru poblíž deníku, fejetonu a poezie a je k dispozici všem čtenářům, kteří tíhnou spíše k přemýšlení než k sebedojímání. I když máte pocit, že se právě netěšíte z kdovíjakého komfortu, vždycky ještě můžete o sobě a o svém okolí meditovat.

Pavel Švanda

Barbaři před branami II.

Události (2008–2012)

ALEXANDER TOMSKÝ

Demokracie pitomců, nebo ztráta zdravého rozumu?

Psycholog Slavomil Hubálek nedávno prohlásil, že třetina národa jsou pitomci, a proto to s demokracií a politikou vypadá tak bídně. Socioložka Jiřina Šiklová zase opatrně navrhl, aby lidé, kteří nejdou třikrát po sobě k volbám, „dostali šanci“ se svého nepoužívaného volebního práva dobrovolně, leč pod mírným nátlakem vzdát, aby se zlepšila průměrná kvalita voličstva a politici by se nemohli podbízet té primitivní nepatrné menšině, která vlastně o kvalitě vlády a demagogii voleb rozhoduje. Ponechme stranou, zda většina nadávajících voličů, která volí stále stejně, není také pitomá. A jak by prospělo, kdybychom pod hrozbou ztráty volebního práva přiměli další pitomce volit? A k čemu nám je průměr s nevolíci? Nebo snad takový nápad předpokládá, že ti, co nevolí, občas volí? A přece má v jednom prastarý smysl. Není to tak dávno, co měli právo volit jen majitelé domů a nemovitostí, předpokládalo se totiž, že budou zodpovědnější vůči obecnému zájmu než bezzemci a nájemníci. A snad i byli. Vždyť právě rozšíření volebního práva ve starém Rakousku mělo vliv na zvolení antisemitského starosty Luegera, kterého císař dvakrát vetoval.

Vláda všeobecné rovnoprávné demokracie je nepochybně demagogická a destruktivní (Aristoteles), a proto musí být i liberální demokracie smíšená, musí obsahovat nevolené, nezávislé a nevolitelné prvky – ústavu, soudy, centrální banku, svobodu kritiky, srocování a hlavně neporušitelnou, aristokratickou, autonomní tradici věcí zásadních a stálých, přirozeně lidských i civilizačních. A protože jsme aristokracii nahradili politickou elitou, je teď na ní, aby náš vesmír permanentních hodnot (nikoli jen práva) chránila, udržovala a obnovovala. A tady je zakopán pes. Jestliže

naše evropská politická třída konsensus tradice ztratila, marné volání. To ona dnes a denně rozvrací zdravý rozum a řádný občan je ztracen stejně jako ten neřádný.

Ideologické menšiny ovlivňují vlády a ve jménu rovnosti, tolerance a práv rozvracejí tradiční hodnoty, ty naprosté samozřejmosti zdravého rozumu. Ještě nedávno za zločin považované jesle dnes mají umožnit ženám chodit do zaměstnání na úkor zdravého vývoje dětí. Co platno, že sovětský totalitní experiment či dobrovolný izraelský kibuc prokázaly, že to dobré není? Kdo dnes vnímá, že společnost, jež nutí mladé ženy chodit do zaměstnání, je odsouzena k zániku? V rámci rodové ideologie rovnosti vycházejí ministerské příručky, které ničí i svobodný jazyk. Jazyková manipulace má zavést celonárodní kibuc. Odlišná role (ne občanství) mužů a žen je zneužívána a společenské uspořádání jí nesmí vyjít vstříc. V obraně práv dětí ničí feministky autoritu rodičů a školy. Po mužích žádají rovnost v dělbě domácích a mateřských povinností, a když opustí rodinu, nastoupí stát, aby vyrovnal samoživitelkám alespoň materiální úroveň, neúplnou rodinu zachránit nemůže.

Zelení ministři dnes úspěšně prosazují do motorových paliv drahá a škodlivá biopaliva (skleníkový kysličník dusný), výrobu elektřiny z drahých nespolehlivých větrníků a solárních panelů a nakonec odsouhlasí i spalování levnějšího hnědého uhlí, jemuž se původně mělo zabránit. Dýcháme rakovinu v devastované krajině. A spalujeme vzácnou chemickou surovinu. A na rozdíl od znečišťujícího uhlí odmítají čistý atom. Podléhají masové hysterii globálního oteplování a plánují budoucnost; staleté nákladné akce na omezení životodárného kyslíčníku (živí organismy), jehož výskyt se v ovzduší za století zvýšil o nějakých osm tisíc procent, a pranic se nezajímají o města, kde prach, dusík i síra všechny dusí. A nejvyšší světová klimatologická autorita falšuje prognostické statistiky.

Pečovatelství stát vyděsí každá nová chřipka (ptačí, prasečí), hystericky propadá panice a utrácí miliardy za zbytečné vakcíny. Na opravdovou pandemii by z principu nestačil.

O racionalitě ekonomie nemají humanitářští socialisté ani potuchy. Nevědí, jaká legislativní makroekonomická role přísluší státu a co pokrývá trh. Vrhají se na chamtivé bankéře, a zapomínají, že krize působí primárně stát, většinou levné inflační peníze (úroky), deficitní hospodaření, špatně nastavená obecná pravidla a z principu špatné státní investice.

Stranické vidění světa na každou tezi vymyslí ještě absurdnější antitezi. Křičí na nás z titulů novin – Haiti: oběť mezinárodní lichvy, nebo americké anexe? Hranice mezi realitou a magickým realismem zaniká, mezi tím, co je, a tím, co by s největší nepravděpodobností mohlo být. Vždy podle ideologické spiklenecké teorie. Realismus ani logika se neučí, ba ani nectí. A tak se nedivíme, že zaniká i většinový zdravý rozum, a nenadávejme na demokracii pitomců.

Evropská unie v pasti centralizace

Když jsem se zamýšlel nad názvem této konference, „Evropská unie v pasti centralizace“, uvědomil jsem si jeden paradox. Evropané federalisté přece už celá desetiletí, ne-li od počátku své existence, usilují o vytvoření centrální panevropské vlády, čili Unie není v žádné pasti, Unie je sama past, past demokracie a past evropských států, z nichž by dnes do ní mnohé dobrovolně nevstoupily.

Evropská unie je také pastí stamilionů občanů, kteří se domnívali, že se stanou součástí svobodného sdružení států, společného evropského hospodářského prostoru, známého pod heslem volného pohybu zboží, lidí a kapitálu, minimální mezinárodní organizace, která měla hlídat podmínky ekonomické soutěže a likvidovat státní subvence, a nikoli dlouho skrytého sociálního experimentu vytvořit postupně a po kouskách centrální vládu celého kontinentu, čili nový stát. Patří mezi ně i Češi – chtěli do Evropy, a vstoupili do Unie.

Mluvit o pasti proto znamená mluvit o naší vlastní nepozornosti a naivitě. Vždyť „eurofederalisté“ svůj zámer vybudovat evropský stát nikdy neskrývali, jenomže

nám tehdy připadalo (a mluvím teď o anglickém referendu z roku 1975) absurdní srovnávat praktické ekonomické výhody společného trhu s naivní vírou utopických politiků. A pokud se nám zdá, že existují skryté a konspirativní dějiny evropské integrace, je to jen iluze našeho zpětného pohledu na něco, co se zdálo být bezvýznamné, dokud to nenabylo významu, asi jako historie německé NSDAP před nástupem Hitlera.

Uvědomuji si, že jsem se i já ocitl v paradoxní situaci, protože mám mluvit před shromážděním, pro které jsou *laissez faire* a decentralizace hodnoty nedotknutelné a svaté, a to i v rámci politického národa, natož nějakého nadnárodního impéria. Mám přesvědčovat přesvědčené? Mnozí z vás jsou navíc odborníky na Unii, já se však přiznám, že mě každá zpráva o dalších krocích Unie natolik naplňuje obavou, že se dozvím ještě něco horšího, než vím, a proto se poučeným politologickým analýzám o Unii vyhýbám. Ty nepoučené často vycházejí z nepřiznaných premis a považují jepičí politické zápasy mezi europolitiky, Radou, Evropským parlamentem, Komisí a Soudním dvorem za směrodatné stejně jako svou deterministickou představu o jakési nevyhnutelnosti dějinné integrace Evropy a jejího morálního soudu nad námi reakcionáři. Připomíná mi to učené rozpravy západních sovětologů, kteří sledovali pod intelektuálním mikroskopem údajné pozice, frakce a postoje v sovětském politbyru a vládě, ale atrofie faraonského režimu si nevšimli. Bylo by bývalo opravdu lépe, kdyby studovali kult a vládu starého Egypta.

Nepochybně před vámi nemusím zdůrazňovat pozitivní roli silného státu v ochraně rodiny, soukromého vlastnictví, makroekonomické stability, vnější i vnitřní bezpečnosti, veřejného pořádku, zákona, soudní spravedlnosti, nezkorumpované státní správy (byrokracie) a tradice. Jinými slovy, konzervativní a liberální stát má dva úkoly: chránit sice řád a normativní živou tradici, především školu a dům, ale přesto není státem ideologickým, brání rovnováhu makroekonomickou, ale nezabývá se detaily mikroekonomie, není manažerem, jako by stát byl firma. Má vytvářet politický konsensus, který straní lidské přirozenosti a tradici, i když si nemůže vypomáhat zákony nebo diktátem ideologie. V dnešní době ale stát stále ustupuje nátlaku sektářských ideologických menšin a stává se dokonce i jejich šířitelem.

Typickým příkladem mohou posloužit tzv. genderová, čili pohlavní, studia, která nemají na žádné univerzitě, která ještě usiluje o vzdělanost, vůbec co dělat, stejně jako v ekonomii extrémní ekologismus, který v globálním rozměru vede nakonec k hladu. A tato nešťastná tendence je umocňována z centra Evropské unie.

Neuplyne snad ani týden, aby na nás někde z médií nevykoukla zpráva o dalším nařízení, směrnici či jiné regulaci Evropské komise, která má nějaký další produkt, zboží, službu nebo dokonce i záležitosti lidských vztahů uvést do stavu jakési rovnováhy geometrické a filosofické symetrie. Permanentní centrální komise Unie má hlavní úkol – integrovat státy do stejné podoby. Občas se možná zasmějeme nad činorodým úsilím bruselských regulátorů, aby ovalnost rajčat, zakřivení okurek a banánů odpovídaly ideální symetrii, úsměv však tuhne na tváři, když se dovídáme, že teď například ve jménu abstraktní rovnosti budou muset pojišťovny ženám a mužům vyměřit stejnou životní pojistku, přestože ženy žijí v průměru déle, trpí méně alkoholismem a riziko úmrtí na silnici mají desetkrát nižší. A co teprve, když si do všech důsledků uvědomíme záludný princip antidiskriminačního zákona, který obrací naruby důkazní břemeno římského práva, a kdyby byl skutečně uplatňován v praxi, rozvrátil by obec i společnost.

Co se to stalo, ptáme se? Odkud se vzali tito noví vládcí, kteří se vymanili z politické diskuse, nepodléhají odvolání a nepokrytě usilují, aby se stali absolutními vládci nad našimi životy – až do takových absurdních podrobností? Odkud ten ideál symetrie? Jaká politická ideologie umožňuje likvidovat dobře zavedené státy na úroveň provincie, měnit celý náš životní styl, hospodářství i právní pořádek? Nelehká, nikoli politologická, ale především historická otázka.

Pod terorem řecké symetrie

Ideál symetrie nám objevili staří Řekové a dodnes žijeme v záři jeho estetické krásy, i když ani v umění nemá absolutní platnost, jak názorně dokládá moderní funkcionalistická architektura. V politice je však geometrické myšlení aplikované na společenský, heterogenní, svobodný a politický život přímo fatální. Každý

zásah státu do živého organismu společnosti má totiž většinou neblahé a nezamýšlené důsledky a náklady. Všechny totalitní a autoritativní režimy této inženýrské zálibě podléhají, protože nemusí a také nechtějí počítat se svobodnými občany. Atomizace společnosti zabezpečuje jejich vládu, lidé se nedokáží srovnat, jak se po staru říkávalo. Jestliže bruselská nadvláda takovému myšlení rovněž podléhá, tak je to právě proto, že se nemusí vyrovnávat s politickými tlaky, není demokratická, stačí, aby o své racionalitě přesvědčila poměrně malou skupinu politiků, které předkládá návrhy. Ty se ovšem po přijetí stávají nezvratitelnými direktivami jako carský či leninský *ukaz*. Typickým příkladem nešťastné symetrie je společná jednotná evropská měna – jednotka jedné úrokové míry pro extrémně vychýlené národní ekonomiky. Vedlejším produktem nezodpovědné vlády, tedy vlády, která se nemusí zodpovídat, jsou často megalomanské inženýrské projekty, jichž je historie plná – pyramidy, Bělomořský kanál, Assuánská přehrada nebo nedávný projekt Unie nahradit levnou tradiční energii drahou energií z obnovitelných zdrojů, a to dokonce v situaci, kdy se po celém světě objevují nová ložiska plynu a nové technologie umožňující ekonomickou těžbu z břidlic. A zase tu vzniká otázka, jak mohli politici z chudších států takové kolektivní rozhodnutí vůbec připustit, a poškodit tak výrazně vlastní zemi? Jak se mohou vracet z Bruselu, aniž by byli doma považováni za zrádce. Výmluvou na Unii, neschopností prosadit v Bruselu kvalifikovanou většinu? Vypadá to, jako by Unie vytvářela dočasné politické oligarchie, které vznikají a zase se rozpadají, ale komisariát a integrace trvá. A nikoho ani u nás ne napadne hnát politiky k odpovědnosti za něco, co by bez tlaku zvenčí nikdy neprošlo.

Dámy a pánové, i tohle snad všechno víte

a možná i víte, jak se po té strašlivé třicetileté válce (1914–1945) v ruinách a pod deštníkem bipolárního nukleárního ozbrojeného příměří zbylá část ještě svobodné a ohrožené Evropy choulila do sebe a soustředila na vlastní rekonstrukci a eurofederalistická představa sjednocení proti válce mezi evropskými státy, která už nehrozila, získala na vážnosti – idea evropského

státu je ovšem prastará, a byla populární už po té první třicetileté válce (1618–1648). Západ i se svými hodnotami teď přestal duchovně jako civilizace existovat, pokračovala jen jeho úspěšná materiální existence, tělo bez duše, ekonomický zázrak společného trhu, odbourávání cel, amerických investic a průmyslové technologie z válečného zbrojení. Nastoupila alespoň na Západě nebyvalá prosperita a masová emancipace poválečných ročníků od fyzické práce, mé generace, s níž jsem se střetl v revolučním roce osmašedesátém na univerzitách v Londýně a německém Tübingen, kde se stal můj otec profesorem. A byl to střet děsivý, zvláště pro mého mladšího bratra, který se z nekonečných hádek s německými studenty nakonec psychicky zhroutil a odešel z univerzity. My, kteří jsme v tom osudném roce toužili po svobodě a prosperitě kapitalismu, jsme se poprvé v životě setkali s věřícími mladými marxisty, respektive novou levicí. V duchovně vyprázdněné Evropě se celá generace studentů bouřila proti svým otcům a dědům, ale na rozdíl od normální generační výměny tahle zlatá mládež nebyla jenom kritická, byla naplněna nenávistí vůči kapitalismu, individualismu, konzumerismu, amerikanismu, imperialismu, kolonialismu, eurocentrismu a falešným buržoazním politickým svobodám. Jinými slovy, těmito ideologickými nálepkami odmítala západní kulturu a v jakémsi polblouznění viděla naději lidstva ve třetím světě. Postkoloniální lid měl nahradit mizející evropský proletariát a stát se Prométheem osvobození. Odmítala i studijní osnovy jako výraz třídního násilí a indoktrinace. Požadovala rovnost s profesory, likvidaci zkoušek a hodnocení. Možná zde byl už tehdy formulován zárodek relativismu tzv. postmodernismu. A největším šokem pro mě byla ztracená důstojnost otrhaných, špinavých, fanatických a mnohdy hezkých studentek, které řvaly, že rodina je buržoazní přežitek, že ony chtějí naprostou rovnost pohlaví a žádné děti. Jako by se bouřily proti své vlastní přirozenosti. Jako by jim někdo děti vnucoval. A možná i zde už byl počátek oné pozdější západní bezdětnosti. A my jsme se stále a dokola bránili poukazem na policejní východní Německo, na teror padesátých let a hekatomby Gulagu, na nesvobodu a nefunkční centralistickou plánovanou ekonomiku. Marně. To je nezajímalo. Sovětský ideál beztřídní spo-

lečnosti byl naprosto správný, jen praxe byla špatná. My však věděli, že pochybený byl ideál a praxe postupně stále snesitelnější. Bylo to směšné, když nám říkali, počkejte, až to jednou vezmem do ruky my.

Svět se uklidnil, léta plynula a zdálo se, že jediné, čeho tahle generace dosáhla, byla postupná okupace humanitních univerzitních oborů a levicovost státních médií. Teprve později při studiu evropských politických dějin jsem pochopil, jakým zlomem v dějinách byla jakobínská revoluce a proč Dostojevskij odmítl západní civilizaci. Lenin a Trockij nepřidali k dědictví francouzské revoluce ani čárku. Destabilizovaná Francie musela projít za těch dalších 150 let dvěma restauračními monarchiemi, dvěma císařstvími, polofašistickou diktaturou a mnoha republikami, než se dopracovala k relativně umírněné „volební a demokratické monarchii“, jak ji nazval Charles de Gaulle. A myslel to jako kompliment.

To centralizovaná osvěcenská Francie přetvořila anglosaský ideál liberální demokracie, vlády a opozice, na konsensuální vládu politické elity bez opozice. Pamatuju se, když francouzský „pravcový“ premiér Balladur prohlásil, že *laissez faire* je džungle a civilizace je boj s přírodou. Francouzské politické inženýrství a racionalismus nepotlačuje jen trh, má vytvořit novou centralizovanou Evropu a nového člověka bez tradice, bez národa, bez transcendentální víry, atomizovanou bezmocnou společnost co největší rovnosti a morálního i intelektuálního relativismu, která je skutečnou podstatou utopie. A v té zestárlé revoluční mládeži z osmašedesátého našla své spojení.

Před půldruhým stoletím ve své nejkratší povídce popsal ducha jakobinismu velký skotský spisovatel Robert Louis Stevenson.

Sešli se jednou pod ostružníkem čtyři reformátoři a na jednom se shodli: „Svět je zapotřebí změnit.“

„Musíme zrušit majetek,“ začal jeden.

„Musíme zrušit manželství,“ prohlásil druhý.

„Musíme zrušit Boha,“ řekl třetí.

„Kdybychom tak mohli zrušit práci,“ povzdychl si čtvrtý.

„Takhle ne, přátelé, musíme na to jít prakticky,“ řekl ten první.

„Nejdřív musíme srovnat všechny lidi na stejnou úroveň.“

„Ne, nejdřív,“ řekl druhý, „musíme zavést rovnost obou pohlaví.“

„Nejdřív ovšem,“ řekl ten třetí, „musíme najít způsob, jak to udělat.“

„Musíme zrušit bibli, prohlásil ten první.“

„Ne, ještě líp,“ oznámil druhý, „stačí zrušit morální zákony.“

Stačí dát lidem univerzální nezadatelná lidská práva

– mohli bychom dodat dnes.

Odkud se bere ta ďábelská nenávist a revolta vůči reálnému nedokonalému světu, kterou Allain Besançon nazval dobrovolným vyvržením, Alexandr Solženicyn zatracením, Eric Voegelin politickou gnózí, Rio Preisner „bytostně jinou mocí“, Ronald Reagan impériem zla a já bych ji nazval revolučním nihilismem? To nevíme. Křesťané a židé by řekli, že jde o prastarou vzpouru proti Bohu a stvořenému světu.

Není samozřejmě důvod propadat pesimismu. Čas je neúprosný. Voltaira, kterého kdysi považovali za poloboha racionálního myšlení, dávno nikdo nečte a dnešní racionalismus bezbřehé tolerance, lid-skoprávní ideologie falešných práv nároků, bude jednou k smíchu. A generace osmašedesátníků také nebude žít věčně.

A v pozadí už také číhá pomsta znásilňované ekonomické reality. Tak jako se rozpadl Sovětský svaz, tak se i rozpadne chudnoucí a chřadnoucí hospodářství Unie. Ideál jednotného evropského státu pomalu umírá od Maastrichtské integrační smlouvy (1992), tehdy se pod inspirací Margarety Thatcherové zrodila anglická euroskepse. I já se tehdy probudil z naivní představy, že jsem hlasoval jen pro společný trh. Krize společné měny by měla utopii evropského státu nakonec zlikvidovat. Bude nás to všechny stát mnoho společenských strastí, které provází chudnoucí společnost. A nebude to doba krátká, evropská nomenklatura se jen tak nevzdá a povede Unii až do hořkého konce. Už teď ale vidíme náznaky politických hnutí, zatím nesourodých a okrajových, které ohlašují příchod nové doby a nových politiků. Pokus vybědnout z krize zavedením společných dluhů nepochybně skončí fiaskem a jako už tolikrát ve svých dějinách se naše civilizace probudí z pastí jakobínského poblouznění.

Démos – mýtický lid Evropy

Jakmile se někdo snaží dokázat, že něco existuje (K. Müller, O evropské veřejnosti, HN, 26. 6. 2010), je nad slunce jasné, že to neexistuje. Jestliže něco existuje, je to samozřejmé a není potřeba nic dokazovat. Tento svérázný karteziánský filozof rází podivuhodný postulát, že neexistence evropského lidu není nic než naše neschopnost si jej představit.

Připomíná mi zamilované nacionalisty, kteří si představovali národ jako éterickou bytost plnou nejlepších odkazů tradice, národních mýtů a kolektivního úsilí, bez něhož nelze žít (Dykovo „Opustíš-li mne, zahyneš“), a nikoli jen jako společnost *in extenso* rodiny se všemi špatnými i dobrými vlastnostmi a především vztahy, avšak jednou základní vlastností, vzájemnou politickou loajalitou.

Z pouhé představy však žádnou existenci vykreslat nelze.

Pojem démos je autorovi jen politickou kategorií, nevím proč odvozenou z demokracie, něco jako politický mediální národ, nikoli primárně kulturní a sekundárně politický. Čert, zřejmě virtuální, aby se v něm vyznal. Objev politiky čekal na Aristotela, podle něž je společnost primární (bez ní by ani ta nejmenší, jakou je rodina, nepřežila), a právě proto, že má svou kolektivní paměť, dané, zřejmě poměrně malé, milované teritorium a kult, a hlavně vůli být, je politeia vůbec možná.

Samozřejmě pokusů úspěšných i neúspěšných vytvořit nový národ bylo v dějinách plno. Němci a Italové měli výhodu jazyka. Po třech stech letech se dnes hroutí tolerantnější koncepce britského národa, zatímco jiné nelítostně imperiální jako Čína byly zřejmě v absorbování národů úspěšnější. A tady je kámen úrazu, když autor tvrdí, že „bez jasných pravidel formování politické vůle i patřičné infrastruktury, jež umožní (re)konstruovat symbolický rámec utváření kolektivních hodnot“, evropský lid nevznikne. Takže přece jen imperialismus! Proč mu ale říká evropská demokratická politika? Demokracie přece nevytváří kolektivní hodnoty, demokracie je politická aktivita, úsilí, jež neustále produkuje ryze pragmatický dočasný kompromis. Evropská unie usiluje o vládu byrokracie přejmenované

na integraci, což v důsledku vede k ekonomické stagnaci, a jedinou „duchovní hodnotou“, jíž operuje, je tolerance, jako by tušila, že ti, jimž jednou snášenlivost dojde, ji z lásky k domovu prostě smetou.

Ovšem na to potřebujeme mít představivost.

Nový stát žebráků – Fiskalunion

Tak už máme, co jsme chtěli, zatím poslední summit cestu k fiskální unii eurozóny a dobrovolníků (Anglie a Česko nepodepsaly) přísně narýsoval! Disciplínu především, i kdyby vedla k eurogedonu! Teď už snad automatické sankce za přestupky vůči maastrichtským pravidlům, která téměř nikdo nikdy nedodržel, a hlavně předběžná kontrola státních rozpočtů z centra Unie (zřejmě ECB Frankfurt) a ovšem ústavní pojistky a v budoucnu sjednocené daně i výdaje. První krok k Fiskalunionu. Za německý požadavek *sine qua non*, aby se nemyslitelné mohlo stát myslitelným (politicky) a Německo smělo přispívat do společné solidární a neústavní kasy. Ubozí Němci, bylo jim slíbeno, že se tak nikdy nestane, na rozdíl od Švédska nesměli ani hlasovat, a teď jim politici vnucují názor, že euro, Unie i společný trh tvoří nerozbornou jednotu společné Evropy, kterou Němci musí pod podmínkou tvrdé disciplíny zachránit. Chtěli být dobrými Evropany, a teď mají to, co popsal trefně lidový tisk: Deutschland, Deutschland, zahl' für alles... A k tomu vzbuzují nenávist nejen řeckých demonstrantů, ale i v bulvárním tisku po celé jižní Evropě, kde se to nacistickými symboly jen hemží. To Němci se stali největší obětí ideologie.

Ohrožení eurokrati, lépe řečeno nevyhlášená romantici, nikdy nepřipustí, v čem je podstata problému. Jsou hluboce přesvědčeni, a ekonomové okamžiku je v tom také utvrzují, že společná měna je udržitelná za předpokladu jednotné fiskální vlády. Jenomže ekonomové málokdy berou ohled na dějiny a technické řešení je často dokonalé jen na papíře.

Jde totiž o to, jestli je tato pravda realizovatelná diktátem umělého společného soustátí, kde přece bude na přesuny národních peněz vidět, a jestli vůbec může tak ohromná ekonomická asymetrie jihu a severu (běžný účet) fungovat ve stejném režimu nešitém na míru

jednoho ani druhého. Čím blíže ke společné fiskální politice, tím silnější budou odstředivé síly. Pokud nemůže, tak je fiskální unie utopie na dobré cestě k recesi a chudobě. Zjišťují, že má eurokrize čtyři roviny:

1. Na povrchu to vypadá, že dluhovou krizi spustily nepřiměřené státní dluhy, jimiž se dluhopisy zdražily nad splatitelnou úroveň. A proto je třeba naordinovat disciplínu, aby se tak v budoucnu už nikdy nestalo. V budoucnu jistě.

2. Jenže pod povrchem bují poněkud odlišná úvěrová krize bankovní (propojená se státem a jeho dluhopisy) a ta je dokonce trojnásobná. A navýšení záchranného eurovalu na 500 miliard (skutečných peněz) je stále nedostatečné (čísla jsou astronomická) a povolit Evropské centrální bance skupovat státní dluhy ve velkém je pro Německo nepřijatelné. Zatím.

3. Pod povrchem podpovrchu je skryt hlavní důvod bankovní krize – ona stále nepřiznaná past společné měny, jež zastavila všechny pokusy (pokud vůbec byly) o větší produktivitu. Nejhlubší měřitelný defekt – trvalý obchodní deficit zaviněný společnou měnou. Teoreticky vzato, kdyby dnešní summit chtěl opravdu řešit krizi a ne jen její příznaky, dal by do kupy velké peníze (skoupil dluhopisy solventní Itálie) a pustil z eurozóny nesolventní státy jihu. Ostatně Itálie neroste už deset let, jak má teď chudinka za drastických škrtů najednou přibývat na váze? Snížit deficit potřebují sice všechny státy (včetně Německa), ale teď je potřeba škrtů kompenzovat snížením daní. Vždyť společné vysoké daně eurozóny produktivitu nespustí. Tvrdá deflační politika by způsobila i bankrot Itálie.

Nemusíme být zrovna keynesiánci, abychom věděli, že fiskální disciplína v recesi není to pravé. Je těžké diskutovat s lidmi, kteří jsou placeni za to, aby váš argument nepřijali (Mark Twain). Zvláště však s těmi, kteří obhajují svou politickou tvář, moc i důležitost a demokracie jim překáží.

„Není to podivné, že Evropa pronásledovaná svou historií tak rychle zapomíná?“ napsal šéfredaktor anglického týdeníku Spectator Nelson Fraser. „Místo spouštění technokratických parašutistů à la nevolný italský premiér Monti by si měli lidé připomenout hospodářský zázrak padesátých let, jenž se odehrál v opačném gardu. Státníci jako Adenauer a de Gaspe-

ri budovali hospodářství na principu podnikatelského individualismu a konkurence. O výkonnosti ekonomiky se už (v Bruselu) dávno nemluví, jediné, co vidíme, je další puč, jak uchvátit větší porci moci.“

Tak jako anglická hrabství, Irsko a státy americké unie, které se pomalu léčí z recese, měly by si i evropské státy konkurovat, dokonce i daněmi. Nižší daně svědčí o větší schopnosti brzdit přebujelý stát – a to je čtvrtá civilizační úroveň eurokrize. Ona absurdní představa, v Unii kodifikovaná, že existují absolutní mandatorní „lidskoprávní“ finanční požadavky vůči státu (de facto i společnosti) bez ohledu na hospodářskou výkonnost.

Agonie horší rozpadu

Odevšad slyšet zoufalé výkřiky budovatelů nové Evropy. „Nemylme se,“ křičí teď hystericky za všechny Joschka Fischer, bývalý zelený ministr Německa, „jestli euro padne, padne i Unie a bude taková globální krize, jakou svět nezažil.“ ... „Německo přilévá olej do ohně finanční krize... existenciální krize Evropy.“ Pravda, deflační politika za poslední tři roky způsobila, že se hroutí nejen Řecko, Irsko, Portugalsko, ale i Španělsko. Fischer, jako většina eurobudovatelů, ovšem staví argument na hlavu, nepřipustí, že příčinou jeho „existenciální krize“ je samotný evropský projekt, že euro (a unijní dotace) přispělo k předlužení a oslabení slabých ekonomik a ze sevření společné měny, tak jako z deflačních škrtů v jihozóně, není zřejmě jiné cesty než rozpad. Ani nové, zatím neveřejné přípravy na summit po řeckých a francouzských volbách, které mají připravit půdu pro fiskální unii, nic nevyřeší, mohou jen celou krizi eura prodlužovat do hořkého konce. Je dojemné, že tzv. elity už připouštějí nejen odchod Řecka, ale i dříve popíraný a nemyslitelný rozpad eurozóny. Kéž by měly pravdu! Nic horšího než řecké volby, které odsouhlasí mučivou a bezvýchodnou situaci kolabující společnosti, si nelze ani představit (rozpad hospodářství, rodinných vztahů, masová emigrace, sebevraždy). Další bilión trilión na záchranu Španělska a Itálie? Teď, když i francouzské a německé hospodářství začíná stagnovat? Tak masivní likvidace státních a bankovních dluhů znamená také masivní zadlužení

a nesouhlas severských voličů. Žádný diktát nemilovaného Bruselu takovou pomoc dlouhodobě politicky neudrží. Co hůř, i nemyslitelná finanční injekce takové ráže problém nedostatečné výkonnosti neřeší. Potřebné reformy – pružný trh práce, nízká byrokracie i daně, likvidace kartelů a korupce, to je úkol na generace! Koexistence ctnostného severu s východem a jímhem nebude už nikdy lehká. Odkud se berou naivní představy o potřebě německé inflace, jež děsí německé průmyslníky? Vždyť exportují ze šedesáti procent do světa, mimo eurozónu, jejíž pokles budou muset nahradit, mají-li si udržet svou úroveň.

Nebojme se proto bolestivého rozpadu eurozóny, jako by šlo o konec světa, nekonečná agónie je horší. Čím dříve, tím líp. A proč nás straší a peskují za tu bryndu, kterou nám navařili, když si mysleli, že určují ekonomické zákony oni, a nikoli lidská přirozenost? Proč by evropské státy nemohly ve skromnější formě a bez megalomanských projektů spolupracovat? Přežili jsme válku, svět sovětů, dělení republiky, přežijeme eurozónu. Byli jsme před Uníí, budeme i po ní.

Euroop a europes

Půjčit, nebo nepůjčit? Devadesát miliard korun do Mezinárodního měnového fondu na záchranu eura, když v eurolandu ani nejsme? Britové už odmítli. Estonci prý také, a ti tam jsou. Ale nevadí. Vlastně to ani půjčka není. Vytáhne se z devizových rezerv národní banky a zůstane tak na účtu banky. Tak proč za to prachbídne půl procento úroků raději nesnížit státní dluh? Takže přece jen: Půjčit, či nepůjčit?

Euroop se opičí, a tak má jasno: nejsme Ostrované, jsme malí, jsme slabí, jsme závislí, musíme poslouchat a ne argumentovat, nemůžeme se schovávat za bukem a vzpurnost se v protektorátu trestá. Nemáme na vybranou, buď Moskva, nebo Berlín. Zavedme už konečně povinnou němčinu! Neradostný je ten malý český eurooptimismus.

Europes, ten ví své. Eurozona je už v čudu. Máme na to čísla i vědu. Ani rozpočtová maastrichtská kázeň, ani sankce, ani půjčka 200 euromiliard do fondu (tyhle drobné budou brzy stačit tak na několik týdnů italských splátek), ty eurogedon nezastaví. Nebudme

blbí, vždyť to celé nedává smysl. Půjčka měla fond nafouknout o peníze světa (ten ale pomáhat bohatým nechce) a Německo nemůže a nesmí. A mezitím dluh Itálie i Španělska stále dražšími úroky neutěšeně roste a teutonská disciplína škrtů a nových daní vede oba státy do krachu. Německo přece škrtalo v době mírné konjunktury nikoli v recesi a mělo na to průmysl. Koniec, schluss, pleite. Nepůjčovat!

Zvláštní! Dva roky marných summitních francouzsko-německých oddalovacích pokusů, dva roky hroustící se eurozóny a Němci v klidu, pomalu a líně na kraji propasti chtějí budovat nový eurostát Fiskalunion. To nejde hned, vysvětluje doma kupodivu stále populárnější německá kancléřka, evidentně ve svém živlu: musíme mít (s nimi) velikou trpělivost. Žádné společné (a korupční) eurobondy, žádnou bankovní licenci eurovalu, to by bylo totéž, natož abychom nutili nezávislou Evropskou centrální banku, aby skupovala ve velkém dluhopisy krachujících států. To tak! Nejdříve fiskální disciplínu, pořádek (a trest). A ústavní záruky vyrovnaného rozpočtu. Že to dluhy a bankovní krizi neřeší? Ale prosím jich pěkně, usmívají se Němci. Vždyť Evropská centrální banka za jejich pochybné investiční papíry (collateral) přece jen opatrně půjčuje, a kdyby došlo k nejhoršímu a státní dluhy jižanů by hrozily bankrotem, tak „monetární vlčáci ECB (ve Frankfurtu) nezajdou tak daleko, aby povýšili zásady a pravidla nad svou osobní budoucnost. Takhle by vlastní zásluhou přišli o zaměstnání“ (*Der Spiegel*, 12. 12.).

Jak to bylo ve staré učebnici? Proč na rozdíl od podniků státy nekrachují doopravdy? Mají rotačku na peníze. Zbaví se svých dluhů (i s úsporami svých poddaných) a jede se dál.

Všechny konspirativní teorie dějin, jak známo, mají nepatrnou chybičku na kráse. V hlubinách dějů se převálují temné spodní proudy. Na to jsou euroopi i europsi krátcí. Lidé se někdy naštvou a všechno je jinak. Říká se tomu pak revoluce.

Kde cílem školy není vzdělání

Na Cornwallském pobřeží už týden poprchává a jen dvě slunečná odpoledne mne vylákala na túru rozkvetlými vřesovišti atlanticky drsného pobřeží, jehož

severskou náladu vesele ruší přistěhované palmy. Čas trávím u jablečného vína a anglických novin. Slovenský číšník, s nímž občas klábosím, mě už nepovažuje za alkoholika, ví už, že „cider“ není jabčák.

Ani recese a škrtky podle *Telegraphu* nejsou takový problém jako škola, respektive její kolaps. Už od zrušení výběrových gymnázií jsou po celá desetiletí pouhými zaopatřovacími ústav, jejichž účelem je zlikvidovat anglický třídní systém, čili umožnit žákům (dnes říkájí studentům) sociální integraci a matkám chodit do práce. Kde jsou ty časy? Ještě dnes pamatuji šok, jaký jsem zažil na brigádě v továrně na pohlednice, když mě dělná matka bystrého mladíka sepsula, ať synovi nepletu hlavu. Přece ví, kam patří. Ještě by se jí (a dělnické třídě) odcizil.

A tak začaly socialistické vlády (1964) školu předělávat. Ústavní chovanci, dle šéfredaktora, mohou teď „studovat“, a dokonce i maturovat z dříve neznámých oborů jako surfing, květinová aranžerie, zdobení dortů, mediální komunikace, oblečení a textil či politologie, pokud by jim matematika, přírodní vědy a angličtina dělaly potíže, neboť důraz na vzdělání by mohl ty slabší psychicky poškodit. A protože jsou si lidé (od francouzské revoluce) rovni, stejnou hodnotu musejí mít i všechny učební předměty. Bohužel to ještě některé třídně zaostálé univerzity, hlavně Oxbridge, nemohou pochopit.

Státní špičková gymnázia byla zrušena, jednotná maturita zavedena a zlehčena, školní docházka do 17 let uzákoněna a vzdělání je konečně dostupné všem. Kastovní systém, jenž překážel sociální mobilitě a meritokracii, konečně zrušen. A co víc! Školy teď mají podle téhle romantické ideologie za cíl psychický a duševní rozvoj dítěte, mají probouzet přirozenou a tvořivou představivost dětí, výuka má být především hrou a konec s přežvýkáváním a biflováním moudrých dospělých.

A tak se přestala vyučovat pro angličtinu nezbytná výslovnost a mumlání mladých cizinců neporozumí. Dvacet let přibývá maturantů a žáků s vyznamenáním, zatímco v mezinárodních tabulkách kleslo anglické žactvo z pátého místa na dvacáté. Anglie importuje matematiky, přírodovědce, lékaře, techniky a inženýry. Má také největší kriminalitu mládeže na světě a nový fenomén poloanalfabetismu. Dvacet pro-

cent opouští školu, aniž by umělo plynule číst a psát. A sedm procent rodičů posílá děti do drahých soukromých škol, které často musí celý život krvavě splácet, a dvě procenta učí děti doma. Anglická kastovní segregace kvete dál.

V těch novinářských lamentacích však nikde ani slova, že atomizovaná, liberální společnost nemůže mít autoritu, povýšila jedince na míru všech věcí, sama neuznává obecné normy a z nich vyplývající disciplínu. Škola má inspirovat k ctnostnému životu a vzdělání je cesta ke štěstí (Aristoteles). Jenomže děti, ten pravěk lidstva (K. Čapek), v nevinnosti i ve zlém touží vědět, co je správné, a co ne. Děti nemusíme učit imaginaci a životní energii, mají jí víc než dospělí, ani je nemusíme rozveselovat a bavit, aby neupadly do pesimismu. Děti musíme chránit, aby nespadly do propasti.

Fyzické tresty zanechají šrámy!

A tak tu máme po letech znovu fackovací zákon. Má fackovat rodiče, aby nefackovali své děti. Má brzdit negativní a postrčit pozitivní výchovu. Má dokonce zabránit fyzickému násilí na dětech. Právními zákazy chtějí naši zákonodárci vychovat rodiče ke správné výchově dětí. Naše společnost se má řízeně vyvíjet od negativního k pozitivnímu – taková je teorie mnoha „odborníků“ a, dodejme, i různých idealistických lobbistů.

Je to možná smutné, ale realita lidské společnosti je už taková, že necitlivé sociální zásahy do její autonomie jenom vytvářejí nové a mnohdy ještě větší problémy.

Není pochyb, že podstatou výchovy je láska k dětem! Tedy výchova pozitivní. Právě tak ale není pochyb, že má tato láska meze své laskavosti. Je někdy přísná, někdy trestající a někdy i netrpělivá. A vůbec jí nepomůžeme, budeme-li ji omezovat. Jejím privilegiem je suverenita a vlastnictví; miluje své děti, protože jsou její, a je si dobře vědoma svých hranic. Zákazy jsou nejen zbytečné, jsou velmi nebezpečné, protože narušují královskou autoritu rodičů! Rodina je malé království. A tam, kde rodičovská láska chybí nebo je

narušena, zákon nic nenapraví. Násilí se nanejvýš z ulice přestěhuje do soukromí domova. A trestání budou nikoli ti zlí, ale nedokonalí, netrpěliví, uštvaní, milující rodiče. Podívejme se analogicky na důsledky nového drakonického silničního zákona, který nás má také převychovat. Miliarda vybraná během roku na pokutách v podstatě normálních řidičů, kteří tak jako my všichni mírně překročili rychlost na poloprázdných a bezpečných silnicích. A smrtelných nehod stále přibývá. Na ty nemá zákon nejmenší vliv.

Hrůzný je jazyk dnešní sociologie dětí. Mluví o stoupajícím počtu jedináčků, dětí samotných matek a rozpadávajících se rodin, dětí rozmazlených, sobeckých, neurotických, mluví o dlouhodobém infantilismu přesahujícím biologickou dospělost. Ve Francii existují už dokonce dvojnásobné tresty pro mladistvé řidiče. Přibývá dětí hyperaktivních, nesoustředěných, neposlušných, na které neplatí rozumné slovo. Možná je to důkazem, že mírný fyzický trest v období předpubertálního vývoje – když selže argumentace nebo pedagogické schopnosti rodičů – je namístě a měl by být pedagogicky uznán. Měli bychom se přimlouvat, aby byl znovu zaveden i do škol, které tak často nezvládají individualismus malých dětí.

Psychologie zdravého rozumu je také na straně trestů. Fyzický trest milujících rodičů je totiž konečný, definitivní a je tečkou za celou záležitostí. Zato psychopatologické nerváky zoufalých rodičů zanechají šrámy na celý život. Nakonec všichni skončíme v poradnách psychiatrů!

Alexander Tomský (1947), po studiích na London School of Economics a filosofie na London Institute of Education pracoval jako politolog v ústavu Keston College, kde se specializoval na výzkum církve, státu a opozice ve střední komunistické Evropě (1980–1986), založil a vedl exilový konzervativní časopis a nakladatelství *Rozmluvy* (1981–1990). Po návratu do Prahy pokračuje jako nakladatel *Rozmluv* a později jako ředitel nakladatelství Academia a nakladatelství Národního divadla. Publikuje převážně v *Lidových novinách* a slovenském *Týždni*. Jeho inspirativním myslitelem je G. K. Chesterton. Vydal a přeložil rozsáhlý výbor z jeho díla pod názvem *Úžas, radost a paradoxy života v díle G. K. Chestertona* (2007) a *Ortodoxii* (2010).

Obnovení z popela

DAWID WILDSTEIN

Snímek doprovázející můj text vyjadřuje jistý paradox druhé světové války. Jde o fotografii prvního vyhlazení uvnitř vyhlazení druhého. V dalším plánu na snímku vidíme trosky a smrt města – konkrétně jde o Varšavu po povstání z roku 1944. Ale přímo uprostřed města už žádné trosky nejsou, je tam jen prázdno. Němci neproměnili Varšavu jenom ve město trosek. V samotném jejím srdci, přímo uprostřed, to jest v Muranówě, kde do května 1943 existovalo židovské ghetto, se už nenachází vůbec nic. Z toho vyplývá, že uvnitř zničeného, vyhlazeného města, v jeho hekatombě, se mohlo ukrývat další vyhlazení, ještě dokonalejší, úplné.

Fotografie dokumentuje smrt Varšavy, uprostřed níž spočívá zdroj prázdna. Toto prázdno vychází z ghetta a pozvolna se rozlézá do celého města. Jde o vyhlazení, které navždy spojilo dva národy – byť se Židé nacházeli v samotném jeho středu a Poláci na jeho okrajích. Tato jedinečná zkušenost však zůstává zbytku Evropy nesrozumitelná.



Varšava, leden 1945, ruiny varšavského ghetta s kostelem sv. Augustina. Foto E. Haneman, Muzeum Varšavského povstání.

Zvláštní osudové společenství

Pouze dva národy musely v Evropě čelit přímé možnosti úplné a definitivní záhuby – která se výrazně lišila od toho, s čím se musely vyrovnávat ostatní evropské národy nejen na Západě, ale dokonce i na Východě. Židé stanuli tváří v tvář této možnosti už v roce 1941 v kouři krematorií a při holocaustu pomocí střelných zbraní. Poláci až mnohem později – ve chvíli ničení Varšavy. Činem nesoucím všechny znaky strategie, jejímž cílem je úplné vyhlazení, byla pacifikace Varšavy po povstání v roce 1944. Obzvláště zarážející je masakr ve varšavské čtvrti Wola. Dejme slovo těm, kdo přežili: „Slyšel jsem četníka, jak říká, že je třeba zabít mého pětiměsíčního synka, který plakal. Potom jsem zaslechl výstřel a dítě zmlklo... Ležel jsem předstíraje, že jsem mrtvý. Když přišli dělníci sbírající mrtvolu odnést i mne, zvedl jsem se, chopil jsem se s nimi jedné z mrtvol, které bylo třeba odnést, a v tom jsem pak pokračoval po celou dobu, dokud práce neskončila. Mrtvolu jsme snášeli na dvě hromady... až do setmění. Jedna hromada byla dlouhá kolem dvaceti metrů, druhá měřila zhruba patnáct metrů, šířka kolem deseti metrů, výška kolem metru a půl. [...] V druhém sledu za odnášejícími chodili četníci a dobýjeli ty, co ještě žili...“ – „Kam jen oko dohlédlo, byl celý čtyřúhelník dvora přeplněn mrtvolami. Ležely přímo na slunci, jedny uprostřed navzájem propletené na hromadách, jiné opodál roztažené vedle sebe, jiné jednotlivě na okraji dvora s rukama vztaženýma směrem ke zdi, jako by se v poslední zoufalé chvíli pokoušely se zachránit. Museli mezi ty, co nahnali na nádvoří a tísnili se v davu, házet granáty, protože klubka zmasakrovaných lidí vypadala děsivě, a nádvoří bylo také plné děr a jam. Ti, které smrt nezastihla okamžitě, leželi zcela neuspořádaně porůznu na zemi, schoulení strachem nebo bolestí...“

Až v troskách Varšavy Poláci pochopili, co je ghetto a postupná likvidace všech – od nejmenších dětí po ty nejstarší. Teprve tam uviděli a prožili to, co bylo údělem Židů po celá léta. Tisíce nemluvnat naházených s rozpáranými břichy do jámy v rámci probíhající chladnokrevně naplánované akce. Varšava měla dopadnout stejně jako ghetto. Měla se stát novým holocaustem, ale byla ušetřena. A to proto, že Židé zažívali holocaust po celých šest let, zatímco Poláci pouze během oněch děsivých měsíců z konce roku 1944. Proto jsou z Varšavy kromě ghetta trosky, ale místo ghetta zeje prázdnota, pusté místo. V obou případech oba národy nakonec zasáhlo totéž zlo – vytvořilo jejich osudové společenství a vybavilo je odpovídajícím porozuměním pro to, co znamená možnost ne-existence. S tím rozdílem, že v prvním případě vše trvalo neporovnatelně déle. Ale stále tu je ona zcela výjimečná kategorie vnímání skutečnosti prizmatem možného vyhlazení.

Kategorie vyhlazení

Zkušenost možnosti úplného vyhlazení (*śoa*), jež se dotýká celého společenství, si na tomto společenství přímo vynucuje pokusy vytvářet – ať už v rovině jeho symbolů nebo jeho mýtů – různé formy výkladu této mezní události. Vynucuje si na něm, aby do rámce vlastní identity „zapojovalo“ perspektivu vlastního definitivního nebytí. Chce-li nadále trvat, musí nějakým způsobem vyhlazení „strávit“. Zapomenutí, popření této natolik mezní a intenzivní zkušenosti by se totiž rovnalo rozkladu. Možnost vyhlazení představuje možnost definitivní smrti – jde o moment, v němž je zcela zlikvidován soubor artefaktů, které mají jednotlivému člověku v určitém smyslu umožnit trvání i po jeho smrti (artefakty kultury, jazyk i samotné biologické společenství). Umírá i jakákoli památka po „nás“. Ono „stanutí na samotném pokraji“ úplného zničení nelze bagatelizovat. Společenství musí nadále utvářet samo sebe, své mýty a rituály stále ve stínu této události.

Tato situace se hned u pramene dožaduje toho, abychom si položili prvotní otázku: nakolik je možné uchovat v paměti trvání něčeho a předávat je dál, a ještě to je možné, jakým se to děje způsobem. Zna-

mená smrt konec, po němž nastává pouze nepřítomnost – nebo lze smrt proměnit v rituál, který ustanovuje další trvání hodnot a elementů, které dříve tvořily něco, co zemřelo? Tato otázka se neustále vrací od počátku civilizace. Pohřební rituály, literární druh známý jako nekrolog, smutek – to všechno je podmíněno lidským záměrem, intencí, proměnit smrt v akt holdu, v akt dalšího trvání – a časem i v akt definitivně platného vyjádření toho, v co věřil člověk, jehož biologická existence se právě završila.

Zapojování smrti do procesu zrodu a obnovy společenství

Patrně posledním velkým dílem dvacátého století, které se touto otázkou výslovně zabývalo, je Mannův román *Kouzelný vrch*, v němž mladý hrdina Hans Castorp přichází do styku s technokratickou a novodobou mentalitou, která smrti upírá schopnost obnovovat hodnoty. Tato mentalita smrt skrývá, tabuizuje – a zároveň ji vnímá jako definitivní konec. Ona zásadní otázka uchovávání události v paměti a jejich dalšího předávání prostřednictvím smrti se pravidelně objevuje ve společnostech poznamenaných tragickými událostmi. Polsko tu může posloužit jako ideální příklad. Tato otázka se objevuje i dnes, hovoříme-li o záborech, nebo ve chvílích, kdy si připomínáme Lednové povstání z roku 1863 nebo Povstání varšavské. Ale spor v této věci se u nás bohužel rozhořel i relativně nedávno a v mnohem hmatatelnější a bezprostřednější podobě – v době smolenské tragédie a v průběhu smutečních obřadů za její oběti.

Smolenskou tragédií není samozřejmě možné srovnávat s děsivým příznakem německého vraždění při Varšavském povstání ani s neporovnatelnými hrůzami konečného řešení, vyhlazování Židů. Ale struktura zkušenosti společenství byla v určité míře při těchto třech událostech analogická – proto Smolensk jako událost, která je nám časově nejbližší, představuje důležitý výzkumný materiál. Za prvé, společnost zasažená tragédií byla v každém z těchto případů vystavena hrozbě úplné likvidace vlastní existence – v případě Smolenska šlo o možnou likvidaci jejího *politického*, jejího politické existence; v případě povstání a vyhlazení – šlo o hrozbu

likvidace existence biologické. Za druhé, před společenstvím konfrontovaným se svou zranitelností a časností vyvstávala otázka jak nadále konstituovat sebe sama – své symboly a mýty, anebo, na druhé straně, jak pojmut svou politickou existenci. Proto má pravdu filosof Wawrzyniec Rymkiewicz, který smolenskou lež přirovnává ke lži osvětimské, za což byl také dost primitivně kritizován. Nešlo přitom o srovnání. Vnímám to tak, že v obou případech dochází ke stejné věci: jednak k popření zkušenosti smrti, a s ním zároveň také k odmítnutí – cestou trivializace a profanace – této zkušenosti, a tím i k odmítnutí možnosti uchovávat a předávat prostřednictvím obou událostí hodnoty.

Odmítnutí smrti

V případě Smolenska byla možnost uchovávaní a předávání hodnot prostřednictvím smrti popřena zcela explicitním způsobem. Byla odvržena nezbytnost politická a státu, již tato zkušenost ve společnosti aktualizovala. Časopis *Krytyka Polityczna*, a především Agata Bielik-Robsonová jakýkoli pokus o obnovování hodnot prostřednictvím smrti přímo negativně ocejovala (neuvádím zrovna ji proto, že by byla jediná, ale proto, že odhlédneme-li od jejích koketérií na obálkách knih nebo od naprostého blábolení typu „thanato-fašističtí mesianisté“, vytvořila právě ona nejzajímavější a nejvíce propracovaný model jazyka, který měl zakrýt zkušenost Smolenska – a který je dodnes užíván). Označila něco takového za modlářství nicoty, za vítězství temnot boha smrti Thanata, za popření života a za ohrožení pokroku i celé společnosti. Byla odmítnuta památka smrti i její důstojné slavnostní připomenutí. Fabulace Agaty Bielik-Robsonové nebyly ovšem jejím samostatným výplodem – pouze je přenesla na polskou půdu. I když tento nový jazyk popisu skutečnosti vznikl proto, aby bránil zájmy polského postkomunismu, plnými hrstmi čerpal z odkazu evropské filosofie.

Což o to, už samotná otázka, může-li smrt sloužit k obnovování, není vůbec banální. Strach z modlářství smrti, strach z připisování těm, kdo v ní vidí nějaký smysl, schvalování zločinu nebo nedostatek úcty k životu – vůbec nepředstavuje neopodstatněnou intuici. Uvnitř polské zkušenosti je taková intuice zce-

la srozumitelná – stačí připomenout trauma Lednového povstání. Z širšího pohledu je intuice hrozícího stínu Thanata, boha smrti ničícího vše živé, právě ve dnech po 10. dubnu 2010 v jistém smyslu výstižná, a to i přes groteskní překrucování *Krytyky Politycznej*. Mimořádně kruté vraždy nás děsí a nutí nás položit si otázku, jaké mohou být podmínky a odůvodnění další existence nejen těch, kdo přežili, ale i odůvodnění dalšího trvání celého světa. Stačí připomenout Imreho Kertésze, který si v knize *Kadiš za nenarozené dítě* klade otázku, jakým právem můžeme žít ve světě, v němž byly právě v plynových komorách povražděny statisíce dětí, a jakým právem může nadále existovat i samotný svět, který na to zapomíná. Nebo krásné eseje Josefa Chaima Brennera, který se ptá, jakým způsobem lze psát a mluvit o děsivém přízraku pogromů, které se přelily počátkem dvacátého století carským Ruskem, a jakým jazykem tuto skutečnost vyjádřit (jde o velice specifickou narážku na Žalm 137). A Theodor W. Adorno opakuje: „psát poezii po Osvětimi je barbarství“. Všichni jmenovaní stanuli tváří v tvář hrůze, která radikálně zpochybňovala další existenci světa a jeho smysl. Jedna z možných odpovědí na tuto otázku spočívá v poznání a uznání, že zkušenost vyhlazení je světu, který přichází po něm, imanentní. Vyhlazení je prázdnota, definitivní zrušení, po němž se nemůže objevit nic nového. Jazyk ani slova nejsou schopna to popsat, vyličit. Nepopisujeme tuto smrt, toto prázdno. Tato smrt a prázdnota nedokáže nic obnovit – a z toho důvodu se stává principem skutečnosti.

Problém spočívá v tom, že když si odmyslíme upřímnost záměru a hloubku reflexe, která stojí za prvotní perspektivou tohoto typu, ukázala se právě ona jako přímo ideální nástroj, jakým lze manipulovat zkušenost smrti a zničení. Ona nepopsatelná prázdnota byla – v případě *šoa* – odtržena od skutečné události, od německého vyvražďování konkrétního společenství v konkrétním dějinném okamžiku. Stala se instrumentální libovolně vyplňovanou kategorií, jejímž prostřednictvím se rozehrávají příležitostné symbolické boje. Vyhlazení, *šoa*, přesněji *holocaust*, se přestává týkat Židů, ale vztahuje se na tu či onu skupinu, kterou například levice potřebuje v boji s politickými protivníky. Dovídáme se tak o *holocaustu* gayů, leseb nebo

transsexuálů či o *holocaustu* tropických pralesů. Anebo o *holocaustu* Palestinců. *Šoa* je výborná baseballová pálka na odrovnání protivníků. „Pedagogická“ role *šoa*, poučení, které bychom mohli z oné hrůzy vyvodit, pokus obnovovat hodnoty, které nás jednou mohou ochránit uchováváním svědectví o této zvrácenosti v paměti – to vše se ztrácí ze zřetele s ohledem na politický boj. Taková je cena, kterou platíme za takto chápané vyhlazení. A jde navíc o formu jeho vítězství a zakonzervování. V jistém ohledu to připomíná hru Sławomira Mrożka *Tancovačka*. Ocítáme se na prázdné scéně a hledáme nějakou zábavu. Ve světě, ve kterém není už nic. Neexistuje žádná paměť nebo vzdávání holdu. Slavíme pouze bezešvou prázdnotu. Je to důsledek odmítnuté možnosti obnovovat a uchovávat prostřednictvím smrti trvalé hodnoty, které překračují naši denní skutečnost a jsou vzhledem k ní transcendentní. A zde opravdu není důležité, hovoříme-li o Smolensku, Varšavském povstání nebo o *šoa*.

Zcela odlišnou cestou se dal Izrael. Tento stát shromáždil ty, co přežili *šoa*, a vytvořil z nich dynamický novodobý národ – zároveň také dokázal vnitřně přijmout a zahrnout do rámce své mytologie a institucí vylíčené zkušenosti smrti a konce. Navíc také dokázal na jejich základě legitimně odůvodnit vlastní existenci. Vyhlazení neuzavírá definitivně osudy společnosti. Svědectví paměti o této hrůze, připomínání obětí a hrdinů představují impuls pro jeho další trvání. Impulsem k obnovování – v rámci kultury, tradice, náboženství nebo státních institucí – oněch hodnot, v jejichž jménu mrtví obětovali svůj život. A směřuje také ke zvýrazňování těch prvků společnosti a jeho kultury, jejichž nedostatek právě umožnil děsivý přízrak vyhlazení. Dochází k paradoxní situaci: společnost, jemuž se podařilo vytrhnout se ze smrtícího sevření *šoa*, začíná organizovat svoji další existenci v rámci jeho stálého připomínání. Jedním ze základních závěrů, které Izrael vyvodil z *šoa*, je potřeba silné identity a nezávislé politické existence, která národu umožní uchovat si vlastní *subjektivitu*. A nezbytnost silného státu, který dokáže vést válku – a svůj národ ubránit. Zde jsme hodně daleko od mámidel evropské postpolitiky, její víry v pacifismus a v konec válek. Není divu, že Izrael leze Západu tak na nervy. Izraelské vědomí možné-

ho konce národního společenství, jeho smrti, spolu se z toho plynoucí nutností trvalých a silných institucí státu, armády, nebo, což je stejně fundamentální záležitost, nutnosti kontinuální občanské identity čerpající z tradic před *šoa* a soustředěné kolem trvalých symbolů – to všechno je Evropě cizí. Samotná izraelská perspektiva existence ve světě, v němž je nepřítel a v němž nás tento nepřítel může zničit, má za následek, že tento stát je pro evropské národy – které jednoduše kategorii vyhlazení nechápou, protože ji nikdy nezažily na vlastní kůži – něčím nepochopitelným a nelogickým. S výjimkou jediného národa – národa polského.

Neboť Poláci, jak bylo řečeno již na začátku, zkušenost vyhlazení mají, neboť ji zažili. A dokážou u svého společenství rozpoznat likvidaci politické existence a bezbrannost, která z této ztráty vyplývá. Dokáží kolem této zkušenosti vytvářet své mýty a své hrdiny. Ideálním příkladem je Muzeum Varšavského povstání vytvořené Lechem Kaczyńským. S jedním rozdílem – zatímco v Izraeli existuje ve větší míře konsensus ve výkladu vlastních dějin, jsou polské mýty neustále napadány a uráženy. Přitom právě v rámci mýtu Varšavského povstání – ale ne jednoho, dvou – zároveň s mýtem povstání v ghettu poprvé vznikl prostor pro společný dialog polského a židovského společenství. A nejen to – objevila se možnost vytvořit z obou těchto skupin jedno společenství.

Nové pojetí

Na závěr svého textu bych chtěl nastínit nové pojetí polsko-židovských vztahů. Vychází z kategorií vyhlazení a z formy identity nebo politické existence, které tento dotyk prázdnoty a nebytí vyvolal. Jde o způsob, jakým je dnes třeba hovořit o těchto dvou společenstvích a jak analyzovat jejich zkušenost – ať již politickou, nebo kulturní. Tato nová koncepce se opírá o dva předpoklady. Za prvé, nedá se hovořit o polsko-židovském společenství před druhou světovou válkou. Existovalo samozřejmě společenství údělu – zřejmý důsledek existence v rámci jedné geopolitické společnosti. V mezních situacích můžeme jistě hovořit také o společenství hodnot, neboť geopolitické společenství bylo zakoušeno prostřednictvím neoddiskutovatelných humanitárních

tragédií, ať už to byly zábory, nebo již vzpomenuté Lednové povstání. Není nic divného, že tváří v tvář podobným tragédiím se Židé chovali jako hrdinové stojící s pronásledovanými bok po boku. Patrně nejkrásnějším příkladem je smrt Michala Landeho, o níž píše Norwid. Je rovněž samozřejmé, že přítomnost dvou tak silných, dynamických a bohatých kultur na jednom území způsobovala, že se v místech jejich kontaktu objevovali géniové, kteří následně obohacovali to společenství, jemuž se nakonec ukázali být blíže (ideálním příkladem je vzájemně se inspirující polský a židovský mesianismus, ale to by byl námět na samostatný esej). Není proto nic divného, že se Židé v situaci, kdy polská státní správa nabízela cesty ke společenskému vzestupu, asimilovali a hledali zde štěstí a že se z nich po čase stávali opravdoví polští vlastenci. Je tedy jasné, že obě společenství zanechala jedno na druhém stopy svého vlivu. Nesmíme přitom zapomínat, že židovská menšina zůstávala po staletí povětšinou ve vlastním světě, měla svůj vlastní jazyk, a dokonce i svou vlastní správu, aniž se asimilovala, pokud nenavazovala (a nechtěla navazovat) kontakt s polskou společností. Nesmíme ani zapomínat na antisemitismus části polské společnosti, který obě společenství od sebe odděloval a který nalezl svůj výraz v „lavicových“ ghettech (oddělená místa pro židovské studenty na univerzitách). Z prvního předpokladu vyplývá druhý. Teprve vyhlazení přináší Polákům i Židům společnou existenciální zkušenost a vyvolává u nich potřebu vytvořit na jejím základě určitou, konkrétní vizi politické existence či vizi národa a jeho mýtů. Vyplývá z toho nezbytnost silných státních institucí a silné národní identity. Nezbytnost využívat ochrany před nebytím, kterou poskytují. Vytvářejí potřebu vzdávat úctu jak hrdinům, kteří se postavili proti zlu, tak obětem zla totalitarismu. Připomínání vyhlazení dává zřetelně na vědomí, že zlo nadále přetrvává a že existuje nepřítel. V tomto pojetí se připomínka vyhlazování a smrti musí stát formou předávání hodnot, v něž věřili ti, již se postavili na odpor zlu a již byli právě těmito hodnotami zformováni – ať už je řeč o varšavských povstalcích, nebo o bojovnících z ghett. Tyto elementy jsou dnes pro Evropany

nesrozumitelné. A právě ona jedinečnost a výjimečnost perspektivy tvoří z našich dvou národů jedno společenství. Nejenom to – ona zkušenost nebytí a konce ukládá oběma národům závazek vnášet připomínání této zkušenosti do světa. V této dimenzi vytvoří Poláci a Židé jedno společenství – jednotné v tomto závazku i ve vědomí, že na ně za to padne ódium upírů dávné minulosti, kteří jsou na překážku dalšímu rozvíjení pokroku. Není pravda, že vyhlazení zničilo polsko-židovské dějiny. Ono je vytvořilo.

Pomocí děsivé metafory to lze vyjádřit takto – popel, v němž Němci proměnili židovská těla, dopadl s deštěm na naši zemi, která nás přivedla na svět. Dopadl na naše obilí a na naši zeleň, které konzumujeme, abychom nadále trvali. Tímto způsobem se objevilo naše společenství. A právě v mýtu, v symbolech a v připomínání odkazu varšavských povstání a při společném vědomí možného úplného vyhlazení, spočívá náš budoucí osud. A znovu je ve hře to, zda něco mít v paměti, nebo ne. Zda společně něco udržovat v paměti a dále onu památku oslavovat, nebo ji odvrhnout. Ti, kdo stojí na straně zapomnění, se zvráceně snaží využívat židovskou zkušenost (fragmentárně a selektivně) k potlačování zkušenosti polské. Snaží se je stavět do vzájemného protikladu. Opěvují povstání v ghettu a plivou na povstání varšavské (polští rádoby vlastenci dělají totéž, ale v opačném pořadí). Ale tímto způsobem vedou obě naše společenství skutečně do zapomnutí. Do falšování. Likvidují možnost dialogu. Přitom právě paměť a vzdání úcty bez obav z patosu jsou pro naše další společné přetrvání nezbytné. Mýtus varšavských povstání je pro nás nutností.

Citace v textu pocházejí ze sbírek Muzea Varšavského povstání.

Vyšlo v časopise *Nowe Państwo – Niezależna Gazeta Polska* 19. listopadu 2012. Z polštiny přeložil Josef Mlejnek.

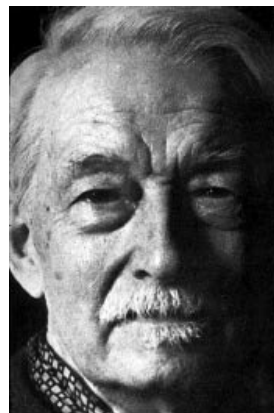
Dawid Wildstein (1984), absolvent filozofie a sociologie na Varšavské univerzitě, člen Varšavské židovské obce, působí jako novinář a publicista mj. v deníku *Gazeta Polska Codziennie* a na portálu *Forum Żydów Polskich*. Spolupracuje s Muzeem Varšavského povstání.

Tři malíři

Rouault – Severini – Chagall

JACQUES MARITAIN

JACQUES MARITAIN (1882–1973) byl u nás vnímán nejprve jako filosof umění. V období mezi světovými válkami vyšla česky jeho kniha *Umění a scholastika* (1933) a časopisecky několik textů o umění a kultuře. O univerzalitě a trvajícím aktuálnosti myslitelova odkazu svědčí to, že v pražském nakladatelství Triáda vyšla v posledních letech další jeho díla – *Člověk a stát* (2007) a *Sedm lekcí o jsoucnu* (2009). Letos zde vychází kniha *O odpovědnosti umělce* (recenzi přinášíme na straně 93 tohoto čísla), a také vzpomínky filosofovy ženy Raïssy *Velká přátelství*. S Maritainovými a jejich domem v Meudonu u Paříže jsou spojována setkání a trvalá přátelství s významnými umělci a mysliteli z dvacátých a třicátých let minulého století. Vedle malířů, o nichž hovoří v esejích shrnutých pod názvem *Hranice poezie*, to byl Hans Arp, básník Jean Cocteau, spisovatel Julien Green, skladatel Erik Satie nebo filosofové Maurice Merleau-Ponty, Gabriel Marcel a Nikolaj Berďajev.



Georges Rouault

Tento člověk má bledou pleť a jeho zjasněný zrak je neustále ve střehu. Je něčím na způsob náměsíčného klauna: pohled má obrácený spíš dovnitř než soustředěný na předmět. Má ostrá ústa, vypouklé čelo a velikou lebku, kterou dříve obrůstala bohatá kštice světlých vlasů, bez níž se dnes už docela snadno obejde. Ve fyziognomii malíře, jenž je nepřitelem spolků, konvencí a soudobých mravů vůbec, to vytváří dojem překvapivé směsice útrpnosti a hořkosti, nevinnosti a šibalství. Sláva si právě usmyslila vytáhnout jej z jeho sklepení na světlo. On se ale skutečně narodil ve sklepe: bylo to při ostřelování Paříže děly v roce 1871.

Víme, že Rouault byl, poté, co se vyučil řemeslu malíře skla, přijat na Akademii, do ateliéru Gustava Moreaua a stal se jeho oblíbeným žákem. „Nedokázal byste to tak namalovat,“ řekl Moreau jednomu členu Institutu, Bonnatovi, když byla řeč o jednom z Rouaultových děl, jež se po odmítnutí zrovna vrátilo z konkursu v Římě. (Jde o obraz *Mrtvý Kristus*, který je nyní v galerii v Grenoblu.) Bez hřmění se tak neobešla ani Rouaultova umělecká dráha. Ušlechtilost

a horlivost, s níž se věnoval výuce, i živý smysl pro minulost činily z Gustava Moreaua výjimečného učitele; zcela jedinečný byl však svou péčí o to, aby každý z jeho žáků našel svoji skutečnou osobitost. Rouault na něho vzpomíná s hlubokou úctou a věrností, jaké jsou nyní už vzácné a jež samy vysvětlují, že takový divoch jako on přijal v Moreauově galerii oficiální místo konzervátora.

Běžně se o něm tvrdí, že je hrubián – čímž se má rozumět tzv. nespolečenská povaha. Opravdu není vždy lehké s ním vyjít, alespoň ne pro ty, jimž nedochází, že v jeho případě nejsou zrovna tím nejlepším dorozumívacím prostředkem manýry vybrané zdvořilosti. A nepodaří se to ani těm, kdo s horlivostí, jaká vždycy spláče nad výdělkem, rádi kladou různé povedené otázky a touží zvědět, co mistr soudí o novém malířství a poezii, kde trávívá dovolenou, na čem zrovna dělá nebo čím maluje. Vrcholem všeho pak bývá: „Rád bych zhlédl vaše poslední díla, mistře, nemohl bych navštívit váš ateliér?“ Tohle se nikdy neodpouští. Rouault totiž všechno, co se dotýká pouze jeho a s čím zachází pouze on, pečlivě skrývá: dalo by se říci, že je přímo posedlý skrytostí. To také vysvětluje, že vystavuje

velice zřídka a je vděčný obchodnímu instinktu Ambroise Vollarda, který dokázal vytvořit dostatečně silnou hráz mezi jeho díly a nepovolanými pohledy.

Opravdu je možné jej řadit do kategorie výbušných ostýchavců. Po matce je sice Pařížan, ale jako Kelt a Bretoněc po otci ukrývá uvnitř, v oněch nevyslovitelných krajinách srdce, nehmátnatelný poklad snění a nostalgie, utrpení a blankytu, jenž by stykem s druhými byl zraňován a tísněn. Tímto vnějším útlakem trpí ustavičně, vyjímaje pouze chvíle, kdy je sám se svým dílem nebo když si s moudrostí, něhou a úžasnou obrazností dobírá své děti a baví je:

*Jenůfo můj velký čmeláčku,
Izabelku mám rád jako hrdličku,
Michael je chabý domu sloupek,
Anežka můj malý holoubek.*

Ničemu z jeho hněvů a výbuchů neporozumíme, nedokážeme-li je nahlédnout v souvislosti s tímto niterným lyrismem, který již po několik let cítí potřebu se vylévat na povrch v podivuhodných písničkách, tryskajících jako divoká květenství.

Souvisí s tím také zvláštní instinkt morálního proselytství, vrozená neschopnost smířit se s prostřednostmi bližního. V jádru jde o neuhasitelné tíhnutí ke všemu, co je lidské, jež tohoto samotáře na jedné straně nutí stýkat se s lidmi, ale zároveň jej nutí roztrpčovat se nad nimi a horlit proti nim. V pozadí vši tvrdosti (ne-li brutálnosti) ukrývá duši neschopnou lhostejnosti nebo pohrdání. Zde mají původ ony neúprosné obrazy, neskonale hlubší než běžná karikatura, jimiž mohl v určitém už uplynulém období ulevit svému rozhněvanému srdci. Jeho nejprudší výpady proti buržoazii a proti našemu společenskému uspořádání vyplývají ze stejného zdroje jako zklamání, jaké zakouší duše zaujatá niterným řádem, vidí-li, že tento řád není dostatečně rychle nastolován i v ulicích, na řečništích nebo v metru.

Život Georgese Rouaulta není jen nádherným příkladem nezištnosti, zarputilého úsilí i umíněné trpělivé odvahy, která nezná oddechu. Skrývá v sobě hlubší ctnosti. Ještě jako sklářský učeň si vydělával padesát centimů týdně. Když bylo třeba dovézt balík do

vzdálenějšího místa, dával mu šéf tři sous na omnibus. Chlapec stihl pochůzku pěšky a tři sous si schoval na barvy. Aby šéfa neokradl ani o minutu, vyrážel zároveň s omnibusem, jímž měl přijet, a běžel bez přerušení tak, aby nebyl zpátky ani o vteřinu později. Důmyslná kombinace slaďující zájmy umění s nároky poctivosti šla ovšem na účet srdečního svalu. V této příhodě z dětství můžeme vidět předznamenání přísné, úzkostlivé – a popřípadě i heroické – obdivuhodné morální přímočarosti velkého umělce, jenž nikdy nepřestal být řemeslníkem. V Rouaultovi, v základě jeho svobody a síly, je *čistota*, téměř až jansenistická, jež by se mohla proměnit v krutost. Jako živý a skrytý zdroj je v něm i silné náboženské cítění, víra zarytého eremity, jež jej přivedla za Huysmansem a Léonem Bloyem a dovolila mu objevovat obraz Božího beránka ve všech vyvřených a opuštěných, s nimiž tolik soucítí. Náboženství je v základě jeho něhy, jeho revolty i jeho zášti vůči farizejství všeho druhu. Přidáte-li k tomu také kvalitu neporovnatelně vnímavého zraku i dar neúprosného vidění, teprve potom pochopíte pravý význam jeho přehánění.

Ale Rouault je především malíř, výsostně *malíř*. Nemyslím tím jenom techniku malby, ani udivující manuální zručnost. Chci hovořit o duchu malířství v jeho nejživější rozumové a smyslové realitě. Na Rouaultovi by filosof mohl studovat hodnotu umění v jeho jako



Více než osmdesátiletý Rouault ve svém ateliéru. Repro: José María Faerna (ed.): *Rouault*. Harry N. Abrams, New York 1997, s. 8.

by čistém stavu, se všemi jeho požadavky, tajemstvími, v jeho cudnosti. Zraňuje-li malíř mnohé lidi svými tvrdými reakcemi a hájí-li s bdělou až úzkostlivou prudkostí hrdou a nedůtklivou nezávislost před podmaňováním všeho druhu, činí tak proto, že chce tuto hodnotu v sobě uchovat v její celistvosti. Rád opakuje Poussinův výrok: „Umění, které tvoříme, je němé.“ Ačkoli v něm neustále víří neuspořádaný roj myšlenek, má vzácný smysl pro díla starých mistrů a často dokáže nalézt hluboce výstižná slova (*kresba*, říká, je *otisk ducha ve stavu nejvyšší bdělosti*); nikdy sebe sama nevysvětluje. Ponechává dílo, aby se bránilo samo. Respektuje své umění do té míry, že se jej nechce dotýkat žádným slovem. Jde zatvrzele svou cestou, takže jej nelze přiřadit k žádné škole. Jakkoli je jeho malba lidská a expresivní, promlouvá čistě výtvarnou řečí, bez sebemenší stopy literárnosti. Zálibu v neobvyklých námětech, která by jej mohla, pokud by byla ponechána sobě samé, svádět k nekonečnému experimentování, nepotlačil u sebe zcela beze zbytku; stejně jako úplně nevyloučil vlastní lidské věci ani svůj smysl pro satiru, který by jej mohl snadno svádět k anekdotismu, ale dokázal vše zvládnout svým uměním. A skrze ně se jeho umění, a po vítězství nad nimi, stává o to mohutnější a čistší.

Po prvním obraze *Ježíš mezi učiteli* (1894) se Rouaultovi nabízela velice snadná a výnosná budoucnost. Své první obdivovatele však zaskočil tím, že zpřetrhal všechna dosavadní spojení a vstoupil do *temné noci*, již neviděl konce, ale cítil v ní, že se očišťuje jeho síla. Gustave Moreau byl také zaskočen Rouaultovými prvními „realistickými“ objevy – začínaly u řezníků, které Rouault vídal projíždět na velikých vozech ulicí des Fourneaux, a u klaunů, po nichž na slavnosti v Grenelle pokukoval po skončení představení –, pochopil však, že jeho žáku nejlépe prospěje, když půjde za svým viděním. Později však Rouaultovi i jeho přátelé vytýkali, že se zpronevřuje svému poslání, a bylo jen málo takových, kteří odmítali o něm pochybovat. Vzpomínám, jak tehdy neochvějně přežil několik zrad; mnohem horší však byly výtky opravdových a věrných přátel. Bloy jej v afektu, ale bezohledně obvinil z toho, že propadl démoničnosti, že si libuje v ohyzdnostech a neformnosti. Zbledlý a oněměvší Rouault jej vyslechl bez

pohnutí. Co mu také měl odpovědět? Byl zavázán nutností růstu, jež byla silnější než on sám. Chci tím říci, že ve všech těch holkách, šaších, soudcích i starých megerách je on sám, hledající sobě vlastní niternou shodu ve světě barev a tvarů. Dokázal nalézt sebe sama, ale touto cestou musel projít bez cizí pomoci.

Jen chvíli strpení! Jakkoli byl Rouault posedlý svým uměním, nikdy se nesnažil uspět u publika a dosáhnout oficiálních poct, nikdy se také nenutil za každou cenu *uskutečnit* všechny možnosti, které měl teprve přivést k jejich jednotícímu principu. Nikdy své dary neznásilňoval. Nechával stoupat mízu a zrát plody. Jeho vidění ani jeho technika se nikdy nedaly zmást nátlakem pomíjivých manýr. Ví o ceně inspirace a improvizace, ale je mu také známa ubohost všeho, co je snadné, i bída předstíraných harmonií, které nevydrží déle než jednu sezónu; zná-li hodnotu vědění, pak také ví o prázdnotě virtuozity, receptů a fetišů školy. Z umělého světa nastoleného napodobenými nebo mechanickými prostředky má hrůzu: vždy cítil neodolatelné tíhnutí k určitému řádu, jenž má původ v duchu, vyznačujícím se líbeznou úměrností a skrytými odstíny, jež je možné objevovat pouze zevnitř.

Dokázal v realitě zachytit a předat nám vytrysknutí jakéhosi jasu bytí, který ještě nikdo v té míře neodhalil: zrudná a zubožená těla holek a klaunů jsou uchopena v temných akordech a v nejkřehčí průzračnosti i toho nejsložitějšího námětu; rány hříchu a smutek upadlé přirozenosti jsou zkoumány pohledem nezátíženým žádnou spolčeností s nimi a uměním, které se nepřizpůsobuje. Toto patetické umění má také náboženský význam, protože náboženská hodnota díla nespočívá v tématu, ale vyplývá z jeho ducha. Jistě, náboženská témata Rouault maloval již od doby, kdy byl Gustave Moreau jmenován profesorem na Akademii, to znamená od roku 1892, a od té doby v nich pokračuje nepřetržitě. Jeho cesta přes propasti lidství nemůže pominout tuto základní orientaci jeho srdce, hluboký pohyb k pokoji a jasu. Jeho náboženská díla, stejně jako podivuhodné krajiny a celá rozsáhlá tvorba vůbec, ať už jde o obrazy, keramiky, lepty, litografie a nevím co ještě, skrývají mnohá překvapení i pro ty, kdo jeho dílo pozorně sledují už odedávna.

Náleží-li malíř jako ten, o němž je nyní řeč, mezi ty, jimž se říká velcí, je to především díky jeho *poetice*. Na každém Rouaultově plátně tvary vyplňují prostor – jedinečný prostor, který se vynořuje sám od sebe –, a to s onou tajemnou nutností obdobnou té, s níž naplňují svoji míru všechna stvořená jsoucna.

Nejde ani v nejmenším o nějaké abstraktní skládání. Je to výsledek tvořivé emoce, již za nejvzdálenějšími obzory duše vyvolává jítření neomylně vnímavého oka a hluboké obraznosti.

V míře, v jaké se slovo tradice vztahuje na dodržování a vzrůst určitých hodnot lidství v umělecké tvorbě samé, má Rouaultovo dílo své místo v tradici mistrů. Právě se zřetelem k jeho poetické síle můžeme lépe rozpoznávat *kvalitu* jeho génia.

Gino Severini

Často slyšíme nářky, že v nynější době „je umění pouhá rafinovanost, akrobacie“ atd., a mnozí také zahořkle připomínají velké dělníky minulosti; žije-li a pracuje-li však někdo jako oni, dají si všichni velký pozor brát je vážně. Prostřední dnes není malířství, ale kritika: autentickému primitivnímu malíři nepřizná nejmenší cenu, dokud z něho samo nebe nebo nadšení Alfreda Jarryho neudělá celníka.¹ Můžeme se potom divit, že jí trvalo tak dlouho, než se uráčila uznat Severiniho za skutečného malíře italské renesance?

Existuje jen málo příběhů tak typických, tak přímo názorně oplývajících uměleckou zkušeností, jako je příběh Severiniho. Krajan Luky Signorelliho, Pietra Berretiniho a svaté Markéty z Cortony se po prodělaných lekcích bídy a výuce kreslení pod pouličními lampami v Římě objevuje v roce 1905 v Paříži – v kavárničce, která se později bude jmenovat La Rotonde (můžeme v tom obdivovat smysl pro příhodnost) –, vydán napospas svému italskému mládí a agresivnímu, ale zároveň loajálnímu a okouzlujícímu entuziasmu. Usazuje se na Montmartru, kde se seznámí s Modiglianem, Dufym, Utrillem, Braquem, Picassem a Juanem Grisem. Jednu chvíli zatouží stát se letcem a opustit malířství pro krásy mechaniky a pohybu (jeho umění si na ně jednou vzpomene). V roce 1910, kdy se jeho přítel Boccioni rozhodne (začínala právě móda vydá-

vání manifestů) připojit se ke vznikajícímu futurismu a kdy Marinetti přichází do Paříže organizovat svoji křížovou výpravu, se Severini stává jedním z pilířů futuristické skupiny a jediným v Paříži: ostatní, Boccioni, Carrà, Russolo a Balla, jsou v Itálii. A Severini je už Pařížanem do té míry, že si krátce nato bere za ženu dceru knížete básníků; s ní a s Paulem Fortem se setkal v Closerie des Lilas.

Není nic nudnějšího než teoretizování malířů. Záplava slov není nicméně bez užitku: jestliže na jedné straně veřejnému mínění, jež chce být klamáno, přináší změnu, umožňuje zároveň skutečným tvůrcům, maskovaným nějakou tou křiklounskou filosofií, tvořit podle vlastního naturelu a génia. Stejně jako legendy obsahují i teorie důležité historické indikace, třebaže v přenesené a zkrácené podobě. Futurismus se ve své době objevil jako nádherný zaalpský záchvat nedočkavosti a marnotratnosti. Pod dekorem bergsonovského dění a vzájemného pronikání všeho, dovedených do krajnosti, je futurismus v prvé řadě projevem upřímného návratu k přírodě nekopírované, ale milované, a zároveň je výrazem živelné radosti, která se noří v jejím barevném přívalu, i když jeho spiritualita je dost ochuzená. Apollinaire se nemýlil, a ještě předtím, než jej s futuristy spojilo přátelství, a předtím, než se pokusil zdomácnit jejich směr i ve Francii pod názvem orfismus, dokázal odhalit „nebezpečí“, jaké může znamenat podobný návrat k *námětu*. A to nebezpečí především vzhledem k převládajícímu duchu.

Futurismus se ve Francii neujal – bezpochyby proto, že onoho převládajícího ducha příliš dráždil, a také proto, že byl záležitostí specificky italskou. „Naše italská povaha,“ napsal Severini velice přesně, „nám vždy bránila chápat umění jako pouhou hru zbavenou obsahu; Ital se naopak velice často dopouští té chyby, že námětu přikládá důležitost, jež může být umění na škodu, také se však může stát velkou silou.“ Futuristé nicméně určitý vliv zaznamenali, což se možná dost nevděčně zapomíná uznat: v protikladu ke kubismu, který považovali za geniální objev, ale „smutný až k pláči“, přinesli veselí, spontaneitu, lyrismus. Severini své náměty hledal na plese v Tabarinu i v nočních barech a v moderních strojovnách, a nejen to: tancem linií a barev jsou i samotná jeho plátna. Společně s Boccio-



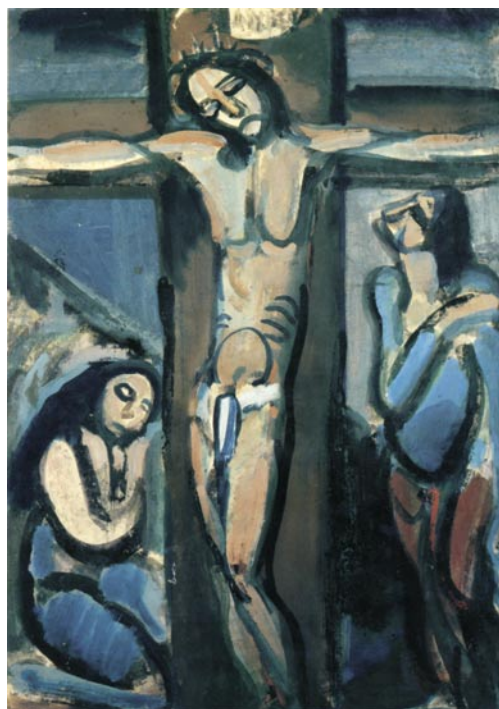
Georges Rouault: Koupající se, 1903, akvarel na papíře, 44x33 cm. Repro: José María Faerna (ed.): *Rouault*. Harry N. Abrams, New York 1997, s. 13.



Georges Rouault: Starý klaun, 1917–1920, olej na plátně, 102x75,5 cm. Repro: José María Faerna (ed.): *Rouault*. Harry N. Abrams, New York 1997, s. 25.



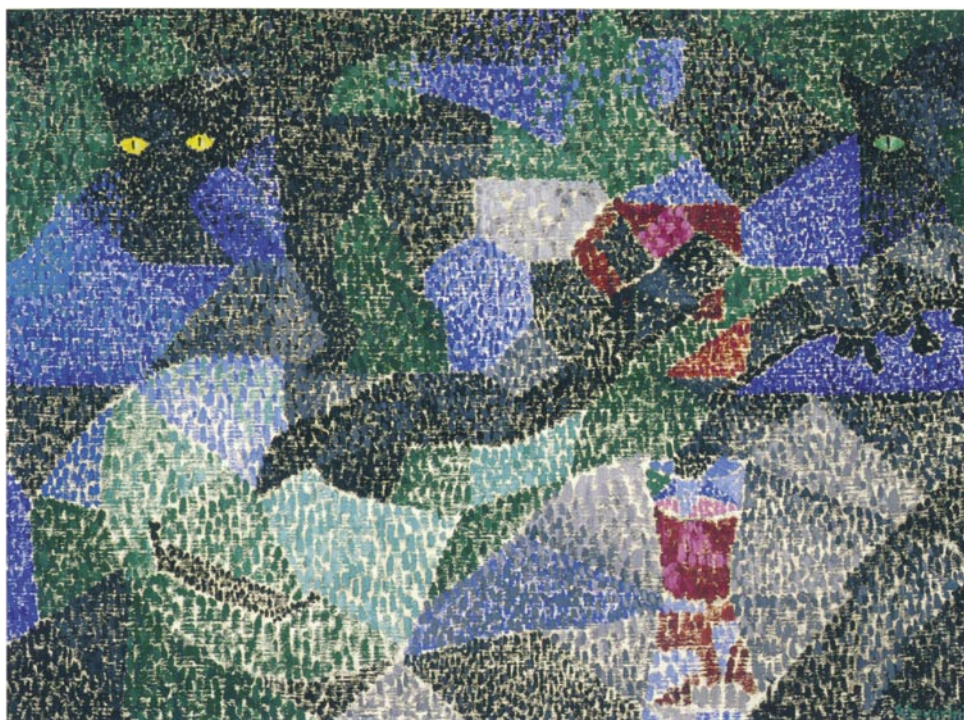
Georges Rouault: Krajina s velkými stromy, 1915, olej na plátně, 78x57,5 cm. Repro: José María Faerna (ed.): *Rouault*. Harry N. Abrams, New York 1997, s. 43.



Georges Rouault: Ukřižování, 1914, kvaš a olej na papíře, 48x35 cm. Repro: José María Faerna (ed.): *Rouault*. Harry N. Abrams, New York 1997, s. 55.



Gino Severini: Tanec „pan-pan“ v Monicu, 1909–1911, olej na plátně, 280x400 cm. Repro: *Le Futurisme à Paris. Une avant-garde explosive*, katalog k výstavě, Éditions du Centre Pompidou, Paris 2008, s. 15.



Gino Severini: Černá kočka, 1910–1911, olej na plátně, 54,4x73 cm. Repro: *Le Futurisme à Paris. Une avant-garde explosive*, katalog k výstavě, Éditions du Centre Pompidou, Paris 2008, s. 22.



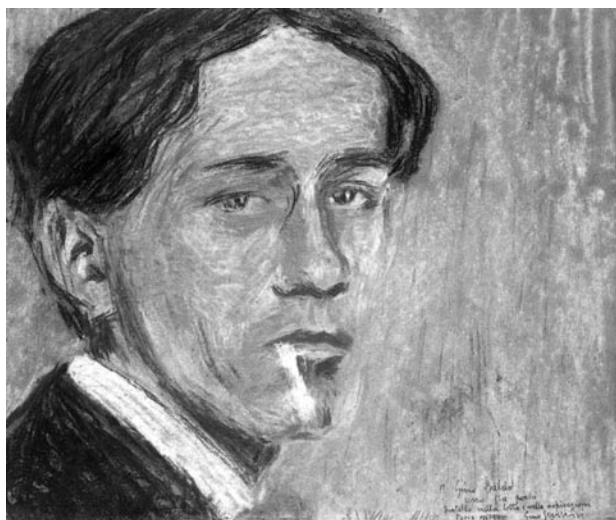
Marc Chagall: Vitebsk, vesnická scenérie, 1917, olej na plátně, 37,5x54,5 cm.
 Repro: Jacob Baal-Teshuva: *Marc Chagall. 1887–1985*, Taschen 2008, s. 104.



Marc Chagall: Abrahám a tři andělé, 1960–1966, olej na plátně, 190x292 cm.
 Repro: Jacob Baal-Teshuva: *Marc Chagall. 1887–1985*, Taschen 2008, s. 206.



Marc Chagall: Bílé ukřižování, 1938, olej na plátně, 154,3x139,7 cm.
 Repro: Jacob Baal-Teshuva: *Marc Chagall. 1887–1985*, Taschen 2008, s. 149.



Gino Severini: Autoportrét, 1908, pastel na papíře, 28x33 cm. Repro: Futurismus, *Největší malíři. Život, inspirace a dílo*, č. 119, 2002, s. 8.

nim je nejvýznačnějším představitelem futurismu; jméno si získává po futuristické výstavě v Paříži roku 1912 a následujícího roku v Londýně. Dokáže se vyjadřovat s radostí a s instinktivní lehkostí. Stále obdivuji některá díla tohoto období: jsou to kaleidoskopické záznaky mladistvosti a barvitosti, které dosahují pravé poezie, jako jí dosahují jiným způsobem obrazy inspirované válkou a namalované o několik let později, na kterých metodou zkratky a simultánnosti, na nichž si futurismus tolik zakládal, zprostředkovává v podivuhodné síle a s bezprostředností nejlepších lidových obrázků na skle ducha neodvratné mašinérie a destrukce.

Ve svých teoriích jsou futurismus a kubismus v příkrém protikladu. Malíř v první řadě myslí na to, jak své umění a vidění obohatit; nesmiřitelnost zásad má krýt odůvodněné tajné úmluvy s nepřítelem v praxi. Jestliže někteří kubisté těžili z přínosu futurismu, sami futuristé, a Severini obzvlášť, byli schopni přiznat hodnotu protiimpresionistické reakci a využít její přínos, aniž by proto zapřeli počáteční souvislost s impresionismem. Vždyť Severini znal Picassa a Braqua ještě před ustavením kubistického systému, k němuž se ostatně oba velcí malíři stavěli velice skepticky.

A jestliže kubisty obvinil z „paséistické nostalgie“, jestliže Picassovi vytknul, že zdroje obnovy hledá u řec-

kých válečníků a v muzeích, a popuzovala-li jej jeho lhostejnost vůči námětu a vůle k „čistému malířství“ – „naše italská duše“, říkal, „se proti této zbytečnosti bouří, umění bez námětu je protiitalské svou podstatou“ –, význam Picassovy reformy nicméně pochopil a některé její základní myšlenky přijal v širším měřítku za své. Popravdě řečeno, některé prostředky od kubismu přejímal hned od počátku. Přestože se vrátil do Itálie (1913–1914), což jej k jeho škodě vzdálilo od jeho francouzských přátel, měl na vytvoření kubismu v Paříži svůj podíl.

Severini si nicméně dobře uvědomoval slabosti obou hnutí, s nimiž spolupracoval, a to s absolutní a k sobě nesmlouvavou upřímností, jež u umělců – existuje-li u nich až v takové míře – představuje tragický živel a zároveň také neustálé pokušení k zoufalství, jež může jenom veliká odvaha duše obrátit ve stálou příčinu vítězství a růstu. Vyhlašování nutnosti spálit muzea a patřit na stvořený svět panenským zrakem ještě nepřináší prostředek, který by umožnil uzavřít v uměleckém díle nepoddajnou skutečnost kolotající ve smyslových tvarech. Rovněž tak stanovit si ušlechtilý cíl ještě nestačí k znovuuchopení onoho prvního důvodu umění, kterým je – prostřednictvím ducha – sestrojování a vytváření předmětů, z nichž každý představuje zhuštěný vesmír existující pro sebe. A k nalezení básnické substance, bez níž je každé dílo jenom mrtvý artefakt, nestačí chtít připravovat epochu čistoty a klasické velikosti. Kubismus se v podstatě držel pouze Picassovou tvořivou silou; hrozivě jasné se to stalo postupem let. Kubismus, který hledal obnovu malířství v obsahu a umělecké látce, i futurismus, který ji chtěl nalézt v disciplíně formy, postrádaly kořeny. Severini se dal jedinou cestou, která se před ním otvírala: vyrovnat se s kubismem tím, že jej překoná. Kolem roku 1917 soustředil veškeré své úsilí na ovládnutí *řemesla*. Neusedl snad Erik Satie v pozdním věku do lavic scholy?

Stejně velkoryse a se stejnou starostí o poctivost prostředků se Severini vrhl do studia mistrů a prozkoumal všechny traktáty o malířství, které se mu dostaly do rukou. Přečetl a vyložil celou řadu pojednání o architektuře, počínaje Vitruviem až po Viollet-le-Duca a Choisyho. K tomu, aby se mu podařilo rozluštit

složité Dürerovy konstrukce, s nimiž se nakonec potýkal, hloubal nad záhadami deskriptivní geometrie a ortogonálního promítání a seznámil se s matematikem a estetikem Charlesem Henrym (setkání pro umělce nebezpečné), věnoval se matematice, studiu vztahů mezi čísly a jejich analogií s hudebními tóny. Bylo to období umělecky vyprahlé, ale velice užitečné, které trvalo až do roku 1922. Díky studiu matematiky a přemýšlení o nadčasových pravdách, což obojí mělo dalekosáhlý dopad, se mu podařilo dospět k obnově a vnitřnímu osvobození, k nedocenitelnému rozšíření obzoru. Kromě prohloubeného poznání technických prostředků a pravidel malířského umění se naučil mistrovsky ovládat malířské řemeslo; a to se projevilo obzvlášť v umění fresky. Právě díky této nesmlouvavosti a jistotě v ovládání prostředků dospívá ctnost umění, lze-li to tak vyjádřit, ke stavu duchovní zralosti.

Kniha *Od kubismu ke klasicismu*² je nepochybně poznamenána přehnanou důvěrou ve výpočet a racionální kombinaci, v rigorózní logiku koncepce a realizace, která se stále pohybuje v materiální rovině. Jde tu však o svědectví více než příznačné. Severini dnes může potvrdit, že se v oblasti teorie příliš vzdálil světu naturelu: příkládal v té době mnohem větší význam stránce umění než základu sebe sama, za podstatné považoval něco až druhotného. Přemíra reflexe nicméně byla jako by znamením toho, že jeho umění v tomto okamžiku krize dospívání přecházelo od života smyslu k životu rozumu. Malíř díky úsilí o dělnou dokonalost, díky vášnivému přilnutí k celému konkrétnímu světu poctivě práce a díky oddanosti a přisnosti unikál hrozícímu nebezpečí abstrakce, a zároveň se mu dařilo proniknout ještě hlouběji ke své pravé přirozenosti. To jej silně sbližuje s hledači rané italské renesance.

Ale bylo třeba se vymanit i z tohoto klasicismu. V dalším období, mnohem obtížnějším, protože osvobodování se dotýkalo mnohem bohatší a organičtější substance, Severiniho podpíralo úsilí o objektivitu, neboť velké nástěnné malby s náboženskou tematikou vyžadují právě tento druh oběti. Byl pozván k výzdobě kostela v románském Švýcarsku, a strávil tam víc než dva roky. Břímě veškeré výzdoby nesl sám,³ a nezměrnou práci vykonával se zápalem a za velice tvr-

dých fyzických podmínek. Veliké fresky na kůru nás spojují s vrcholnou tradicí sakrálního umění výlučně autoritou kompozice a čistě výtvarným jazykem, nezatíženým ani v nejmenším anekdotickým či psychologickým expresionismem. Severiniho vynalézavý génius se s neomylnou volností projevuje, i pokud jde o ornamentální výzdobu, která se v dokonalém souladu i soustředěnosti šíří celým prostorem jako bezpočet okřídlených bytostí. Zcela zřetelně se nám zde potvrzují některé často zneuznávané možnosti umění dnešní doby.

Výtvarná přisnost fresek kostela v La Roche (zvlášť u *Poslední večeře*) umožňuje, aby se zbožný cit, vyjádřený soustředěnou emocí, projevil co nejsvobodněji. Alexandre Cingria má pravdu, když tvrdí, že Severiniho je třeba pozdravit „jako jednoho z nejsilnějších původců obnovy náboženského umění“.

Několikrát jsme už psali o tom, že nejtroufalejší moderní objevy dávají obzvlášť umění možnost uplatnit se ve sféře náboženství, a to právě s ohledem na veškeré formální tříbení a očišťování, které vyžadují. Od tohoto uplatnění je odrazuje pouze duch, jímž jsou tyto objevy živeny. Bylo by třeba, aby došlo k zásadnímu očištění, k niterné obnově tohoto ducha, což se však neobejde bez úzkosti, před níž duch většinou uhýbá. V Semsales a v La Roche vidíme vítězství malíře, který moderní neklid a objevy prožil a nikdy se jich nezřekl, ale kterého velké niterné prohloubení učinilo zároveň pánem vlastní duše.

Od té chvíle může Severini své vítězství jen utvrzovat. Po kratším pobytu v Římě je opět v Paříži. Díla, jimiž obeslal poslední výstavy (zvlášť některá zátiší jsou jako plody uzravlí pod neúplatně čistým nebem světa, v němž je vše pravdivé), ukázala živoucí a neuchopitelnou sílu, jež je vlastní tomu, kdo dělá to, co chce. Je patrné rozhodnut opustit na nějaký čas fresky a nástěnné dekorace a vyjadřovat se volně, a především se oddávat potěšení plynoucímu z inspirace. Nyní je dostatečně svobodný na to, aby uskutečnil syntézu sebe sama. Po období instinktivních gejzírů a po období racionálního rigorismu se jeho umění může po přirozeném přílivu a odlivu obnovování životních sil znovu otevřít spontánnosti smyslů, jež nyní ovládá duch. Silou věrnosti dospívá jeho umění k řešení nevyhnu-

telného konfliktu mezi spontánností a sebe-vědomím; Severini si uvědomuje sebe sama jako duchovní instinkt prolutý rozumem, jako kalkuluující spontaneitu. Stejně jako život každého velikého umělce nám život Severiniho s obzvlášť výraznou jemností a jasně ukazuje neustálý vzestup, který směřuje k sjednocení odlišností a zdánlivě nesmiřitelných protikladů. Tvrdošíjné hledání původnosti a pravé míry, dokonalá poctivost a průzračnost v řádu rozumu dělného stejně jako ve sféře rozumu morálního Severinimu umožnily smířit správnost umění se správností života a jednu upevnit prostřednictvím druhé; zároveň spojil moderní aspirace s malířskou tradicí velkých dělníků prostého srdce: s čistotou, dětstvím, rozumem, obrazností, duchovním jasnem, lidovou mízou, jistotou tvořivé činnosti.

Jako člověk naší doby je Severini na hony vzdálen neoklasicismu. Je především bratrem malířů, kteří žili v oné neporovnatelné epoše před šesti sedmi sty lety, kdy věda a reflexe – ještě předtím, než se nechaly svést fanfárami pychy – dokázaly již velice lidské jistoty spojit s průzračností dosud neporušené duše.

Marc Chagall

I.

Svatý František, když se oženil s Chudobou, začal s neuvěřitelnou volností zpívat tu nejnovější a nejněžnější píseň, jakou kdy slyšel svět. Vytvořil ptačí klášter, zkontrolil vlky a ve vši nepravděpodobné pravdě chodil pěšky nebo jezdil na oslu po hřbetech „jásajících pahorků“, jak praví žalmista, se srdcem rozšířeným láskou.

Stejným způsobem se Chagall oženil s malířstvím – ve vši radostnosti a pokoře! Jeho jasnozřivý pohled dokáže vidět všechny věci v blaženém světle, zbavuje je fyzických zákonů a podřizuje je zákonu ukrytému v srdci: jsou svěží, svobodné, bez tíže, moudré a výřečné jako oslice Balaamova, smířené jedny s druhými – vepř s básníkem, kráva s mlékačkou... Nevinný a čtverácký svět, prosvícený smavým a občas melancholickým pohledem.

Nicméně je to svět velice skutečný, jako je skutečný svět dětství. Je snad něco trvalejšího a vroucnějšího



Marc Chagall malující *Samotu*, 1933–1934. Repro: Jacob Baal-Teshuva: *Marc Chagall. 1887–1985*, Taschen 2008, s. 275.

ho, spjitějšího než stisk rukou, jímž se obdarovávají vzájemně se podpírající snoubenci, kteří se vznášejí na čistém modrém nebi? Co jiného nám může pravdivěji zprostředkovat poznání světa zvířat než Chagallovy podivuhodné ilustrace *La Fontainových bajek*, které jsme obdivovali u Ambroise Vollarda? V jejich kouzelném světě se prolíná dobrotitivost z Ile-de-France se zasněžeností ruských lesů, *La Fontaine* s Krylovem a s pohádkami kocoura Moura.

Ve vizuální rovině se vše zdá být zpřeházené. Magický záblesk světla v duchovní rovině však vrátil všechny věci na svá místa. Každá Chagallova kompozice znamená opravdový výboj poezie, tajemství v nejzdravějším jasu, je realistická a zároveň výrazně spiritualistická. Občas jej napadne otevřít své hračky, aby zjistil, co skrývají uvnitř. To proto, že je miluje! Ví, že v hlavě krásy sedí malá hospodyňka a že s bukolickými a nešťastnými milenci se kymácí svět. Získal si přátelskou náklonnost všeho stvoření a za souhlasu městeček tam dole provádí své dvojice po nebi.

Jaké velice jisté a svou prozíravostí téměř bolestně vědění Chagallovi umožňuje být ve stále dokonalejší

svobodě natolik věrný životu? Zde se nemůžeme splést: láska k věcem, ke zvířatům, k celé skutečnosti – příliš nostalgická, než aby mohla být panteistická –, právě ona toto vědění oživuje a udržuje při síle.

Připomínky sienských profilů a florentských Navštívení nám občas dávají nahlédnout vážnost, jež je v jádru jeho nezkrotné obraznosti, a díky jim také chápeme hluboký obdiv a lásku, kterou tento opravdový a podivuhodný primitiv chová k Fra Angelikovi. Slitovnost, melancholie, posedlost touhou osvobodit se od věčného bloudění, píseň chudoby a naděje, to je poezie vlastní židovskému duchu. Hluboce nás tato poezie dojíhá u Chagallových zázračných rabínů i v divech provzdušněné čilosti a féerické pravdivosti vytrysklých z tvarů a barev, které Chagall vytvořil pro Moskevské židovské divadlo.

V době, kdy nesouměřitelná tvořivá síla Picassova a patetický génius Rouaultův si jako by vyhradily veškeré malířství pro sebe, můžeme být Chagallovi oprávněně vděční za to, že nám odhalil existenci jiných zdrojů poezie, a i když jsou hluboce odlišné, nejsou s nimi neslučitelné, protože nezměrnou plodivost umění nemůže vyčerpat žádná krása. Chagallové zdroje jsou obzvlášť úzce spojeny s lyrismem jednoho národa. Co jiného ale může být hodnotou téměř již křesťanskou než zalíbení ve svěžesti, pokoře a obtížích rovnováhy spojených s patřením na svět pod zorným úhlem šťastného ztroskotání?

Posedlost zázračnem a volností, nevinností a bratrským společenstvím všech věcí nám v Chagallovi odhaluje evangelické cítění, jež si sebe samo neuvědomuje a je jakoby uhranuté, když nás nesouzvuken světa smyslu místy upozorňuje na to, že květinovým mřížovím zářivého vesmíru tu a tam vystrkuje pokradmu své rohy ďábel.

Chagall ví, co říká, ale neuvědomuje si patrně celý dosah toho, co říká. Mohl by jej tomu učit svatý František, jak tomu učil skřivany.

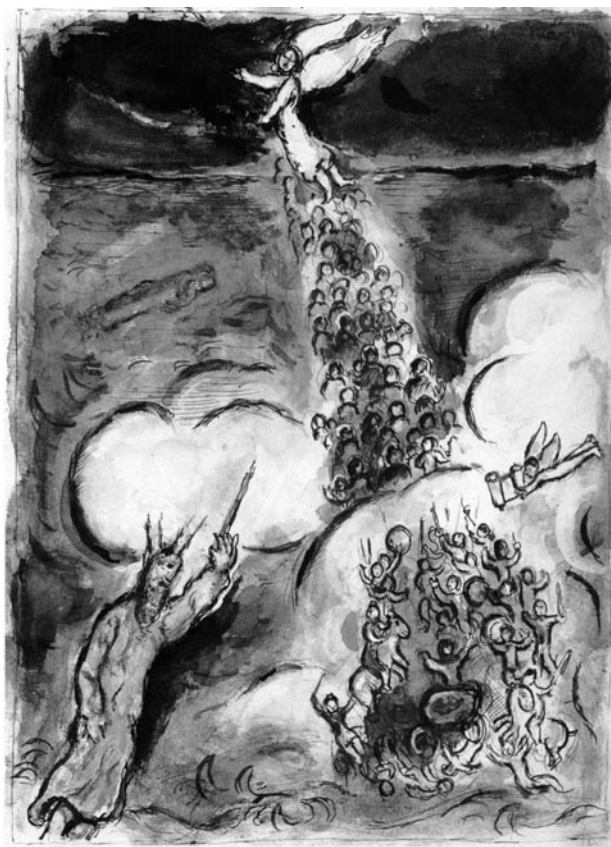
II.

Mimořádnou zkoušku pro Chagalovo umění znamenaly ilustrace Bible. Mnozí byli zvědaví, zda to, co se někomu mohlo jevit jako dílo přebytku poezie a znepokojivé něhy, skrývá v sobě něco podstatného, schop-

ného oproštění. Ti, kdo v paradoxech malířství rozumně tíhnoucího k tomu přimět všechny věci navzájem se obejmout, dokázali vytušit vklad srdce, o tom ani příliš nepochybovali.

Čtyřicet leptů ke knize *Genesis* dokazuje, že zkouška dopadla především ve prospěch malíře. Proměnil se, aniž přestal být sám sebou.

Jeho umění zkoncentrované tímto omezením jako by zapomnělo na bouřlivé výhonky barev a svobody – o to lépe nám ale umožňuje poznat Chagallovu vlastní lidskou básnickou hodnotu i citovou hloubku, jíž je nám tak drahý. Chagall je zde abstraktní, aniž by byl cerebrální, nevede svůj nástroj suše metodicky; v tom následuje postupy starých mistrů. Důmyslná technika, určená stále bdělou vnímavostí, dokázala nádherně



Marc Chagall: Přechod Rudým mořem, 1956, litografie, list č. 34 z Biblické série, Exodus 14,19–25, 30,4x22,8 cm. Repro: Jacob Baal-Teshuva: *Marc Chagall. 1887–1985*, Taschen 2008, s. 225.

rozehrát bílou a černou i černou v černé, se zastřenými modulacemi jako u synagogálních zpěvů.

Některé řecko-buddhistické sochy svým výrazem podivuhodně připomínají plastická díla křesťanského středověku. Chagall, zde více židovský než kde jinde, nachází ve zcela odlišném světě cosi ze závažné a naivní středověké inspirace.

Přesto to je hluboký rozdíl. Ve svých nejdokonalejších výtvorech zachraňuje gotika intelektuální čistotu helénské formy tím, že ji vtěluje do svého tělesného i duchovního univerza. Chagallovo umění se nalézá na opačné straně, nemá vůbec nic z měřítek řecké formy. Setkáváme se u něho se zvláštním neutuchajícím chaosem, jenž prostupuje duší a z něhož se v ní rodí znamení o to dojemnější, oč méně jsou si sebou jista, oč více jsou vtahována do disonancí hmoty; jde tu o živoucí náznaky, jež jsou jako gesto prudce pozdvihnutých rukou, prosících o slitování. A zároveň se zjevuje velikost, jak to vidíme u návštěvy andělů u Abrahama, u trýznivé samoty Mojžíšovy nebo v obdivuhodném Stvoření člověka, jež je plno nejvznešenějšího pohybu.

Souvisí to s tím, co jsem vyslovil před chvílí: zde je Chagall více židovský než jinde. A přece Chagall ve svých leptech židovský být *nechtěl*; mám za to, že ani on sám přesně neví, kterou dogmatiku, křesťanskou, nebo židovskou, nám odhaluje jím ilustrovaný Starý zákon. Slyšel poezii Bible a chtěl ji vyjádřit, ale už sama tato poezie je hlasem Kohosi...

Upřímně by mne mrzelo, kdybych vzbuzoval dojem, že chci nenáboženské umění v jakémkoliv ohledu nutit k tomu, aby bylo náboženské proti své vůli. Chagallovo umění nicméně náboženské je, přinejmenším svou nevyslovenou aspirací. A jsem rád, mohu-li jen potvrdit, že právě proto, že nic v tomto smyslu Chagall nehledal ani nechtěl, vydává tvárný svět jeho Bible, hluboce a bolestně pozemský, nevysvobozený ještě a jakoby tápající v posvátné noci, nevědomky svědectví o obrazové hodnotě velkého lyrismu Izraele. Čím víc je tento svět židovský a čím víc je vnořen do obtížných spekulací tří velkých patriarchů, které jsou obrazem tří božských Osob, tím víc právě v něm zaznívá jakési těžko vystižitelné evangelní volání. Pohleďte na tři anděly u Abrahamova stolu: jaká zaslíbení přináší starému muži, před nímž Bůh nemá, co by skrýval, protože je jeho přítelem?

Poznámky:

¹ Je známo, že Henri Rousseau byl ve skutečnosti výběrčím potravní daně v Paříži.

² Paříž, Polovosky 1921.

³ Kromě křestní kaple maloval Severini celý kostel v Semsales. Od té doby vyzdobil i jiné chrámy, v La Roche, ve Fribourgu a v Ženevě.

Z knihy *Hranice poezie* (Frontières de la Poésie, Paris 1935), In: Jacques et Raïssa Maritain, *Oeuvres complètes*, V., Paříž 1982, s. 760–778, přeložil Josef Mlejnek.

Navštivte internetové stránky CDK

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neučtujeme!

Hledání svobody pomocí jazyka

Před rokem odešel Jiří Gruša

MOJMÍR JEŘÁBEK

Letošního 28. října jsme si připomínali nejen Den vzniku samostatného československého státu, ale i rok od nečekaného odchodu jedné z nejvýraznějších osobností české literatury 20. a začátku 21. století, exilu 80. let i popřevratového společenského a politického diskursu, básníka, prozaika, esejisty, historika a filozofa, disidenta a diplomata Jiřího Gruši.



Se jménem Jiřího Gruši je spojeno mnoho jedinečného:

- první Čech prezidentem P.E.N. International (mezi předchůdci jsou mj. A. Moravia, H. Böll či A. Miller);
 - první cizinec bez rakouských kořenů ředitelem nejstarší diplomatické školy na světě, prestižní Diplomatické akademie ve Vídni;
 - spoluzakladatel prvního neideologického literárního časopisu v 60. letech (*Tvář*) a v 80. letech Čs. dokumentačního střediska nezávislé literatury v Scheinfeldu-Schwarzenbergu s cílem soustředit a zpracovat tvorbu exilovou i „nerežimní“ domácí;
 - iniciátor časopisu *Most* nabízejícího v září 1989 společnou tribunu autorům doma i v exilu a předlistopadového nakladatelského družstva *Atlantis* v Brně;
 - tvůrce slabikáře pro české děti v exilu (odmítnutého Komenského školou ve Vídni napojenou finančně na husákovský režim!);
 - jediný básník oceněný za českou i německou tvorbu;
 - spiritus agens Česko-německé deklarace a také 33svazkové České knihovny v němčině;
 - ministr, který se pokusil vymanit naše školství ze zahleděnosti do národního rámce
- a dalo by se pokračovat.

Jiří Gruša patřil k antiideologické generaci, první poválečné, která totalitní režim nestvořila, ale musela v něm žít. Tím se odlišovala od těch, kteří nejprve pomohli komunismu do sedla – jako třeba jeho někdejší tchán Eduard Goldstücker – a po zlých 50. letech ho zase chtěli sesadit či reformovat. Jiří Gruša se narodil 10. listopadu 1938 v Pardubicích – v Německu plály právě synagogy po pogromu cynicky zvaném „Křišťálová noc“ – a jako dítě a dospívající chlapec zažil nacistickou diktaturu, komunistický převrat a také přepadení klášterů. Katolík Gruša, který chodil s kamarády k salesiánům mj. hrát divadlo, se k tomuto traumatu často vracel. Jako v jedné ze svých drážďanských přednášek o poetice:¹

„Axiomatické absurdity, jako tahle – opět v Pardubicích. Tam, kde to celé začalo. A kam jsem musel zajet. Opět k salesiánům. Kdysi zrušeným, nyní restituovaným a zpátky na starém místě. Tajná akce anno 1950 mne velmi ovlivnila. Celé osazenstvo tenkrát odvěkli. Stál jsem tam před zapečetěnými dveřmi a věděl: Tady se stalo něco zlého. S několika kluky z naší party jsme se vkradli do oratoře a odnesli si divadelní hry. Nacvičovali jsme totiž drama z osady malomocných, do které zabloudí světec a všechny uzdraví. Mezi papíry se nacházela také jednoaktovka, kterou pro nás napsal mla-

dý chovanec salesiánského internátu. Komédie z předměstí, o podobné partě jako my: *Dobrá věc se podařila*. Chyběl jen závěr. „Škoda!“ řekl jeden z účastníků vloupání, který dnes hraje na předních pražských scénách.² „Tímhle končíme.“

„Dopíšem to sami!“ navrhl jsem, a pořídil si tak první literární zakázku a první premiéru. A protože jsme předstírali „lidovou tvořivost“, směli jsme náš opus zahrát v školní tělocvičně na závěr školního roku.

Téměř o padesát let později – jsem seděl na místě činu a četl si ve svém životě. V jednom křídle salesiánů sídlí úřad, který dává bolet věcem minulosti. Archiv StB. A elegantní dáma od místní policie dovolí vašim dokumentům, aby se za tučný poplatek objevily na obzoru. Vnitřnosti práskačů! Hlášení, analýzy, pozorování a pokyny. Dlouhá řada ohavností. A přece kratší, než jak sepsáno. Už 5. 12. 1989 nařídili mou skartaci. To jsem ještě dřepěl v autě na hranici, s vízem do vlasti. Po tolika letech exilu jsem item s takovou četbou ani nepočítal, až nějaký kutil objevil mikrofiš s oživitelnými zbytky *Tváře*.

Byl jsem objekt jménem Tvář. Tak mne totiž vedli.

Stát, který se zabýval produkcí objektivní reality, ze mne v letech 1962 až 1989 udělal objekt svých manipulací. Také úředně nás nazývali objekt: *Objekt zmizel v domě a vyšel v 15 hodin*; nebo: *Pozdravila objekta docela přátelsky*. Naši zpravodajci, bez ohledu na gramatickou věcnost, se rozhodli slovo „objekt“ deklinovat živě. Dalo by se říci: pro možnost cokoliv ještě zabít. Také transparence, i když skličující. Když nás v roce 1968 okupovali Rusové a jejich propaganda začala rozjíždět rituál ospravedlňování, poznamenal W. H. Auden sarkasticky: „*An ogre*, ‘obr-lidožrout, ‘*can everything, but speaking does he not*, ‘ – umí vše, jenom mluvit ne!

A měl pravdu. Z úst kanibala se teď vracely: nestrávené části mého života. A menu bylo silně kořeněné, takže jsem požádal o přestávku na vypití kávy doma u matky. Bydlí totiž stále ještě za rohem v našem domku. V těch ulicích kolem jsem hrával fotbal, chodil ministrůvat do svatováclavské kaple, doprovázel pohřby k městskému hřbitovu... a čtyři sta metrů odtud, kde leží moji příbuzní – a moje první láska, přejetá surovým

nákladákem před tímto klášterem. A také Pištora, Jiří jako já, který, když přišli Rusové, trpěl tak silně, že ztratil nervy a získal svobodu – tím, že si pustil plyn.

Společně s ním jsem napsal editorial pro první číslo *Tváře*. A jeho výrok: Skutečnost je pořád, literáti jen někdy – mne vedl k mé první úvaze o poetice, k textu, zveřejněnému pod názvem *Realismus jako mravnost*. Krátce na to jsem spustil první poválečnou polemiku s esperantem státní ideologie. Až dosud byly všechny pokusy cosi u nás zlepšit čistě reformistické – tj. podnikané uvnitř umělého jazyka ideologických monster (ty pokusy však existovaly a bez nich by také naše snaha byla sotva myslitelná). Používaly jazyk dia-histomatu³ a bloudily v jeho kruhu. Já tvrdil: Realita sice existuje a snad také objektivně, avšak to, co v ní vidíme, co si z ní zvolíme, je náš výběr. Naše volba. Individuální a nenahraditelná – jak jsem to nazval – institucionální objednávkou. Tak začala moje poetika. Brzy jsem ji rozšířil a posílil o článek zveřejněný v Literárních novinách jako diskusní příspěvek. Zabýval se verši na Stalina. Byl to můj první a poslední výstup v polemice, která se táhla déle než rok.⁴

Bylo mi pětadvacet a trval jsem na vlastní kompetenci dávat věcem jméno. Neboť co je to báseň, když ne jméno pro konfiguraci, kterou jste viděli a pocítili jako jedinečnou?“

Po nástupu Husákova režimu dostala téměř celá elita naší literatury publikační zákaz. Jiří Gruša, nebojácný a vždy dobrý organizátor, tomu společně s Ludvíkem Vaculíkem čelil vznikem Edice Petlice, asi nejúspěšnějšího projektu tohoto typu u nás. Zatímco Vaculík roznášel strojopisné kopie ve své proslulé aktovce, Gruša se staral o opisování v kanceláři stavebního družstva, kde pracoval jako referent. V Edici Petlice také zveřejnil kromě jiných próz i poezie román *Dotazník aneb Modlitba za jedno město a přítele*, který poté vyšel v nakladatelství Škvoreckých v Torontu a v řadě překladů. Kromě dalšího trestního stíhání doma přinesl autorovi literární proslulost ve světě.

K jeho vzniku a poetice se autor po letech vrací ve třetí z drážďanských přednášek:⁵

„A snad si ještě vzpomeneme – na tezi mé první přednášky: Báseň – dobrá báseň – dává jméno – jedinečné

konfiguraci. Text, který jsem nyní nazval *Dotazník*, zachovával zčásti tuto poetiku – tento můj, chcete-li, pozitivistický postoj. Vyslovitelné vyslovit, nevyslovitelné prostě mlčet. To však znamenalo nejen psát, nýbrž také podepisovat. Nechtěl jsem být věrozvěst – drbna nebo prodáváč slov –, chtěl jsem si však uchovat jméno.

Mé vyprávění nebyla ani tak pověst, ale spíše *odpověď*. Dlouhá – narativní, v přímé řeči. Ne tedy fascinace fabulování jako v orientální čajovně, kde má vypravěč v zásobě mnoho historek a reaguje spíše na popávku než na otázku. Později jsem často litoval, že se nedokážu vyhnout tomuto tiku přímosti. Opravdové vyprávění kotví ještě hloub v dialogičnosti limitované jen délkou života, přijímá existenci spontánněji a snad přesněji než má křečovitá metoda, hledající svobodu pomocí jazyka a v něm – avšak jednou v tomhle mlýně, nemohl jsem už ven. A konečně: Byla to má story, moje událost, moje báj či bajka: Tak jsem se jí držel, nezbývalo mi totiž mnoho jiného.

Přišlo to téměř automaticky – tento přechod k próze –, byť ne ze dne na den.

Nepřekvapuje tedy, že kniha nesla podtitul: *Modlitba za jedno město a přítele*. Bez mé zkušenosti s Pardubicemi a Pištorou by nikdy jistě nevznikla. (...)

Modlitby a básně spolu souvisejí. Neboť básně bez jazykové magie nejsou básněmi. A modlitby jsou rozhovory – s partnerem jménem Bůh. Protože v nich dáváte jméno svým přáním nebo stesku, mají rády vykřičníky víc než otazníky.“

Dotazník patří nepochybně ke klíčovým českým románům, proto se logicky nabízelo zahrnout jej na začátku 21. století do již zmiňované řady Tschechische Bibliothek, jejíž vznik umožnil Jiří Gruša, který přesvědčil sponzora – Nadaci Roberta Bosche – k dotaci v řádu milionů marek. 33 svazků mělo nabídnout německé veřejnosti výběr toho nejzajímavějšího z česky psané prózy, poezie, filozofie, esejistiky. Zároveň šlo však také o to dát německému čtenáři do rukou něco dosud neznámého. Proto byl třeba Jaroslav Hašek zastoupen svými povídkami, Karel Čapek *Hovory s TGM* a trilogií *Hordubal*, *Povětroň* a *Obyčejný život*, Božena Němcová dopisy. Kromě nich se objevili autoři vůbec dosud do němčiny nepřekládaní: Egon Hostov-

ský, Milada Součková, Josef Jedlička či Jakub Deml. Nebyl to lehký úkol, editoři byli napadáni z mnoha stran. Jeden z vydavatelů, profesor Technické univerzity Berlín Hans Dieter Zimmermann, vzpomíná na zajímavý detail: „Rok po torontském vydání (1978) vyšel v Lucernu německý překlad Grušova *Dotazníku* pod názvem *Der 16. Fragebogen*. Asi i vinou nakladatele právě vydání v němčině zůstalo bez ohlasu. Můj přítel Eckhard Thiele, překladatel z češtiny, chtěl tedy tento jedinečný román společně se mnou zahrnout do 33 svazků České knihovny. Jen jeden z pěti vydavatelů byl proti. Tedy ne Thiele nebo já, ne Peter Demetz, ne Peter Kosta, nýbrž Jiří Gruša byl proti. Nechtěl, aby v řadě, kterou spoluvydává, vyšlo jeho dílo. Podvolili jsme se, zahanbeni a dojatí jeho noblesou.“

Ale zpět do doby vzniku *Dotazníku*. Autor je zatčen a vyslýchán. Z popudu Heinricha Bölla se však zvedne vlna mezinárodní solidarity a režim Jiřího Grušu propustí. Snaha zbavit se nepohodlného literáta, signatáře Charty 77, však nakonec začátkem 80. let bude úspěšná, když je mu zapovězen návrat ze stipendijního pobytu v USA. Zde začíná druhá fáze jeho života, zpočátku vůbec ne jednoduchá. Měl-li Jiří Gruša před nuceným exilem pocít, že se literárně ocitá v začarovaném kruhu, že se mu psaní nedaří, dostal se zásahem režimu do situace mnohem horší: spisovatel zbavený svého jazykového prostředí, bez podpory okolí a přátel, bez prostředků. Velkou zásluhu na tom, že se zrodil německý básník a brilantní esejista, má jeho žena Sabine, dlouholetá ředitelka městské knihovny v Bonnu.

Přechod z jednoho jazyka do druhého byl, dalo by se říci, něco jako smrt a zmrtvýchvstání. Krevní výron v mozku osleplého autora přivedl na bonnskou univerzitní kliniku. Při neostřém vidění postupně se navracajícího zraku si autor začal malovat piktogramy jako záznamy slov a vět, jako by ještě jednou musel zopakovat vynález lidské řeči z posunkové či znakové. A tak se mu podařilo, že přestal překládat sám sebe z jednoho jazyka do druhého, ale „přeložil se“ z jednoho jazykového břehu definitivně na druhý. Z literárně bludného lesu Babylon u jeho chalupy v Rovensku v Čechách se stal Les Babylon, *Babylonwald*, první německy napsaný svazek poezie. Jiří Gruša vždy s vděčností vzpomínal, jak mu velmi pomohla povzbudivá slova Sarah

Kirschové, která jako první poznala a ocenila vysoké literární kvality tohoto díla, a dodala tak autorovi nutné sebevědomí. Mj. napsala: „Les Babylon dává různý smysl. Vyvolává nám na mysl Grušovu vlast, les tam u Rovenska, znamená ale také zmatení jazyků. Spása básníka na břehu druhého jazyka je ve verších uzavřena jako zvláštní sotva postřehnutelné mihotání. Přechodná ztráta řeči z mnoha souběžných důvodů v nich zde zaznívá. Gramatika prvního jazyka ještě přežívá ve druhém. To vytváří zvláštní bolestný půvab, při němž se rozbuší srdce.“⁶ K tomu v nekrologu z loňského roku dodává profesor Zimmermann: „Tento jedinečný půvab, při němž se rozbuší srdce, který pocítujeme my, němečtí čtenáři, u básní německého lyrika Jiřího Gruši, je echo jeho české mateřštiny. A to obohacuje náš jazyk.“

Ocenění od uznávané německé autorky bylo pro Jiřího Grušu o to důležitější, že to totiž neměl v Německu vůbec snadné – a to nejen jako autor.



V lednu letošního roku převzala paní Sabine Grušová z rukou primátora města Brna Romana Onderky Cenu města Brna v oblasti mezinárodní spolupráce za rok 2011 Jiřímu Grušovi in memoriam. Foto: Marie Schmerková, MMB.

„Vzpomínám si na naše první setkání,“ píše ve svém nekrologu profesor Zimmermann. „Předtím jsme se viděli jen krátce u Jana Kotíka, českého malíře žijícího v exilu v Západním Berlíně. Bylo to na kafrkovské konferenci v Německém literárním archivu v Marbachu, kde zazněla řada referátů. Gruša mluvil o Mileně Jesenské. Večer se klábosilo u vína. Jiří Gruša seděl u stolu sám. Disidenti nebyli ve staré Spolkové republice právě oblíbení: rušili obraz klidu a míru, mírového soužití mezi Východem a Západem. Za touto láskou k míru (jako dnes za tolerancí) se většinou skrývala lhostejnost, chlad a bezcitnost; lidé chtěli a chtějí mít pokoj. Posadil jsem se k Jiřímu Grušovi a on mi povídal – muselo to být na samém konci roku 1989 – že se bude muset stát v příštím roce velvyslancem v Bonnu. Vlastně ani nechtěl. Jeho přítel Václav Havel ho prý přemluvil. ‚Pak se ale nedostanu k psaní,‘ namítal mu. Na to řekl Havel podrážděně: ‚Myslíš, že já se teď dostanu k psaní?‘ Já jsem potom jen tak mimochodem vyprávěl účastníkům konference, jednomu po druhém: ‚Pan Gruša je od ledna československým velvyslancem v Bonnu.‘ A v okamžiku byl obklopen houfem nanejvýš pozorných kolegů. Tak je to.“

Sarah Kirschová to zachytila v doslovu ke sbírce *Babylonwald*. Také ona byla propuštěná disidentka z Východu na Západ: „Jeho zkušenosti s reálným socialismem zde rušily iluze. Sama jsem to mnohokrát zažila a viděla. The Times Are Changing od té doby, kdy ho jeho přítel Havel učinil velvyslancem.“⁷

Co přinesl uplynulý rok od odchodu Jiřího Gruši ve věci jeho odkazu? Především dva zásadní momenty, které by měly trvalým způsobem zpřístupnit jeho dílo a pozůstalost: Ještě za svého života podpořil Jiří Gruša rozhodným gestem iniciativu Moravského zemského muzea a jeho ředitele Martina Reissnera, primátora města Brna Romana Onderky a spisovatele a dramatika Pavla Kohouta k vybudování Památníku dějin kultury 20. století v moravské metropoli. Tento projekt spočívá ve shromáždění, zpracování a zpřístupnění archivů a odkazů nejvýznamnějších literárních tvůrců – Jiřím Grušou, Pavlem Kohoutem, Otou Filipem, Janem Trefulkou či Milanem Uhdem

počínaje – a vzbuzuje již dnes zájem badatelů z celého světa.

Druhým zásadním momentem je rozhodnutí vdovy po Jiřím Grušovi, paní Sabine Grušové, začít vydávat od příštího roku *Sebrané spisy Jiřího Gruše*, a to paralelně ve dvou řadách – německé a české.

Dodejme, že Jiří Gruša si souborné vydání svého díla nepochybně zaslouží, stejně jako si zaslouží Cenu města Brna v oblasti mezinárodní spolupráce za rok 2011, kterou ještě s radostí přijal. Jejího převzetí v lednu letošního roku v Brně z rukou primátora se však již bohužel nedočkal.

Poznámky:

¹ Česky Tvář aneb O pretenci básníků. In: *Šťastný bezdomovec*, s. 21 ad. Barrister&Principal, Brno 2003.

² Alois Švehlík.

³ V marxistické hantýrce: dialektický a historický materialismus.

⁴ Text se jmenoval *Verš pro kočku* a vzbudil negativní reakce prorežimních autorů. Polemika na toto téma dosáhla několika set stránek a výsledkem bylo mj., že se Jiří Gruša dostal do sféry zájmu politické policie.

⁵ Spisovatel aneb Kompetence. In: *Šťastný bezdomovec*, s. 32 ad. Barrister&Principal, Brno 2003.

⁶ Cituji podle H. D. Zimmermanna ze strojopisu nekrologu, s. 3 ad.

⁷ Tamtéž, s. 3.

Mojmír Jeřábek, germanista, bohemista a překladatel.

**literární kritika
recenze
literární historie
beletrie
rozhovory
polemiky
publicistika**



Nejčastěji vycházející literární časopis v českých zemích, letos již 20. ročník. Čtyřicet stran novínového formátu, jedenáct čísel ročně.

Lze objednat poštou, e-mailem, telefonicky, osobně
Tvar, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel.: 234 612 398, 234 612 399
e-mail: tvar@ucl.cas.cz
Cena pro předplatitele 22,- Kč

www.itvar.cz

Moby Dick: ryba jako symbol

JIRÍ HANUŠ

Románová literatura devatenáctého století má své hrdiny a hrdinky, muže a ženy nejružnějších naturelů a osudů. Má ovšem také své hrdiny světa zvířecího, neméně slavné, kteří vešli do literárního i mentálního kánonu západní literatury a civilizace. Jsou mezi nimi i zvířata, která se mohou pochlubit tím, že se ocitla i v mnoha starých náboženských textech, a to i přesto, že nevydají hlásku. Jednomu z nich, velrybě nazvané Moby Dick, složil nesmrtelnou poklonu spisovatel Herman Melville, o jehož životě by se dal též napsat román – jeho námořnická kariéra mu umožnila získat zkušenosti, které posléze uplatnil ve svých dílech. Žádné z nich ale zřejmě nepřekoná *Bílou velrybu*, knihu, která zachytila slavnou optimistickou éru dobývání moře s jeho tajemstvími a současně temné, ba démonické stránky lidských bytostí.

Hospodin však nastrojil velikou rybu, aby Jonáše pohltila. Jonáš byl v útrobách ryby tři dny a tři noci. I modlil se v útrobách ryby k Hospodinu, svému Bohu. Řekl: V soužení jsem volal k Hospodinu, on mi odpověděl. Z lůna podsvětí jsem volal o pomoc a vyslyšels mě. Vhodil jsi mě do hlubin, do srdce moře, obklíčil mě proud, všechny tvé příboje, tvá vlnobití, se přese mne převalily.

Jon. 2,1–4

Jedno z nejvýznamnějších románových děl 19. století má za hlavní hrdinku rybu, tedy přesněji velkou rybu z třídy savců. Není to nikdo menší než slavný Moby Dick Hermana Melvilla, velryba z rodu těch, které se ocitly ve světové literatuře – počínaje Starým zákonem a příběhem o proroku Jonášovi, kterému se nechtělo prorokovat: aby se vzpamatoval a naplnil své poslání, Bůh mu nechal prožít několik dní ve velrybě. Teprve potom byl Jonáš ochoten jít po božích cestách, ovšem jako suchozemec. Ostatně, o historičnosti a tím spíše o významnosti tohoto příběhu autor nepochybuje, alespoň ne v *Bílé velrybě*: zde dokonce přináší několik duchaplných důvodů dosvědčujících pravdivost této události.

Protože ale ryby většinou mlčí, musí nám o nich někdo vyprávět. V tomto případě je více než vhodné chvíli věnovat tomu, komu máme říkat Izmael: auto-

rovi a vyprávěči v jedné osobě. Byl to zajisté sympatický muž, který se dal najmout na velrybářskou loď s podivínským kapitánem Achabem a spřátelil se na život a na smrt s bývalým lidojedem Kvíkvegem a především podnikl dobrodružnou plavbu, jež se proměnila z prosté lovecké výpravy v šílenou mystickou honičku Moby Dicka, prastaré velryby s vráscitým čelem a mohutným tělem rozbodaným mnoha harpunami. Kniha ovšem není pouze námořní thriller, jak by se mohlo na první pohled zdát. Jedná se spíše o oslavnou velepíseň na velryby, velrybáře a moře, přičemž autor-vyprávěč se nebránil použít všech možných postupů při své oslavě: od vědecké analýzy přes kázání s rybářskou tematikou až po vnitřní monology postav. Centrem a osou děje je však velryba, která je známá pod názvem vorvaň. Tu nám vyprávěč přibližuje mimo jiné takto:

Tato velryba, známá starým Angličanům pod neurčitým jménem velryba trumpa a physeter nebo velryba s kovadlinovou hlavou, je dnešní cachalot ve Francii, Pottfisch v Německu a macrocephalus v učeném světě. Není pochyby, že to je největší obyvatel zeměkoule, nejstrašnější velryba, s kterou se může člověk potkat, nejmajestátnější zjev; a konečně daleko nejcennější z obchodního hlediska, neboť je to jediný tvor, z kterého se získává ta cenná látka, vorvanina neboli spermacet. (s. 147)

S Moby Dickem, vorvaněm z největších a nejchytřejších, jsme seznamováni postupně, jeho pravá identita je nám zpřístupňována po kapkách – podobně, jako poznáváme osud a duši kapitána lodi, Achaba. Všichni na lodi, která se vydala na několikaletou pout' za velrybím tukem, přísahají věrnost tomuto duševně chorému kapitánovi a pomstu a smrt Bílé velrybě. Postupně se dozvídáme, že je to ryba zuřivá, úskočná a lstivá a že dokáže vzbuzovat zvláštní hrůzu. Moby Dick postupně narůstá před čtenářem ve své velikosti a síle, která díky imaginaci a pověřivosti převyšuje tu skutečnou, až je nakonec podoben spíše nějaké nestvůře z pravěkých dob, nějakému mytickému obru.

Skutečnou hrůzu však nevyvolávala ani neobvyklá velikost této velryby, ani nápadné zbarvení, ani znetvořená spodní čelist, jako spíš bezpříkladná inteligentní zlomyslnost, která se, jak očití svědkové tvrdili, projevovala vždy znovu a znovu v jejich útocích. Větší strach než všechny ostatní naháněly ovšem její zrádné úniky. Mnohdy totiž plula před svými jásajícími pronásledovateli se všemi zřejmými známkami zděšení, ale dovedla se náhle obrátit, vrhla se na lovce a buď roztříštila jejich člun na kusy, nebo je zahnila zděšené zpět k lodi. (...) Jeden kapitán, jehož tři čluny byly roztříštěny poblíž něho a vesla a námořníci se zmítali ve vírech, chopil se nože z rozbité přídě a vrhl se na velrybu jako zápasník z Arkansasu na svého soupeře, v šíleném úsilí proniknout šestipalcovou čepelí na sáh hluboko, až na kořen života velryby. Tím kapitánem byl Achab. A tehdy se stalo, že Moby Dick po něm náhle sekl srpovitou čelistí a utál Achabovu nohu jako sekl stéblo polní trávy. Ani Turek v turbanu, ani najatý Benátčan nebo Malajec by ho nebyl mohl zasáhnout zlomyslněji. (s. 191–192)

To je příhoda, po níž Achab onemocněl, a po své dlouhé nemoci přísahal Moby Dickovi pomstu, tak strašlivou a důslednou, jak je toho schopna jen lidská bytost. Podle vypravěče se šílenství částečně skrylo do Achabova nitra, ale čas od času propukalo s velikou, nečekanou silou. Moby Dick se tak díky kapitánovi lodi stal nejen živou, zlomyslnou bytostí, ale přímo ďáblem, démonem, ztělesněným zlem, které muselo být potřeeno – ať to stojí, co to stojí. Nic se nestalo tak důležitým jako ulovit Bílou velrybu. Ostatní ryby, vý-

dělek z vorvaniny, životy námořníků a bytí samotné lodi, to vše muselo jít stranou. Pomsta nabyla osudového rozměru. Achab se potýkal se svým temným stínem, který ho uhranul.

To, co Achaba i vypravěče přímo fascinuje, je rovněž pověstná bělost velryby. Ta podle něj způsobuje hrůzu a odpor, kombinaci obdivu a „bledé hrůzy“. Bílá barva může být podle kontextu výrazem odporu, až ohyzdnosti. Albín je mimořádný, výjimečný, a právě tato výjimečnost je zdrojem údesu. Albín je Odlišný, Jiný, Ten, který není náš.

V některých případech i společná dědičná zkušenost celého lidstva vydává svědectví o nadpřirozenosti bílé barvy. Není pochyby, že při pohledu na mrtvého děsí nejvíc jeho mramorová bledost; ta jako by vsutku byla známkou zděšení na onom světě, stejně jako tady je známkou smrtelného strachu. A z oné bledosti mrtvého jsme přejali výraznou barvu rubáše, do něhož mrtvé zahalujeme. Dokonce i naše pověřivost halí přízraky do sněhobílého pláště. Všichni duchové se vynořují v mléčné, bílé mlze. – A když už jsme v těch hrůzách, dodejme ještě, že i král děsu, jak ho líčí evangelista, jede na bílém koni. (s. 199)

Jakkoli námořníci lodi Pequody loví i jiné velryby a zažívají přitom nebezpečí tohoto způsobu získávání obživy, jejich myslí se stále více přizpůsobují utkvělé ideji kapitánově. Ten dokonce v průběhu plavby přinutí posádku ke slavnostní námořnické přísaze a vyjeví překvapeným mužům i doposud skrývané osazenstvo vlastního člunu, jemuž vévodí podivná postava Fedallaha, cizozemce s turbanem, nahánějícího všem strach. Tato okolnost, i další znamení, která se množí, soustřeďují plavbu na jeden jediný cíl – ulovit nenáviděnou velrybu. K tomu přispívají i všechny odbočky vyprávění, které ale sledují stále onen zmíněný cíl – připomenout alespoň zmínkou strašlivého vodního tvora. Na palubě si poněkud chladnou hlavu zachovává pouze první důstojník Starbuck, který se odváží postavit i Achabovi – ovšemže marně. Jeho vůle, jinak pevná, se roztříští o monomanickou neústupnost kapitánovu. I harpunáři – trojice Neevropanů (Kvíkveg, Dagů a Taštego) vezmou Achabovu vizi za vlastní: jako by se měly propojit všechny národy, všechny barvy ple-

ti a všechny rasy v jediném cíli: zabít něměho tvora, v němž je zkoncentrováno všechno zlo světa.

Izmael využívá měsíců plavby opravdu důkladně. Seznamuje čtenáře se všemi podrobnostmi velrybářského života. Čekání na konečné střetnutí s Moby Dickem je zpestřováno důkladnými popisy výbavy lodi a jednotlivých člunů, metodiky lovu i zpracování ulovených kusů. Čtenář je vtažen do námořnického života takovým způsobem, že se takřka cítí jako jeden z posádky. Umí brzy pozorovat moře z výšky stožárů, pozná na dálku velrybí vodotrysk, je schopen rychle naskočit do člunu a potěžkat v ruce harpunu či důstojnické kopí. A kdyby jen to: je dokonale seznámen s velrybí anatomií, se způsobem dobývání vorvaniny z těla i hlavy. Autor udělal z každého čtenáře polovičního námořníka, je dokonce schopen takové míry přesvědčivosti, že do boje s velrybami by se pustil i čtenář – zapřísáhlý odpůrce lovu velryb nebo možná i jejich ochránce. Izmael-Melville miluje námořnické řemeslo a velrybářství natolik, že jej toužíme následovat – a to i v zabíjení. Podobně jako v knize, snad ještě koncentrovaněji, je tato oslava lovu a radost z něj přítomna ve slavném filmu z roku 1956 s Gregory Peckem v hlavní roli (Achab), který musí dnes neuvěřitelně iritovat všechny ochránce takřka vylovených živočichů. (Mimochodem, na scénáři tohoto filmu se podílel i slavný autor sci-fi a hororu Ray Bradbury, což je na filmovém příběhu znát.)

Nic nemůže odradit loď, jejího kapitána a nakonec celou posádku od osudového střetnutí s Moby Dickem. Jakkoli přichází varování – například v podobě proroka obtěžujícího Izmaela a Kvíkvega ještě před vyplutím, nebo v podobě proroka Gabriela, který ovládl jinou velrybářskou loď, která měla rovněž svou zlou zkušenost s Bílou velrybou. Boží znamení přicházejí, ale osud námořníků se naplňuje. Je to mimo jiné i proto, že velryba je výzvou: očarující, provokativní, nesnesitelnou. Vyprávěč nás dokonce přesvědčuje, že v příběhu konkrétní lodi a konkrétní ryby jsou ukryta mnohá stará líčení obdobných bojů. Tak je například použit i slavný příběh o Jiřím a draku, u něhož Izmael považuje za možné, že se jednalo dokonce o velrybu.

O tomto draku se domnívám, že to byla velryba, neboť v mnohých starých kronikách jsou velryby a draci divně

promícháni a často se navzájem zastupují. „Jsi jako lev vod a jako drak moře,“ praví Ezechiel, míně tím zřejmě velrybu – vždyť některá vydání bible přímo tohoto slova užívají. Kromě toho by hrdinskému činu svatého Jiří ubylo mnoho slávy, kdyby se byl utkal jen s lezoucím plazem pozemským, místo aby bojoval s velkou obludou hlubin. Hada může zabít kdokoli, ale jen Perseus, svatý Jiří a Coffin mají odvalu pustit se neohroženě do velryby. (s. 354)

Není také bez významu připomenout, že k velrybám nepřistupuje Izmael pouze chladně, jako bystrý pozorovatel vyzbrojen poznatky vědy. Je rovněž básníkem, který vnímá krásu těchto obrovských tvorů. Je to romantik, který ovšem stojí pevnými nohama na zemi (přesněji: pevné nohy jsou kolébativé kroky námořníkovy a země je paluba lodi), romantik, jemuž jsou skutečnosti živého světa nikoli pouze objekty k pitvě, ale důvodem k úžasu. Když například pozoruje velrybí vodomet, uvažuje nejen nad jeho podobami a funkcemi, ale je stržen jeho krásou:

A k jaké vznešenosti se pozvedá naše pojetí toho mocného, záhadného netvora, když jej vidíme velebně plout klidným tropickým mořem! Jeho obrovská, mírná hlava má nad sebou baldachýn páry, vytvářený jeho nesdělitelnými úvahami, a tato pára – jak někdy spatříte – je ozdobena duhou, jako by samo nebe potvrzovalo jeho myšlenky. Neboť duhy, jak víte, nikdy nevznikají v jasném vzduchu, kráší barvami jen páru. A tak hustou mlhou chmurných pochyb v mé mysli probleskne občas božská intuice a roznítí mou mlhu nebeským paprskem... (s. 365)

A jak blízko má tento úžas ze stvoření k úvahám o Bohu a jeho díle, je nasnadě. Co je ale pozoruhodné, má také blízko k žertu. Chcete pozorovat vorvaní ocas a zažít přitom neopakovatelný humor Izmaelův, který je založen na schopnosti případného srovnání, což je jeden z podstatných podmínek dobrého vtipu:

Nemohu to dokázat, ale zdá se mi, že hmat se u velryby soustřeďuje v ocase, který má po této stránce takovou citlivost, že se jí vyrovná jen cit sloního chobotu. Velryba dokazuje tuto citlivost hlavně při metení, když s divčím půvabem a s jakousi měkkou pomalostí pohybuje obrovskými

ocasními ploutvemi ze strany na stranu po hladině mořské; ale ucítí-li třeba jen námořníkovy vousy, běda tomu námořníkovi, vousům a všemu! Jaká jemnost je v tom zkušebním doteku! Kdyby její ocas měl schopnost chápavou, připomínal by mi rovnou slona Darmonodova, který často chodil na květinářský trh a s hlubokými poklonami podával dámám kytice a potom je bral kolem pasu... (s. 367)

Jak jsme již řekli, celé vyprávění o příbězích Pequody a lidech na její palubě, v podpalubí i na stěžních se pomalu přibližuje vyvrcholení – setkání s Bílou velrybou, o níž sice už víme díky Izmaelovi téměř vše, schází nám ale základní zkušenost. K té jsme neustále přibližováni, neboť se stahuje pomyslný „osudový kruh“: čas setkání se blíží. Setkáme se například s kapitánem jiné lodi, Samuelem Enderbym, který vypráví Achabovi svou příhodu, tolik podobnou jeho vlastní. Přišel totiž při setkání s Moby Dickem nikoli o nohu, ale o ruku. Dál ovšem nechce s velrybou zápasit – na rozdíl od Achaba, jemuž je vyprávění cizího kapitána pouze možností, jak se přiblížit cíli své plavby. Pomstychtivá vášň ho žene dokonce tak daleko, že si nechá vykout novou harpunu s pomocí krve svých tří harpunářů.

K rozhodnému střetu a zápasu nakonec samozřejmě dojde, a to ve strhujícím tří denním stíhání Bílé velryby, která má hrb jako „zasněžený kopec“ a jako „jeruzalémské pahorky“. Člun za člunem je rozbíjen obrovskou ocasní ploutví, vržené harpuny nejsou s to zasáhnout životní centrum ryby, která naopak zraňuje kapitána i jeho posádku ve vysilujících soubojích. Při souboji druhého dne zahyne dramaticky Achabův podivný velitel člunu, který předpověděl, že se s kapitánem ještě jednou po své smrti setká. Třetí den je nejdramatičtější a nejosudovější. Osud se naplní: Fedallahovo rozdrčené tělo se zjeví Achabovi přivázané k velrybě jako k pohřebnímu vozu a Moby Dick už neváhá – rozdrťí vše včetně všech námořníků i lodi. Smrti unikne pouze vypravěč Izmael, kterého zachrání Kvíkvegova rakev, kterou si jeho nešťastný přítel nechal vyrobit v době svého vážného onemocnění. Všechna varování, proroctví a předpovědi se naplnily vrchovitou měrou. Zmar a zánik celé výpravy, která dala do boje v mořskou obludou všechny své síly tělesné i duševní, tvoří závěr románu.

Interpretací knihy je samozřejmě celá řada. Většina vykladačů poukazuje na dobrodružný život samotného autora, Hermana Melvilla, který byl například v zajetí mezi tichomořskými domorodci, kde se setkal s lidmi nedotčenými bělošskou civilizací – odkud je také jeho tolerantní přístup k „divošským“ lidem. Ten je v románu výrazný ve vztahu mezi Izmaelem a Kvíkvegem (nějaký postmoderní interpret by možná viděl tento vztah jako homosexuální, neboť se tito dva hrdinové seznamují v posteli námořního hostince – autora to však zřejmě ani nenapadlo), neboť Izmael respektuje Kvíkvegova dřevěného bůžka a jeho rituály. Mírně znepokojen je až Kvíkvegovým přísným postem a nábožensky motivovanou netečností. K jeho spiritualitě je však shovívavý, ba vstřícný:

Jsem dobrý křesťan, narozený a vychovaný v lůně neomylné presbyteriánské církve. Jak bych se tedy mohl připojit k tomu- to divoškému modloslužebníkovi a klanět se jeho kusu dřeva? Co však je bohoslužba? Řekl jsem si. Myslíš, Izmaeli, že velkomyslný Bůh nebes a země – i s pohany a se vším všudy – by mohl žárlit na bezvýznamný kousek černého dřeva? Vyloučeno! Vždyť co je bohoslužba? – Konat vůli boží, to je bohoslužba. A co je vůle boží? – Činit svému bližnímu, co bych si přál, aby bližní činil mně – to je vůle boží. Nuže, Kvíkveg je můj bližní. A co bych si přál, aby tento Kvíkveg pro mne udělal? Nu, aby spolu se mnou uctíval Boha po mém způsobu – po presbyteriánsku. Z toho plyne, že já musím Boha uctívat po jeho, čili musím se stát modloslužebníkem. Zapálil jsem tedy hoblovačky, pomohl postavit a podepřít nevinného malého bůžka a nabídl jsem mu, Kvíkveg a já, opečený suchar. (s. 73)

Tento tolerantní a velkorysý tón zazní v knize ještě mnohokrát. Autor-vypravěč je nejen vzdělaný chlapec, ale dokáže být nad věcí a zvládat složité situace. Na lodi není ovšem v postavení, kde by toho mohl nebo chtěl využívat – zde je v pozici talentovaného pozorovatele, který je dokonce schopen vystihnout vnitřní hnutí klíčových členů posádky, jako například Achabových důstojníků. Jeho schopnost, jak již bylo řečeno, se koncentruje do značné míry zejména na velrybí svět. Zde mu jsou velké ryby nejen prostředkem analýzy světa živočichů, ale i lidí, což je výrazné v partiích románu, v nichž se vypravěč nechává unést

mnoha dalšími příběhy, které souvisejí s rybami i lidmi. Například v kapitole „Připoutaná ryba a ryba volná“ prezentuje soudní případ „komu patřila jistá velryba“ takovým způsobem, že se v jejím závěru dostává až k aplikaci kauzy na svět veškerenstva:

Nebyla Amerika v roce 1492 volnou rybou, do které Kolumbus zarazil španělskou vlajku, jako by ji vlajkovou tyčí označil za vlastnictví svého královského pána a pani? Čím bylo pro cara Polsko? Čím pro Turka Řecko? Čím Indie pro Anglii? Čím konečně bude Mexiko pro Spojené státy? Ve všech případech volnou rybou. Co jiného jsou lidská práva a svobody světa než volné ryby? Co jsou myšlenky a názory všech lidí než volné ryby? Co je zásada náboženské víry v lidech nežli volná ryba? Čím jsou pro okázalého podloudného slovíčkáře myšlenky mudrců než volnými rybami? Co je sama velká zeměkoule než volná ryba? A jste snad vy, čtenáři, něco jiného než také jen volná ryba a připoutaná ryba? (s. 387)

Příběh Moby Dicka a jeho pronásledovatelů je ovšem tak silný i poutavý proto, že vedle velkodušných postřehů a zábavných vyprávění obsahuje nesmírně silnou, temnou strunu, temný motiv. Touto temnou strunou a přímou rudou nití vyprávění je šílenství muže, který vrhne ve své monomaničnosti do záhuby i ostatní. V tomto smyslu je možno číst celou *Bílou velrybu* jako podobenství dalších šílených mužů, jejichž čas přišel především ve 20. století a kteří ve své touze vykořenit zlo světa nastolili zla ještě větší a přivedli málem ke zkáze mnohem více než osádku jedné lodi. Pokus o pomstu není a nemůže být řešením, i kdyby se spojily všechny síly a talenty lidí – tak může znít jeden z dalších výkladů knihy. Naopak, vede do záhuby všechny, kteří se – z rozličných důvodů – nechají zapojit do pomstychtivých plánů.

Může být strašlivý vorvaň chápán také skutečně jako jakési koncentrované „zlo z hlubin“? Podobnými příběhy, tu v lepším, tu v horším zpracování, se hemží jedno z euroamerických filmových klišé až do dnešních dnů. U málokterých tvůrců má však toto zlo takovou metafyzickou podobu jako slavný Moby Dick. Většinou se zlu z hlubin v literárním a filmovém průmyslu čelí technikou, vynikajícími výkony hlavních hrdinů, případně odkazem na národní zájem či světový mír. Bílá

velryba je v Melvillově katastrofickém scénáři ovšem vítězem, což nutí k dvojnásobnému zamýšlení. Existuje zlo, proti němuž nemáme sebemenší šanci a jsme skoro osudově nuceni připustit jeho konečné vítězství? V tomto smyslu připomíná Melvillův román spíše antické drama než nějakou katastrofickou povídku. Jedná se však o antické drama v křesťanském rouše. Zůstaneme vždy na pochybách, zda velryba nebyla prostě jen přerostlým živočichem, který měl štěstí v neštěstí, a vždy můžeme říci, že její bezohledné pronásledování bylo výsledkem absence křesťanských ctností, které ovšem stále zůstávají ve vypravěčově horizontu. Velryba je ale nakonec spíše považována za skutečného dábla, než že by jí byla doopravdy, a to v myslích kapitána a posádky. Jejich imaginace pekelnou stvůru vytvořila, což nakonec vedlo k možná ještě strašlivějšímu konci, než kdyby byl mořský ďábel skutečný. To je jedna z možných point – *Bílá velryba* i mnoha zákrut světových dějin. Zrada vlastního poslání a růst temnot ve vlastním nitru vedou do hlubin. O tom je kniha pro roka Jonáše i neméně slavný Moby Dick.

Ryba se nepochybně stala jednou z hrdinek moderní literatury. I když se jedná o lovnou zvěř a živočicha chápaného jako zdroj potravy, s nímž je třeba svést „poslední bitvu“, je to nakonec ryba docela sympatická. Je díky svému autorovi a vypravěči opravdu slavná, a sice v tom smyslu, že na rozdíl od všelijakých psů a koní jakožto věrných a podřízených lidských přátel bojuje o svůj život a o možnost plavat i nadále svobodně ve všech mořích světa. Je to ryba vypovídající o slávě a rozmanitosti stvoření a o tom, že člověk musí někdy před tímto stvořením stanout v úžasu a sklonit své zbraně.

Literatura a DVD:

Herman Melville: *Bílá velryba*. Překlad Marie Kornelová a St. V. Klíma, doslov Zdeněk Vančura. Odeon, Praha 1975.
Bílá velryba. Moby Dick. Film Johna Hustona z roku 1956, v hlavní roli Gregory Peck. DVD Magic Box 2010.
Macura, Vladimír a kolektiv: *Slovník světových literárních děl 21. M-Ž*. Odeon, Praha 1989.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Pohybem mořské řasy

LUCIE TUČKOVÁ

Mlhavý den, den zahalení, jen částečného odkrytí věcí, na které jsme zvyklí¹

Pavel Kolmačka, *Jedna věta*

Zapisovat každý den jednu větu, v ní všechno dění, nebo jediný pohled, záblesk, myšlenku. Tři sta šedesát pět dní v roce, stejný počet vět. Rok bytí a úlomek tvorby jednoho z českých básníků. Na první pohled se úkol zdá zvláštní. Z psaní se stala povinnost, forma a rozsah jsou předurčené: každodenně zapisované se musí vtěsnat mezi proustovskou větu a jednoslovné zvolání. Pro vnitřní i vnější příčiny také mnozí oslovení dříve či později úlohu opouštějí. Přesto se může stát, že právě takové zadání dá vzniknout svébytnému dílu, které přetrvá jako jeden z podstatných bodů básnické tvorby, a to dávno po tom, co bude celý projekt *Jedné věty* v Revolver Revue zapomenut (nutně se někdy musí vyčerpat řada básníků, kteří na něm chtějí a mohou spolupracovat). Soubor, jenž má hluboký potenciál vyrovnaně obstát vedle stávajících sbírek, je *Jedna*



Pavel Kolmačka (fotoarchiv Pavla Kolmačky).

věta Pavla Kolmačky z roku 2011. Každodenní zápisy jako by navázaly na jeho dvouverší: „*Nic neopomenout, nic nepropást / z tohoto dne, který se naklání.*“²

Vzájemné prorůstání

Autora sbírek *Vlál za mnou směšný šos* (1994), *Viděl jsi, že jsi* (1998) a *Moře* (2010) není nutno představovat, snad je však podstatné připomenout některé z konstant jeho tvorby. Jak u padesátiletého básníka již napovídá pouhá trojice vydaných sbírek, Pavel Kolmačka předstupuje před čtenáře až s hotovými soubory, jež sám nechává nejprve projít časem zrání. Ty v sobě obsahují vždy několik oddílů, každý uzavřený, zároveň ale podstatně související se všemi ostatními. Také mezi jednotlivými sbírkami pozorujeme stále navazování, demlovské dopisování jediné knihy, i pnutí mezi deskami, vrstvami pojednávaných obrazů, vjemů, témat. Spolu s *Jednou větou* tvoří jeho básnické dílo pevný celek, v němž je skutečnost vykreslena v drobných úlomcích každodennosti. Za nimi prosvítají vzdálené odlesky bytí, napjatého mezi těsným prostorem, vymezeným pro zdejší pobývání, podloží tradic, jimiž se rodinný život na venkově odedávna řídí, a v úzkosti i hmatem hledanou oporou: „*Dnes večer je potřeba se oběma rukama pevně držet zábradlí, kliky, Boha, sebe, čehokoli.*“³ V jistých chvílích ale i silně vnímanou: „*Jsi se mnou? / Ptáš se tak naléhavě, nutně to potřebuješ vědět. / (...) / Jsem s tebou, jako je Bůh se mnou: stírám pot / z čela, krev ze stehén. / (...) / Sestry z dětského zatím nemají co dělat.*“⁴

Sdílení domova se ženou a postupně přicházejícími dětmi, okamžiky vzájemného naplnění, jsou popisovány nemnoha slovy, přímočaře, téměř bez metafor. Jako by do Kolmačkovy poezie vcházelo jen to podstatné, obnaženost prostá jakékoli exhibice. Nic se ne-

zastírá, nepřibarvuje, básněmi prorůstají silná vlákna něhy, s kterou se nahlíží a v níž se spolubytí s ostatními zažívá: „*Už ani nevím, co jsme s Abigail a Ester dělali, neopomněl jsem však být šťasten.*“⁵ Nebo: „*Krásná zamračená neděle, užili jsme společný den.*“⁶ Útlý věk starších dětí se připomíná tím, co stejného či podobného v určitém čase, za jistého naladění udělají ty nejmladší: „*Abigail v podobně tmavém dni jako kdysi Tobiáš rozbíjí klackem led na rybníku.*“⁷ Svým hraním a vyprávěním snů děti odhalují i zasuté, přitom něčím zásadní události ze životaběhu dospělých: „*Sekerou rozbil jsem led na jezeře / Z oblohy sníh / se loudá // Poslední průsvitné dveře. / Za nimi černá voda / Obličej bez úst, / bez tváře. / Hluboká márnice ticha.*“⁸

Krajem bezčasí

V textech Pavla Kolmačky se cyklicky vracejí prožívané děje nejen v rámci roku, ale především v běhu rodinného života, a to i v bezmála komických detailech. V polovině ledna: „*Oheň v kamnech za mnou se zrcadlí na skle monitoru přede mnou.*“ Protnutí moderního života s čímsi starobyklým nastává znovu v říjnu: „*Zas už vidím na monitoru zrcadlový odraz ohně v kamnech.*“ Podobně se do kraje bezčasí, kde rytmus udává jarní setí a vlastnoruční opravy stavení před zimou, vlamuje i obraz dálnice, jejíž stavbě půjde zabránit jen stěží: proti sobě stojí argument vysokých výkupních cen pozemků a tradičního spolubytí s krajinou. Práce na sadě stejně jako chození do práce a z práce pěšky (nebo za delších dní a lepšího počasí na kole) nabízí nepřeberné množství jemných vjemů, nespěchavé pozorování stromů, mihotavých světél, mlhy.

Pro projíždějící automobily však postava na kraji silnice s lampou v ruce znamená jen povinnost přibrzdit, vyhnout se, a to se všem nechce, tedy často musí uskočit do škarpy. A tam zas nachází svědectví, zároveň úsměvné i symbolické pro čas, kdy je vše jen k jednomu použití: „*Věci v příkopu podél silnice z Boskovic do Chrudichrom, stopy lidských průchodů a pobytů, co krok, to předmět: krabička od cigaret, igelit, kelímek z nápojového automatu, PET láhev, pytel s odpadky, zbytek papírové krabice, plechovka od energetického pití, pleskačka, obal od oplatků.*“⁹ Jiné souřadnice, určující, co je a ne-

ní podstatné, jsou Kolmačkou načrtnuté bez potřeby dokazovat, že by právě takový způsob života byl přirozenější nebo lepší než ten vyznávaný většinou. Věci mají posloužit až do posledka, k čemuž pobízejí i sny. Snad proto, že některé postupy jsou natolik neobvyklé, že by bdícího nemohly napadnout? Jako se dřív páraly svetry, aby se ze staré vlny napletlo něco jiného, mají se rozstříhat prázdné obaly od barvy: „*Hlas ve snu mu řekl: Střechu vysprav pláty / z plechovek od primalexu / (...) / Rozsvěcím, všechno si zapisuji.*“ A v nahlížení sebe sama jako tak trochu podivína také nechybí humorná linka: „*Když jsem vycházel ze školy, podíval jsem se na svoje boty a shledal, že mám na každé noze jinou, snad to aspoň obveselilo studenty.*“¹⁰

Náhle uvidět

Poznání hluboké i nenadálé zároveň, že se vše v přírodě odehrává právě teď, je společné *Jedné větě* i dříve vydaným básním: „*Jsmě toho svědky: kvetoucích zlatých dešťů, sakur, slivoní a meruněk.*“¹¹ Náhlost nazření bývá zdůrazněna i rytmem, připomínajícím hlasité srdeční ozvy: „*V zahradě, ze dne na den, prudce ostrá zeleň.*“¹² A syntakticky, zvolací větou: „*Ty větve, kolem nichž jezdím na kole do práce a z práce, ohnuté a modře obtěžkané švestkami!*“¹³ Děje se pravidelně opakují, a přitom jsou zachyceny v úplné novosti, zakoušené podobně, jako jsme každoročně bytostně účastni zrození Božího syna i jeho ukřižování: „*Večer při velkopáteční bohoslužbě při kněžské prostraci jsem měl intenzivní pocit souznění, porozumění pro to gesto, pocit, že je třeba ne pokleknout, ale položit se na zem, padnout na tvář.*“¹⁴ I samo ticho má magickou moc. Jeho prožití je podobné modlitbě: „*... na dvoře poslouchal, jak drobně a měkce prší – ticho, jaké se dotýká spodních vrstev, a kde se dotkne, tam léčí.*“¹⁵

Vzpomínka na pramoře

Pomalost vnímání a rytmus vracejících se mořských vln, světla pohupujícího se za rytmu kroků, šumění i burácení moře – déšť, šramocení stromů v bouři, měsíc, maják noci, břeh rybníka s šedivým sněhem. Lidský život se neviditelně odvíjí kromě zdejšího světa

také na břehu archetypálního pramoře, které jako matečné vody bez ustání omývá nás i vše, co utváří materiální skutečnost. Připomíná se nám na prahu snu, ale i za dne, v úplně nečekaných chvílích, na místech denně vídaných, ve zvucích, které třeba nikoho jiného nezaujmu, a stačí, aby básník přirovnání našel, a čtenář si jej v sobě ještě dlouho ponese. Ve sbírce *Moře* jedno z mnoha: „*Ulice spí. Jen občas se ozve zvuk. / Ťuk, ťuk. To bárka zdola lehounce za- / chytává stěžněm o dláždění.*“¹⁶

Rozpomínání, ponor v čas, je samo o sobě jedním z důležitých motivů Kolmačkova psaní: „*Po deštích se má vyjasnit, ale i přituhnout, a tak jsme s Benjaminem hleděli otrhat jablka, pracovali jsme až do tmy, připomnělo mi to všelijaké jiné dávné práce venku až do tmy, vyhlížení k rozsvíceným oknům.*“¹⁷ Zatímco někdy je v okamžiku tady a teď jasně přítomná současnost i minulost, jindy mezi nimi náhle vyvstává nepřekonatelný předěl: „*... a v tom bim bam, bim bam, ohlédl jsem se, to závořky a zvuková signalizace, od Skalice se blížil vlak, hustým sněžením prorážel jediný reflektor, jediné zářící oko, jako bych byl v jiném čase a jako by z bílé hlubiny měla vyjet stará parní lokomotiva se čtveřicí zelených vagonů, jako by se už mělo ozvat ono zapomenuté pravidelné supění, ozval se však diesel, byl to motorák, přelétl přes přejezd a zase zmizel a zmlkl ve sněhovém víru.*“¹⁸ A pak snaha do sebe sama vytesat dojmy, odrazy některých událostí, které by pro kohokoli jiného byly zcela



Chrudichromy (fotoarchiv Pavla Kolmačky).

nepodstatné. Vůle ochránit zažité, aby se neobrátilo v prach zapomnění (alespoň ne dřív než ten, kdo zakusil): „*Ester v postýlce má záchvat veselí: drží se jednou rukou ohrádky a ze všech sil vjská a poskakuje, Abigail se přidává, za pět minut je to pryč, chci to nejen zaznamenat, chci to do sebe zabudovat, zarýt.*“¹⁹ Vzpomínání se ale děje i naruby, návrat v čas znamená i ponor do nevědomí: „*Otec přivezl velmi staré fotografie – s bratrem a sestrou se na nich usmíváme, já vyplazuji jazyk, všechno nás teprve čeká.*“²⁰

Vzkazy jen tušené

Obdobně jako ve svých básních i v *Jedné větě* autor vyvolává mnohé zážitky z pobývání s těmi, kdo jsou na okraji života. Na prvním místě jistě stojí okamžiky zrození a jejich připomínání: „*Pupeční šňůra přerézána / ... // Půl osmé. / Plujeme za denního světla. / Abigail, držím ji – držím se jí, jsem lehký, ona těžká.*“²¹ A potom blázni a ti, které fyzické postižení uzamklo do vězení těla, či nemocní s vědomím blízkosti smrti, dávají zakusit přímý dotyk s jinými světy: „*Bohužel je těžce a nevyčleřitelně nemocná, vítají nás její dcery, a že maminka spí, že ji vzbudí, po chvíli přijdou (...), setkání není smutné, ale je jako přes řeku, my jsme stále pohroužení v radostech, strastech i malichernostech života, ona mimo ně, poslouchá nás, dívá se na nás a pořád se usmívá.*“²² Umění přivést dospělého k zamlžené špěhyrce, kterou lze

nahlédnout za obvyklé obzory, mají i děti. Často se však takto zachycené vzkazy těžko čtou a sama otázka, jak porozumět znamením, jež jsme dostali, je jedním z podstatných námětů básnických textů. Vědomí, že zakoušíme něco podstatného, totiž ještě zdaleka neznamená, že bychom tušili, co vlastně je oním sdělením. Jako hledět na hieroglyfy, s údivem, bázní, i se zvědavostí zároveň. Jenže bez klíče k jejich rozluštění: „*Držel jsem za ruku blázna / (...) / Cítil jsem bláznovství, jak mojí dlaní vniká. / Stál, zíral do prázdna a ustrašeně hýkal, / snad věčnosti, snad peklem uhranut.*“²³

Smrti i dětský smích

Pro Pavla Kolmačku je však příznačná také barokní expresivnost ve vyjádření tušené, nebo i naléhavě zřetelné Boží přítomnosti v otevřeném prostoru. Nicotnost lidského těla v porovnání s výhledy na obzor, vytyčený do daleka horizontálně i vertikálně. Zachvacují i náhlé prožitky vykořenění: „... *ale pak, jako když někdo zakřičí na náměsíčníka: zčistajasna kolem tma, vítr, a vůbec nic pod nohama.*“²⁴ Černá díra, zem a dým nejednou připomínají máchovské obrazy: „*Nad kůlnou měsíc, zemní pach dýchá ze záhonů, vlhko vyvěrá z tmavých míst.*“²⁵ Do kontrastu k nim autor staví dětské vnímání, údiv, radování: „*Cesta na hřbitov v Boskovicích a Benešově ke hrobům prarodičů: malá Ester uchvácená blikáním svíček ve tmě pobíhala mezi hroby, výskala a směla se jako na pouti.*“²⁶ Jindy i dospělí smrt přijímají coby přirozené vyústění, přesně, jak dříve na venkově bývalo běžné. Jistě nenáhodně se jednou větou stala i zpráva, nalezená doma po návratu z jediné cesty do daleka, po týdně stráveném na Krétě: „*V kuchyni na sporáku na nás čekal otcův vzkaz: Milí chlapi, zdravím, vítám a sděluji, že teta Mařenka zemřela, pohřeb v pátek ve 13:00.*“²⁷ Napětí mezi tady a tam, dálkou a domovem, životem a odcházením není, nepotřebuje být nijak divadelně podtržené. V roce 2011 nalezneme bez dalších komentářů mezi zápisy i trojici: „*Věra Jirousová, 25. 2. 1944 – 27. 2. 2011*“, „*Ivan Martin Jirous, 23. 9. 1944 – 9. 11. 2011*“ a „*Václav Havel, 5. 10. 1936 – 18. 12. 2011.*“²⁸ Smrt jako plnost, k níž není potřeba nic dodat.

V mezerách mezi slovy

Jednu větu Pavla Kolmačky nelze nepřiradit k trojici jeho sbírek. U jednotlivých vět je nejméně stejně podstatný jako obsah jejich zvuk, melodičnost, zámlky a důrazy. Hudba především, dalo by se spolu s Valéryem o některých zápiscích poznamenat: „*U kamen schnou ořechy*“²⁹ nebo: „*Trvají mrazy*“³⁰. V doslovu autor říká: „*Nešlo ani tak o prožitky, jako o věty. O jejich rytmus, zakulacení, uzavření, otevření, o jejich hudbu a sdělení v mezerách mezi slovy.*“³¹ Také mnohé z dříve publikovaných útvarů by se dalo zpětně snadno vtěsnat do jediného souvětí, ne-li jednoduché věty, upo-

mínající na jakýsi konkrétní den či okamžik. Tak i následující báseň: „*Uvařit guláš, zatopit. / Číst pohádku pro děti. / Umýt včerejší nádobí. / Spočinout v objetí.*“³² Zadáni denně zapisovat po jedné větě jistě znamenalo tvůrčí omezení, ale při pozorném čtení je zřejmé, že se s ním Pavel Kolmačka vyrovnal s hravostí, jako by přijímal pokyny dcery Abigail: „... *pokud se dotkneš šišky, musíš chodit po patách, dokud tě neplesknu.*“³³

Poznámky:

¹ 8. leden in: Kolmačka, Pavel, *Jedna věta*, edice Revolver Revue, sv. 58 (všechny následující citace odkázané datem ibid.).

² Kolmačka, Pavel, *Viděl jsi, že jsi*, Brno: Petrov, 1998, s. 71.

³ 10. únor, blízké např. i: „*Je třeba držet tři pevné body: / rukou se dotýkat stolu / zatíženého lahvi, / nohama vyrovnávat kruh / studené kuchyňské dlažby / zrakem se zapřít / o hmotu stropní lampy. / Vidět, že svítí!*“ in: *Viděl jsi, že jsi*, s. 60–61.

⁴ Kolmačka, Pavel, *Moře*, Praha: Triáda, 2010, s. 53.

⁵ 22. listopad.

⁶ 26. červen.

⁷ 20. listopad, srovn. s: „*Viděli racky, svého tříletého chlapce. / Roztloukal led při břehu. / Hle, záblesk tváře roztržené / náznakem úsměvu.*“ in: *Viděl jsi, že jsi*, s. 62.

⁸ Kolmačka, Pavel, *Vlál za mnou směšný šos*, Praha: Kalich, 1996, s. 8.

⁹ 23. březen.

¹⁰ 7. říjen.

¹¹ 14. duben.

¹² 22. březen.

¹³ 14. září.

¹⁴ 22. duben.

¹⁵ 24. červenec.

¹⁶ *Moře*, s. 32.

¹⁷ 11. říjen.

¹⁸ 25. leden.

¹⁹ 7. květen.

²⁰ 27. červenec.

²¹ *Moře*, s. 55.

²² 20. červenec.

²³ *Viděl jsi, že jsi*, s. 17.

²⁴ 23. leden.

²⁵ 12. červen.

²⁶ 31. říjen.

²⁷ 15. červenec.

²⁸ 25. únor, 9. listopad, 18. prosinec.

²⁹ 18. říjen.

³⁰ 31. leden.

³¹ *Jedna věta*, Doslov, s. 37.

³² *Moře*, s. 87.

³³ 27. listopad.

Lucie Tučková se věnuje česko-francouzským literárním vztahům, na rok 2013 chystá knihu *Vůně lip a hrst popela: Petrkov Suzanne Renaudové*.

Zem trčí z vody

PAVEL KOLMAČKA

V BYTOSTI

Málem jak mrtví, tak tvrdě spící vyšli jsme do tmy,
vstoupili na ráhno vysoko nad ulicí. Bouchly dveře,
a tu jsme se probudili. Zaskočení chladem,
světly, zkrchlí a nazí jsme stáli.

* * *

Věže, věže!

Věžové topoly, věže nehotových hal, svit mokrého
listí, pavučin a trávy prorůstá krajinu. Klín hus letí
nad ITAB, Novibru, Lánika s.r.o. Pustiny za ploty
průmyslových zón září diviznou.

* * *

Přetéká mraveniště. K mrtvému ježkovi vede hmyzí
cesta. Praská větévka, houštinou tu a tam proletují
slova: Proboha, zas voláš. Rozhlížím se... není tu ani
cesta, ani hospoda, není kde zaparkovat. Za rok to
tu bude jinak. Teď křoviska, ňáká haraburdárna.
Přemka ti teď k telefonu nedám. Jo, za nitky Jirsák.
Kdyby se Houška cukal, nezapomeň, na hlavu si srát
nedám.

Trvá bezvědomí v larvách. Puká kukla. Stéblo se
narovnává.

Výkřik lesa.

* * *

Před mýma jinýma očima: Z otvoru v javoru
do všech stran za včelou včela. Kouř? Požár? Z bezové
houštiny se ozývá tichý chropot, jaký vydává na
suchu pumpa.

Cosí živého, červeného se tam zmítá
v zuřivých systolách, prudkých diastolách.

* * *

Jako na konci: zbývá povědomá tvář na stránce
novin v kaluži s čirou vodou. Kvetou netýkavky.
V trávě u cesty jahoda.
Brouk přelézá melancholický kondom.

JARO

Záchvat března.

Po hrůzách zimy zešíleli vrabci.

* * *

V ústích úžin už čekají:

zárodky těl, dužin.

* * *

Actus purus: Krkavec

se sluncem v zobáku letí vzhůru.

SÁM SOBĚ VODU

Kroky duní chodbou. Na schodech škobrtám
o rezavé vědro. Žárovka nezahání tmu, trubka
zabočuje za roh. Dveře, přikládám ucho.

Prudce trhnu a položím plnou misku. Přibouchnu.

Jako o život za roh, schody po dvou,
bez dechu bez konce chodbou.

PODZIM

Zem trčí z vody.

Alej mizí. V přítmí syčí
hasnoucí plamen listí.

* * *

V rádiu švédština z lodní vysílačky.

V zježené houšti kopřiv
chátrá vrak větriesky.

* * *

Železné stožáry.

Dráty nad krajinou vlečou
jestřáby, psaníčka, hvězdy.

* * *

Zem trčí z vody.

Švejk, Saul, Baltazar
mžourají z vodky.

* * *

Za řekou, v ráji:

Adam se schovává
za průhledné křoví.

* * *

Vítr naklání stvolý.

Plašiče špačků
bezúčelně zvoní.

ASTEROID

Neslyšně přilétal bezejmenný. Člověku u teleskopu na čele vyrazily kapky. Vlak houkal hlasem sirény, kola duněla jako zvony. Lidé spali.

* * *

K ránu oblačnost ztížila pozorování. Když se rozptýlila, byl blíž. Větší.

S rozbřeskem sešel s očí. Zlevnily banány, ale podražila dráha. Zpěvačka ze Lhoty, toporná, polonahá, pózovala pro katalog prádla.

* * *

Šuměl platan. Čtvrtek. Televize hrála.

* * *

Vracel se domů. Kupoval chleba, víno a zbytečnosti. Mezi regály s konzervami, mezi mrazáky s rybami v duchu zadržoval balvan.

Jakoby nic pak venku tlačil vozík přítmím. Skrze něj k horizontu hleděly billboardové oči. Jako o život, o smrt, o všechno pípál mobil.

* * *

V noci hlas ve tmě řval: Spartááá! Bij Kometu! Vem hajzla trubkou! Trub... kou!

Svět byl, život nezanikal. Asteroid minul Zemi, letěl dál.



Gruša | Bolaño
Kadečková
Serke | Krejčí
Barnesová
Short fiction
Yeats

souvislosti
revue pro literaturu
a kulturu
3/2012
www.souvislosti.cz

Československo bylo náš Vietnam, Vietnam komunistického systému

Rozhovor s bulharským spisovatelem Stefanem Kisjovem

Bulharský prozaik a dramatik STEFAN KISJOV se narodil 30. 4. 1963 ve Staré Zagoře, kde absolvoval francouzské gymnázium. Dále studoval na univerzitách v Plovdivu, v Sofii a na pařížské Sorbonně. Vystřídal řadu zaměstnání, často cestuje, déle pobýval ve Švýcarsku a ve Francii; od září 2011 žije v Praze. Píše od mala. Časopisecky debutoval roku 1995 v literárním týdeníku *Literaturen vestnik*, knižně o rok později románem *Jukebox* (*Džuboks*). Je autorem sedmi románů, knihy publicistiky a divadelní hry. Jeho román *Kat* (*Ekzekutorát*, 2003) zvítězil v roce 2004 v literární soutěži o bulharský román roku, organizované Nadací Vick, a dočkal se v Bulharsku čtyř vydání. V dohledné době vyjde i v českém překladu Nadi Aljanabiové v nakladatelství Barrister & Principal.



Jak byste charakterizoval vývoj bulharské literatury po roce 1989? Pokud vím, devadesátá léta byla spojena s tzv. generačními válkami, šlo také o desetiletí knižních debutů, vycházelo hodně básnických sbírek. Jak se vzhledem k tomu změnila situace během nového tisíciletí?

Po pádu komunismu dostala bulharská literatura šanci vydat se novou cestou – cestou skutečné literatury, a ne literatury na objednávku, propagandy, jakési prodloužené komunistické ideologie, vyjádřené jinými prostředky. Bulharští spisovatelé byli natolik dobře integrováni v socialistickém systému, že se jim zpočátku během prvních let přechodu nedařilo adaptovat v systému novém, nabízejícím svobodu a iniciativní přístup, nevyužili možností sami si určit svou tvůrčí cestu a to, jaké ideje budou jejich díla hlásat. Skoro totéž se stalo s mladými spisovateli. Ti se pak ve většině případů zcela zřekli výdobytků, kterých dosáhla tzv. tradiční literatura, projevíli se spíš jako buřiči, likvidátoři starých, škodlivých tradic než jako budovatelé a tvůrci nového typu kultury a literatury, v důsledku čehož bylo těchto prvních pět až šest i více let jako celek pro bulharskou literaturu téměř ztraceno, protože namísto toho, aby byly věnovány tvorbě, probíhaly revoluční procesy. Od konce devadesátých let dále se situace postupně stabilizovala. Nejenže padl komunismus a už se nikdy neměl vrátit, ale objevil se i internet, literární webové

stránky, skype, twitter, facebook apod. Už si nikdo nedělal iluze, bulharským spisovatelům začalo být jasné, že nejenže není místo pro literaturu ve stylu Maxima Gorkého a vůbec pro psaní starého typu, ale padla i privilegia, ze kterých těžili někdejší oblíbenci komunistického režimu, a těch byla mezi bulharskými spisovateli většina. Pád iluzí se mohl dost zdravě odrazit na naší literatuře a v krajním případě mohla přežít, upevnit si své postavení v bulharské společnosti, získat poměrně dobré pozice na světové kulturní scéně. To se však nestalo. Namísto literatury vysokých uměleckých hodnot se objevily dva nové typy nijak zvlášť hodnotné bulharské literatury. Jeden byl jakýmsi druhem postmodernismu, bulharského, zaměřený na malou, ale vlivnou skupinu bulharských intelektuálů s cílem přesvědčit je, že jde o vzdělané a moderní spisovatele, kteří nemají nic společného s minulostí. Tento typ literatury se vyhýbal tomu odrazit ve své tvorbě skutečné problémy Bulharska, zavíral oči před vším špinavým a opravdovým, protože psát tímto způsobem je přece zastaralé a nemoderní. Dalším typem literatury se stalo mimořádně nechutné, komerční psaní, potvrzující morálku a hodnoty jedné nově se objevivší, ale mocné skupiny bulharské společnosti – nové elity finančního zločinu, vybudované za pomoci bývalých komunistických tajných služeb, která během těch let změnila Bulharsko v jednu ze zemí s nejvyšší kriminalitou na světě a s nejvyšším stupněm

organizovaného zločinu. Tato vysoká zločinnost, která zapustila chapadla všude ve státních strukturách, pronikla nakonec i mezi bulharské spisovatele, a to především mezi ty, kteří v ní spatřovali možnost finančního obohacení a zajištění lepšího života. Tak se zrodil jakýsi další typ literatury, polodokumentární, oslavující skutečné zločinecké bossy, kteří si platili, aby se o nich psalo, honosili se svou novou mafiánskou slávou a srovnávali se s Al Caponem a jemu podobnými. To koresponduje se vznikem bulvárních periodik ve velkém, tedy mašinérie disponující velkými finančními zdroji, jejichž cílem bylo podobně jako u někdejší komunistické propagandy vytvořit nový typ hodnot – tedy hodnot nové zločinecké elity. Objevily se desítky, stovky „čti-va“, které bych dokonce ani nenazval knihami, vyprávějící překrouceným, pokřiveným, mimořádně cynickým způsobem zbaveným jakékoliv literární hodnoty o životě desítek, stovek bulharských mafiánů a snažící se oslavovat jedny, nebo očerňovat druhé – bulharských narkobaronů, kteří nashromáždili miliony a miliardy dolarů z prodeje zbraní a nafty v době embarga za jugoslávské války, nebo bezskrupulózních vrahů či kuplířů, zabývajících se obchodem s drogami a prostitucí v Evropě.

Změnilo se postavení bulharského spisovatele? Existuje u vás profese literárního agenta? Může si ho vůbec někdo dovolit? Je dnes recepce bulharského spisovatele ve světě jiná?

Literární život se v Bulharsku stále podobá džungli, v níž přežívají nejsilnější dravci, rozhodně ne nejlepší spisovatelé, ale nejambicióznější a ti, kteří se dokáží přizpůsobit konjunktuře. Neexistují literární agentury, pomoc státu co do knih míří výhradně k nakladatelům, spisovatelé z ní nemají skoro nic. Není ani bůhvíjaká literární kritika, kvalitní kritici nenacházejí potřebnou platformu a jejich roli zcela nahrazuje reklama.

Přece jen se ale během těchto let objevily dva tři typy okruhů tzv. „úspěšných“ spisovatelů. Jedni byli spojeni s tzv. „postmodernisty“ a kruhy kolem určitých bulharských univerzit a amerických miliardářských filantropů, kteří investovali do různých nadací a nevládních organizací v Bulharsku. Tito spisovatelé čerpali jak z peněz filantropů, tak i z peněz státních institucí, které jimi

byly svým způsobem rovněž sponzorovány. Zajistili si dobře placenou práci a služební cesty do zahraničí a díky stykům s institucemi, médii a univerzitami si udělali dobrou reklamu svých děl, v důsledku čehož tak či onak uspěli v tom smyslu, že se prodávali a budovali si slávu jako novátoři.

Dalším typem úspěšných a dobře placených spisovatelů byli ti, kteří byli spojeni s bulharskou mafií a vzali na sebe závazek ji mytologizovat.

Třetím typem byli spisovatelé spojení s bývalou komunistickou stranou (nebo – v některých případech – jejich děti), kteří si udrželi politické styky s jejími přeživšími politickými nástupci a podařilo se jim obratně vykoupit svou někdejší slávu nebo slávu svých rodičů.

A všechny tři druhy existovaly v harmonii jednoho s druhým navzdory domnělé nenávisti, dokonce nezdědka i spolupracovali, neboť hodně spisovatelů z jednoho nebo druhého tábora byli příbuzní, bývalí kolegové nebo členové někdejších struktur komunistických spisovatelů nebo jiných zvláštních služeb, či jejich děti a příbuzní. Samozřejmě existoval i jiný typ spisovatelů. Po celou tu dobu nechtěli vstoupit do žádných literárních kruhů a skupin a nebyli ochotni dělat kompromisy vůči svému svědomí. Ale těm se bohužel žilo moc těžko, protože kromě toho, že si sami museli prorazit cestu, a to v konkurenci s výše zmíněnými typy spisovatelů, museli se pokusit i nějakým způsobem vměstnat do představ čtenářů o nové bulharské literatuře, přičemž kritéria hodnotných uměleckých děl byla mezitím neuvěřitelným způsobem zmrzačena šířením kýče a obecně řečeno – literární pornografie. V důsledku toho mnoho z nich v tomto krutém prostředí nepřežilo – někteří z nich jako spisovatelé a jiní i čistě fyzicky: začali pít, přestali psát a poté, co po sobě zanechali nějaké hodnotné dílo, prostě zmizeli z literární scény a jejich jména byla odsouzena k zapomnění.

Ne na posledním místě se objevilo i nemálo spisovatelů, kteří profesionálně uspěli někde v zahraničí, zřekli se však svého bulharského původu, jazyka; podle mého dost zvláštní situace. Ve skutečnosti se nejúspěšnější bulharští spisovatelé posledních dvaceti třiceti let co do mezinárodního uznání a někteří z nich už dokonce co do světové slávy dávno nenazývají bulharskými spisovateli, ale americkými, francouzskými, německými apod.

Takže bulharská literatura jako by jedním či druhým způsobem sama sebe ničila, jako Benátky se potápěla stále hlouběji do své vlastní, nebo nějaké cizí literární laguny...

A vy k žádným literárním kruhům nepatříte?

V různých obdobích své spisovatelské dráhy jsem sympatizoval s různými literárními kruhy a skupinami, ale nikdy jsem se nestal jejich součástí. Možná i navenek jsem vyjadřoval určitou příslušnost, ale vnitřně jsem si vždycky uchránil nezávislé myšlení, přijímal jsem principy a zásady jejich představitelů ohledně literatury s rezervou. Navštěvoval jsem třeba jako dítě různé literární kroužky a pak – během devadesátých let – jsem hodně psal pro několik literárních časopisů, přátelil jsem se s řadou bulharských spisovatelů, patřících k jednomu nebo druhému spisovatelskému táboru. Nikdy jsem se však nestal jejich součástí. Nikdy jsem se nestal členem žádné obce spisovatelů v Bulharsku, ani žádné politické strany, nezačal jsem pracovat v žádné skupině, sdružené kolem nějakého literárního časopisu, ani v žádné jiné struktuře – ani soukromé, ani státní, která by mě mohla nějakým způsobem omezit v myšlení nebo psaní. Cítil jsem se totiž vždycky jako nezávislý spisovatel, svobodný intelektuál ve smyslu definice Václava Havla, který pro mě byl vždycky příkladem svobodně myslícího tvůrce.

Tady bych vám rád vyprávěl zajímavý příběh spojený s Václavem Havlem, ač spíš nepřímý. V roce 1990, kdy jsem žil v emigraci ve Švýcarsku, jsem pracoval v jednom hotelu v Curychu – v hotelu Evropa. A ten hotel často navštěvoval švýcarský spisovatel Friedrich Dürrenmatt, a tak jsme se seznámili a často spolu hovořili, když přijížděl do Curychu v souvislosti s reprízami svých her. Ale zajímavé je to, že moje první setkání s Dürrenmattem se konalo u příležitosti návštěvy Václava Havla v Curychu, měla mu být udělena cena švýcarských spisovatelů za jeho občanskou statečnost po dobu komunistického režimu v Československu. A tu cenu mu tehdy předával právě Friedrich Dürrenmatt. Takže příjezd Havla do Curychu na podzim 1990 zapříčinil to, že jsem se seznámil s Dürrenmattem, což na mě mělo velký vliv a do jisté míry ovlivnilo i mé následující roky... Jakýmsi způsobem je všechno v našem životě propojeno v jakési strašně složité síti, všechno a všichni...

Jak vidíte současnou bulharskou literaturu v kontextu světové literatury? Existují paralely? A konkrétně vy – na které cizí literatury se orientujete – jako čtenář i jako spisovatel?

Část těchto procesů probíhá v podstatě v mnoha dalších národních literaturách. Tento fakt možná spočívá v tom, že dobrá literatura je v první řadě všelidská a pak teprve národní. Samozřejmě nelze utéct od ducha národa, z něhož spisovatel pochází, ale to je stejně na druhém místě. Na prvním je všelidský smysl tvorby. V tomto směru jsou dobrá díla natolik národní, nakolik i všelidská, kosmopolitní, a totéž platí i pro jejich autory. Zvláště v zemích s poměrně nízkým počtem obyvatel, s jazyky, jimiž mluví deset až dvanáct milionů lidí, je velmi důležité, aby tvorba byla taková. Jinak se v tomto smyslu cítí řekněme ruští nebo američtí autoři, indičtí nebo jihoameričtí. Ti nemají problémy s omezenými náklady, zájem o jejich díla může být veliký, jejich čtenářů mohou být stovky milionů. Pro spisovatele z malých zemí je však důležité, aby byli výjimečně vynalézaví při hledání originálních a současně nepomíjivých, ne dočasných témat. Taková témata se však nemohou zpracovávat mechanicky, nezbytný je jak talent, tak i velmi usilovná práce.

O sobě bych řekl, že mne velmi silně ovlivnily tři literatury – ruská, francouzská a angloamerická – a konkrétně autoři Balzac, Tolstoj, Lermontov, Dickens, Galsworthy, Shakespeare, Walter Scott, Prosper Mérimée, Stendhal, Hugo, Dostojevskij, Hemingway, Salinger, Jack London... Samozřejmě i jiní autoři, patřící k jiným evropským literaturám, klasické řecké a římské literatury a ze současnějších Strindberg a Ibsen, Goethe a Hermann Hesse, Hašek a Aziz Nesin, Cervantes a Lorca, Boccaccio a Benvenuto Cellini... Určitě je těch spisovatelů strašně moc a nelze je všechny snadno vyjmenovat. Ale obecně řečeno mám rád autory, kteří dělají literaturu charakterů, hrdinů. Autory, kteří vytvářejí literární obrazy. To je pro mne ve skutečnosti ta pravá literatura. Ta, která vytváří vymyšlené postavy, pohádkové bytosti. Ta, která buduje literární sochy ve smyslu lidí vytesaných ze slov, kteří začínají žít svým vlastním životem... jako jacísi duchovní obři. Pro mě jsou důležití ti hrdinové, kteří ve mně zůstávají a provokují mě. Hamlet a Macbeth, Raskolnikov a Julien Sorel, Anna Karenina a Pečorin, Nora a Martin Eden, Švejk

a Siddharta... Ti jítí mou fantazii, pro mne je literatura sladká magie, neuvěřitelné narkotikum, droga, která mě od nejtělejšího věku okouzlovala a stále okouzluje.

Do jaké míry jste obeznámen se současnou českou literaturou? Kterí naši autoři jsou vám blízcí?

Nejsem bohužel moc dobře seznámen s nejnovější českou literaturou, mám však jisté povědomí o některých starších českých spisovatelích, někteří z nich dokonce patří k mým oblíbeným autorům – je to Karel Čapek a Jaroslav Hašek a později jsem objevil i Bohumila Hrabala. Ale ke mně česká literatura přicházela spíš formou českých filmů, které šly dřív dost často v Bulharsku a na které jsem se vždycky rád díval. Jak na seriály, tak i na filmy. A myslím si, že je to díky dobrým scénářům k těm filmům. Co se týče autorů, jako je Hašek a Čapek, myslím si, že jsou na absolutní světové špičce, a Hašek je mi i čistě lidsky blízký, protože jsme se narodili ve stejný den, samozřejmě jiného roku – 30. dubna. Já jsem trochu ovlivněn astrologií, a aniž bych tomu věřil sto procentně, mám za to, že se jí v mnoha případech daří přijít věcem na kloub, ač mi to zní neuvěřitelně, když si uvědomím, jakým způsobem tak činí. A podle astrologie jsme my s Haškem když ne astrologická dvojčata, tak aspoň astrologičtí bratři... Ale možná, že i přeháním, mám tu vlastnost, že se někdy nechám nějakou myšlenkou strhnout a přikládám jí přehnaně velký význam...

Jordan Radičkov podle mě ve světě uspěl pro národní, lidový charakter své tvorby, přitahoval jakýmsi exotismem; čemu dáváte přednost vy – národním, nebo nadnárodním tématům?

Vždycky jsem se snažil nikoho nenapodobovat. Vždycky jsem měl za to, že má smysl, abych něco dělal, jen když je to sto procentně moje, sto procentně Stefan Kisjov. Protože kdyby se to podobalo něčemu jinému nebo někomu jinému, bylo by to toho, komu by se to podobalo, a ne moje. Pro mě není tolik důležité, jak veliký úspěch moje dílo má, ale to, zda jsem do něho cele vložil sám sebe. V tom smyslu nejsou má díla národní, nikdy jsem si nekladal za cíl být národní, bulharský. Alespoň ne samoúčelně. Vždycky jsem se pokoušel dostat do díla sebe, vyjádřit sám sebe, nakreslit sám sebe.

Moje věci jsou vlastně jako obrázky mého duševního stavu v jednotlivých obdobích mého života. Možná ne doslovně, protože v nich není hrdina, který by se jmenoval Stefan Kisjov, ale přes postavy jsem se vždycky snažil kreslit sám sebe. A to ne proto, že bych byl nějaký exhibicionista, který by trpěl nedostatkem pozornosti, ale protože jsem se tak naučil psát. Tak jsem se učil od svých učitelů literatury, od spisovatelů, kteří se mi líbili a které jsem měl rád. Věřím, že dobrá literatura je osobní, protože jinak nemůže být pravdivá. Jen to, co jsi tak či onak prožil, protrpěl, blíž poznal, může být pravdivě vyprávěno, a to tak, že to zapůsobí na publikum. Kromě toho jen osobní prožitky mohou být originální. Protože – jak řekl Lermontov – historie jednoho člověka může být zajímavější než historie celého národa. Nebo něco na ten způsob. Jistě, já jsem Bulhar. Způsob, jímž vidím věci, by přirozeně měl být jako u jiných Bulharů. Takže možná, když pravdivě vyprávím o sobě, vytvářím vlastně v jistém smyslu i portrét ostatních Bulharů.

A teď k vašemu románu Kat. Jak byste knihu představil, pokud byste chtěl vzbudit čtenářovu zvědavost? Jako grotesku, černý humor, antitotalitární román?

Já, upřímně řečeno, nevím, co se líbí čtenářům, a proto jsem se jim nikdy nepokoušel zavděčit. Jde mi o to, abych prostě odvedl dobrou práci, dobře napsal knihu a řekl to, co je potřeba říci. A potom nechávám všechno v rukou, abych tak řekl, knih samotných. Chci, aby se mé knihy samy představily, samy řekly, jaké jsou. Ve chvíli, kdy dokončím knihu, jaksi pro mě přestává být zajímavá, dokonce zapomínám, co jsem v ní napsal, začínám myslet na tu následující. Pro mě je opravdu úspěšná taková kniha, jejíž úspěch není diktován spisovateli, nakladateli a médií, kniha, která odpovídá potřebám své doby a čtenářů, a pokud možno, i následujících generací. Musí se samozřejmě vydat, distribuovat, musí se o ní něco říci v médiích, aby lidé věděli, že taková kniha existuje. Ale nedomnívám se, že je ku prospěchu věci, aby se vymýšlely jakési speciální fráze, věty, které by se snažily říci lépe než ta kniha samotná to, co má říci ona. Stačí, když se řekne něco ve stylu: „Kat je kniha Stefana Kisjova. Taková kniha existuje. Je to román.“ To stačí. Pokud ani jedno z toho nevyvolá zájem čtenářů, znamená to, že jsem já jako autor neod-

vedl dobrou práci. Kromě toho nijak nemám rád tzv. žánrovou literaturu, kvalifikaci uměleckých děl, definice žánrů. Dobrá literatura se nevyměštná do podobných kategorií, ta je silně originální, může být i komická, i smutná, i dobrodružná i tzv. hluboká apod. Je to prostě ona. Stejně jako u lidí. Copak jde vměštnat lidi do nějakých kategorií? Rámců? Dát jim etikety? Všichni jsme tak složití a máme všelijaké možné rysy, děláme neuvěřitelně protichůdné věci. Tak je tomu i s dobrými knihami. To ostatní je kýč a komerční psaní, grafo-manie nebo prostě pokus zjistit, co se bude prodávat. Já jsem se vlastně nikdy nepokoušel prodávat knihy, já jsem psal. Kdybych měl talent prodávat knihy, stal bych se obchodníkem, a ne spisovatelem. Já se snažím dobře psát, abych byl s výsledkem spokojený, ať se pak děje, co se děje. Což se mi ostatně daří obtížně, protože jsem hrozný perfekcionista, věčně nespokojený. Dokonce když se nad tím zamyslím, nemám knihu, o které bych řekl jen pěkné věci. Kdybych mohl, donekonečna bych své knihy přepracovával. Ale nemohu. Vždycky přichází chvíle, kdy je třeba skončit.

A kdo je Stefan Gatěv, hrdina románu Kat? Flaubert na otázku, kdo je nešťastná paní Bovaryová, odpověděl: „Paní Bovaryová, to jsem já.“

Samozřejmě i on je Stefan Kisjov. Ne doslova. Já jsem nezabíjel lidi, neseděl jsem ve vězení, neletěl jsem do vesmíru, ani jsem se nevypravil na Velikonoční ostrov Rapa Nui jako on. Není nutné, aby autor fyzicky prožil život svého hrdiny, stačí, když ho prožene „pračkou“ své fantazie. Když ho obdaří svou duší. Hrdinou může být i červ, ale musí mít duši svého autora. To je důležité. Spoluprožítí. Hrdina *Kata* stejně jako všichni ostatní hrdinové mých románů jsem já, moje skutečné, reálné já, jež prošlo zdánlivými peripetemiemi a dramaty jeho pravdivě vymyšleného života. Tady vlastně jde o jakousi chemii, při níž, jak rádi říkají herci, vstupuješ jako u Stanislavského do něčího obrazu, představuješ si, že on jsi ty, a představuješ si, co bys viděl, cítil, prožíval, kdybys ty byl on. Kdybys vyrostl v rodině cirkusových artistů, kdybys měl otce, který se považuje za mimozemšťana, kdybys byl dítě klauna, kdybys zabíjel a byl odsouzen na smrt a pak letěl v sovětské raketě do vesmíru atd. Proháním to všechno hlavou, představuji

si to do nejmenších podrobností, začínám to vidět před svými očima jako film, jsem v tom filmu, a vlastně to není film, je to skutečné, protože jsem tam, a pak to začínám popisovat, jako bych to opravdu prožil.

Obecně vzato, takto pracuji při psaní každé své knihy, tak jsem pracoval, i když jsem psal *Kata*, což ovšem bylo moc těžké, protože jsem začal popisovat jeden velmi těžký život, který mě neustále tížil, a já jsem se tím trápil, jako bych prožíval utrpení svého hrdiny, proto jsem asi po třech letech román ukončil navzdory tomu, že se mi ještě chtělo v práci pokračovat, abych se vymanol ze svého hrdiny, který se mě zmocnil. Jako se mě ostatně zmocňují všichni moji hrdinové.

Existuje rozdíl v recepci románu z vaší strany, ze strany kritiků a čtenářů?

U *Kata* se stalo něco zvláštního. Na jedné straně získal největší cenu, udělovanou bulharskému románu, byl prvním románem vyhlášeným románem roku a prvním románem, kterému byla udělena cena deset tisíc leva, jakou dosud žádný bulharský román nezískal, a tato událost měla v Bulharsku velký ohlas. Na druhé straně téma románu, hodně faktů v něm a vůbec obraz hlavního hrdiny, zobecněný obraz „Neznámého vraha“ komunistických tajných služeb, byl silně nevhodný. Proto na jedné straně román získal tuto cenu, o čemž všechna bulharská a dost zahraničních médií informovalo, ale na druhé straně se v bulharských médiích začaly objevovat jeho kritiky, namířené k jeho uměleckým kvalitám i ke mně samotnému. Ty vsugerovávaly čtenářům, že ač se domnívají, že jsem dobrý spisovatel, pak speciálně tato moje kniha dobrá není. Ve stejné době byla jakýmsi tajemnými cestami mimořádně silně omezena distribuce *Kata*, ale navzdory tomu měla kniha čtyři vydání... Stručně řečeno, stalo se, že tato moje kniha byla současně velmi chválená, ale i poplivaná. Vyhledávaná, ale i zatajovaná. Něco zcela přirozeného, když si uvědomíme vliv bývalých komunistických služeb v Bulharsku, které stále ještě uplatňují mimořádně silný vliv v bulharských médiích, v nakladatelském a distribučním byznysu a rovněž také u řady kritiků na objednávku, jejichž úkolem bylo tento román strhat. Protože jsem si bohužel vybral silně nevhodné téma politických vražd z doby komunismu. Pokud se

nad tím zamyslím, prototyp mého hrdiny, jeho fyzický prototyp, bývalý vrah komunistické státní bezpečnosti, se možná ještě prochází po ulicích Sofie nebo nějakého jiného města.

Pro Čechy je v knize jedna důležitá kapitola – o roce 1968. Kde jste se inspiroval? Sugestivně jste vyjádřil, co prožíval řadový voják „bratrských“ vojsk při intervenci do Československa. Výstižná je paralela s Vietnamem...

Pro nás a pro mě osobně byl rok 1968 velmi důležitý. Ještě jako dítě jsem pořád slyšel: „Češi se v roce 1968 vzbouřili, a my Bulhaři jsme jako otroci, strpíme, aby nás komunisti utiskovali.“ To se říkalo mezi Bulhary v oněch letech a jaksi to, co se stalo v roce 1968 v tehdejší Československu, přínos Čechů k boji za demokracii, bylo v mém vědomí něco jako přínos Francouzů ve Velké francouzské revoluci. Může to znít moc silně, ale myslím si, že pro tehdejší svět, svět komunistické reality, byl rok 1968 tím, čím revoluce pro 18. století. Ačkoliv neměl jejich osud, i když se zdálo, že se konal v podstatně menších rozměrech, sehrál vlastně přesně tutéž roli jako buržoazní revoluce během 18. a 19. století. Ve skutečnosti ne vždy jsou rozměry a osud revolucí co do významu to nejdůležitější. Mnohem důležitější je ohlas, který revoluce má. Velká francouzská revoluce svrhla francouzský absolutismus, po ní sice nastoupila restaurace, avšak jednou již vytvořená demokracie začala žít ve vědomí lidí v celé Evropě a za nějakou dobu se pro všechny změnila v realitu. Totéž se stalo i s českou mírnou revolucí v roce 1968. Byla potlačena komunistickým aparátem za pomoci Varšavské smlouvy, ale příklad, který dala, nemohl být umlčen a od tohoto dne dál byl čas komunismu sečten. Tak jsem viděl věci tehdy, tak je vidím i dnes. Tak je vidělo v těch letech i hodně mých známých v Bulharsku. Rok 1968 byl důkazem, že můžeš bojovat proti diktatuře, že se můžeš postavit strachu na odpor. Češi dali příklad a o dvacet let později jsme všichni viděli výsledek. Kdyby nebyl rok 1968, kdoví, zda by byl rok 1989. Tak či onak byl tento příklad pro mne výjimečně důležitý. Proto nebylo možné, abych mu nevěnoval v románu zvláštní místo, možná ne tak rozsáhlé objemem, ale výjimečně důležité ve smyslu bodu zvratu v biografii hrdiny. A tím jsem chtěl říci, že ten rok, že Pražské jaro patří všem Vých-

oevropanům a že Československo bylo náš Vietnam. Vietnam komunistického systému.

Od září 2011 žijete se svou rodinou v Praze, představil jste se i na letošním veletrhu Svět knihy. Váš román Kat vyjde brzo v českém překladu. Chtěl byste něco vzkázat svým budoucím českým čtenářům?

Rok a půl mám to štěstí, že žiji v Česku, a nebylo dne, abych nepocítil vděčnou závist vůči vám a vaší překrásné zemi a téměř ke všemu, co děláte, k tomu, jak to děláte, obdiv k něčemu českému. Moc často bych si přál, abychom i my v Bulharsku dělali věci stejným způsobem, dosahovali vašich výsledků, vybudovali i náš stát a společnost tak, jak se to podařilo vám. My tady s mou rodinou nebudeme žít déle než ještě rok či dva, takže až odsud odjedu, odnesu si s sebou nekonečně mnoho nádherných dojmů, spojeným s Českem a Čechy. Říkám si, kolik bychom si toho mohli my Bulhaři od vás vzít. Jako tomu ostatně bylo především po roce 1878, kdy se zakládal třetí bulharský stát. Tehdy přišlo do Bulharska hodně Čechů a pomáhali novému bulharskému státu vybudovat jeho struktury, ekonomiku, vzdělávání, kulturu. Čeští spisovatelé, architekti, výtvarní umělci, hudebníci přišli jako bratři, s láskou, aniž by šli jen za penězi nebo čekali nějaký zvláštní vděk, a byli výjimečným přínosem pro bulharskou kulturu a státnost. To bylo vlastně období, kdy si Bulhaři a Češi byli nejbližší... Tak či onak, Češi pro mě vždycky byli moc sympatiční a milí lidé, synonymum dobrého vychování a inteligence, a jak už jsem řekl, pro rok 1968 i občanské statečnosti. Když jsem před dvanácti lety *Kata* psal, neměl jsem ani ve snu tušení, že by ta kniha mohla být někdy přeložena do češtiny, že by ji mohli číst Češi. Ale teď, když se to stane skutečností, jsem na to mimořádně hrdý, zvláště když jsem viděl, s jakou láskou se tady lidé chovají ke knihám a duchovní kultuře. V životě není nic náhodného. Ničí osud, ničí život. Nevěřím, že je náhoda to, že jsem sem přijel na určitou dobu se svou rodinou žít, nevěřím, že je náhodný i osud této mé knihy, její český osud.

Rozhovor vedla Ivana Srbková.

Ivana Srbková, bulharistka, překladatelka; působí v Národní knihovně ČR – Slovanské knihovně, zabývá se propagací bulharské kultury v Česku.

Můj otec klaun

STEFAN KISJOV

Všechno to začalo před mnoha a mnoha lety v jedné otlučené maringotce, jedné zimní noci, kdy vánice tancovala jako divá za ojíněnými okny nad mou dětskou postýlkou a já jsem se v ní příjemně stočil do klubíčka, do své oblíbené polohy na spaní. Člověk si lehne na bok, zvedne kolena, skloní hlavu, a když chce, vystrčí nos zpod pokrývky. Ať se venku děje, co chce. Je v teplé, tmavé a bezpečné skrýši, oči se mu zavírají, teploučkem zvláční, nejdřív zvnějšku a potom i uvnitř.

A přichází spánek.

V temnotě cirkusové maringotky, narušované jen odlesky dohořívajících polen praskajících v kamnech, mi tenkrát tatínek před spaním vyprávěl nejpodivuhodnější pohádku, jakou jsem kdy slyšel... Ta zanechala v mé dětské fantazii neuvěřitelnou stopu. A od této noci už nebylo nikdy nic jako dřív. Ani já, ani můj život.

Určitě si lámete hlavu, co bylo na tatínkově pohádce tak neuvěřitelného, že to navždy zažehlo plamen fantazie v sotva šestiletém dítěti? V té kouzelné temnotě mi tatínek – symbol krásy, síly a dokonalosti, čestnosti a dobroty – vyprávěl, že kdysi přiletěl z jiné planety, vzdálené od Země miliony světelných let. Jinými slovy, že je mimozemšťan. Cestoval ze své planety moderní a krásnou kosmickou lodí, a ta se v širém vesmíru srazila s něčím pevným. Při srážce se ta nádherná loď rozbila na padrti, ale tatínek vyvázl díky opravdu šťastné náhodě bez zranění a doletěl ve svém záchranném skafandru na Zemi. Tady musel začít žít znovu od začátku. Neboli – jak se vyjádřil – „od nuly“. Bylo to pro něj těžké, protože při té tragické nehodě na nebesích zahynuli jeho rodiče, kteří na mimozemské lodi snů letěli také. A tak kromě toho, že se tatínek musel obeznamovat se životem v neznámém a cizím světě, musel si v něm, jako každý sirotek, poradit

sám. Kosmická loď, v níž tatínek cestoval, byla velká jako celé město. Například jako Kaspičan. Celou ji vyrobili podle nejnovějších poznatků techniky. Vešlo se do ní víc než deset tisíc cestujících. Všichni byli obyvateli tatínkovy planety. Kosmická loď byla neuvěřitelně krásná a mohutná. Na palubě se nacházely hotely s bazény, restaurace a parky, ba i umělé řeky a jezera s průzračnou vodou, v níž se dokonce daly chytat ryby, jen si to představte!

Tahle obrovská loď se pohybovala rychlostí světla a měla být nezničitelná. Jenže, podobně jako pozemský Titanik, se zjevně až příliš přiblížila svému Severnímu pólu a srazila se s tím pevným čímsi, co ji zničilo. Tatínek, který si v té chvíli prohlížel cizoplanetární komiksy, ani nevěděl, co to bylo. Předpokládal ale, že šlo o asteroid. Vesmírný ekvivalent ledovce. Která planeta že byla ta tatínkova? Odpověděl mi, že si její jméno nepamatuje a kromě toho že už mám spát. Dal mi pusku na dobrou noc a řekl, ať zavřu oči.

Hádejte, co se mi zdálo!

Bydleli jsme tehdy v Sofii, ve čtvrti Suchá Řeka. Ve sklepním bytě naproti mateřské školce Fialka, kde maminka tehdy pracovala jako prادلena a kam jsem já čtyři léta chodil. Ten sklep byl naším trvalým bydlíštěm, ale zdržovali jsme se tam minimálně, protože jsme je často měnili na měsíc či dva za jiná, přechodná, kde jsme pobývali, když jsme cestovali v kamionech cirkusu Dobrič po Bulharsku a spali v různých maringotkách. To jsem pak do školky nechodil. Celý den jsem se toulal v reálné pohádce se lvy, slony a opičkami, pestrými papoušky a tančícími boloňáčky – tedy v pohádce zvané cirkus... Ale vždycky když jsme se vrátili do Sofie, bydleli jsme zase ve sklepech proti mateřské školce.

A já jsem zase chodil do školky, ale vůbec se mi tam nechtělo.

Sklepní byt, a také maringotka, to byl domov mého dětství. Sklep se nacházel, jak už jsem se zmínil, ve čtvrti Suchá Řeka, přesto tam ale bylo dost vlhko. Ve dvou letech jsem tudíž onemocněl křivicí. Zcela logicky, uváží-li se vysoká vlhkost vzduchu v našem sklepe. Ale doktoři mě dali dohromady, i když ne tak úplně. Hrudník mi zůstal v místě solaru plexu navždy vpadlý a nohy mezi kolena do O. Jako mají kovbojové, jak jsem si tenkrát, ale i později rád říkal. S tím rozdílem, že já jsem na koni nikdy neseděl.

Neštěstí nikdy nechodí samo. Po stonání s křivicí jsem chytil tehdy populární moskevskou chřipku, a ta proběhla s komplikacemi. Následkem toho jsem úplně ohluchl.

Později jsem se dozvěděl, že příčinou mého ohluchnutí bylo to, že jakýsi dost důležitý nerv, spojující uši s velkým mozkem, se mně působením vysoké horečky během nemoci přiskřípl mezi krční obratle. Kvůli přiskřípnutí jsem přestal slyšet, takže jsem až do svých pěti let neslyšel prazádný zvuk, natož nějaké slovo. Proto jsem se nenaučil mluvit. Zkrátka – kromě toho, že jsem byl křivonohý, stal jsem se také hluchoněmým. Byl bych možná navždycky zůstal obyvatelem říše věčného ticha a celý můj další život by byl probíhal zcela jinak, kdyby v té době do cirkusu Dobříč, v jehož maringotkách jsme bydleli a kde maminka a tatínek pracovali, nepřišel fakír Tomi. Kromě schopností, které předváděl publiku v aréně, měl i skryté vlohy, o nichž měl málokdo tušení.

Tatínkova planeta ležela za Sluncem, takže byla pro pozemské teleskopy a další optické přístroje k pozorování vesmíru absolutně neviditelná. Svou velikostí se podobala Zemi a byla pohádkově krásná. Měla vysoké hory se zasněženými vrcholy, růžová moře s palmovými ostrůvky, žírné nížiny s pokojně se pasoucími ovci a kravami, kvetoucí zahrady se sladce zpívajícími ptáčky. Tamější život vůbec nepřipomínal život na Zemi. Všichni lidé k sobě chovali úctu, neznali tam nemoci, zločince ani chudobu. Největší štěstí prožívaly na této planetě děti, protože dostávaly hračky úplně zadarmo. To ale neznamenalo, že by jim výběr hraček nestačil. Nacházelo se tam mnoho hračkářských obchodů a ty byly plné všelijakých věcí. Kromě toho žili všichni ve městech s pěknými

domy obklopenými stromy a zahradami. Všeobecně oblíbenou zábavou bylo cestovat kosmickými loděmi podobnými té, v níž byl tatínek s rodiči, když došlo ke srážce s asteroidem. Vydávali se v nich na mezihvězdné cesty, ale podnikali výlety i po vlastní planetě. Užívali si života.

Po nočním vyprávění, kdy jsem se dozvěděl o neobvyklém původu svého otce, jsem občas hloubal nad tím, jestli otcové ostatních chlapců ze sousedství ve čtvrti Suchá Řeka, s nimiž jsem si hrál, nejsou také mimozemšťané, stejně jako ten můj. Později, po mnoha sériích důmyslných pátrání podniknutých tehdy z vlastní iniciativy, jsem usoudil, že tomu tak asi není. Nebo se alespoň nikdo z nich nechtěl k původu svých otců přiznat. Podle nich byli z nejruznějších měst nebo vesnic – bohužel, vesměs z naší planety Země.

Pěkná nuda.

Objev, že mám vesmírné kořeny, ve mně už od malička vyvolával pocit hrdosti. Ale také velké osamělosti.

Nyní se mi s časovým odstupem zdá, že všechno bylo poněkud jinak. Možná že i ostatním dětem otcové říkali, že jsou mimozemšťané a kdovíjaké další věci. Ale oni to nepřiznali, stejně jako já. Když se nad tím zamyslím, co je na tom divného? Vždyť já jsem také přede všemi tajil svůj mimozemský původ, že?

Ať je to jak chce, můj otec, mimozemšťan Evtimij Gatěv – to jméno si bůhvíproč vybral po svém příchodu na naši malou planetu – v té době právě začal pracovat v cirkusu Dobříč jako klaun. Tato skutečnost, a také náhoda přispěly k tomu, že jsem i já od nejútlejšího dětství začal vystupovat jako klaun, známý pod jménem Roberto, v sedmdesátých letech i v části osmdesátých let 20. století hvězda cirkusu Dobříč.

Byl jsem dobrý. Stačilo, abych se objevil v aréně a obecenstvo padalo smíchy. Měl jsem velkou zásluhu na úspěchu programu, s nímž cirkus objížděl náš malý státeček uprostřed Balkánského poloostrova a také jiné země: Rumunsko, Československo, Polsko, Maďarsko, NDR a samozřejmě tehdejší SSSR. Ať však jel cirkus Dobříč kamkoli, stával se klaun Roberto miláčkem malých i velkých, mužů i žen, zlatým hřebem představení.

Příběh mé cirkusové kariéry je opravdu zajímavý. Všechno to začalo tím, že když mi bylo osm let, místo abych si jako většina chlapců mého věku bezstarostně hrál, byl jsem v cirkuse něco jako kluk pro všechno a mimo jiné jsem občas krmil lvy a jiná zvířata – velbloudy, psy, králíky, opice, koně. Nosil jsem jim syrové maso, slámu, psí žrádlo nebo mrkev – každému to jeho.

Plnil jsem své povinnosti svědomitě, ale jednoho dne, když jsme byli na pravidelném turné v Plevenu, jsem bůhvíproč pořádně nezamkl železnou lví klec. Kvůli téhle nedbalosti z ní všechny tři africké šelmy cirkusu Dobříč vylezly a začaly mě honit – možná proto, aby si se mnou pohrály, ale já jsem zpanikařil a rozběhl jsem se k šapitó, kde v té chvíli probíhalo představení. Vtrhl jsem přímo do arény, před zraky obecenstva, a křičel jsem z plna hrdla: „Jdou sem lvi!“, a vlastně to také tak bylo – lvi se blížili!

A kdo ví, co se mohlo stát. Ale v tu chvíli zasáhl cirkusový drezér a svým bičem vrátil africké šelmy zpátky do klece dřív, než dorazily do arény. A plevenské obecenstvo, na které nejdřív padla hrůza, se rozesmálo.

Tak objevili můj talent a také scénář mého prvního čísla: vtrhnout do cirkusu a křičet: „Jdou sem lvi!“ Všichni se leknou a potom se dají do smíchu.

Každý klaun, který si sám sebe váží, dokonce i mimozemšťan, musí mít samozřejmě vhodné jméno. Nemohl jsem se přece jmenovat Stefan, tím méně Gatév. Zrovna v té době se stal v Bulharsku populárním italský zpěvák, kluk v mém věku, který se jmenoval Roberto. Bulharská firma na výrobu gramodesek Balkanton vydala právě další desku s nahrávkami jeho nejnovějších písniček *Jamajka* a *Albertino*. Byly to evropské hity, oblíbil si je také bulharský lid – i já. A tak jsem při volbě tvůrčího pseudonymu neváhal. Dal jsem si jméno Roberto.

* * *

Cirkusový klaun Tomi, král eskamotáže, hypnózy a magií, byl ve skutečnosti řádným diplomovaným profesorem jogínství Dillíské jogínské univerzity v Indické republice. Když jsem ho viděl poprvé, zdálo se mi, že je ve věku mého otce – což tehdy bylo asi čty-

řicet let. Ale jak se později ukázalo, bylo tomu indic-kému čaroději už pětadevadesát. Krajně racionální a zdravý způsob života, nesčetná tajemství uchování těla i duše spolu se cviky, které prováděl každý boží den od rána do večera, mu prý umožnily objevit elixír věčného mládí. Během studií v Dillí byl fakír Tomi žákem proslulého guru Rámy Krišnara, vůdce a učitele jogínské školy Ráma rámajáma. Seznámil se s ním – podle jeho vlastních slov – v Dillí asi tak půl století předtím, než jsem se s fakírem Tomim setkal já, a Rámovi prý bylo pro kteroukoli lidskou bytost neuvěřitelných dvě stě padesát let!

A vypadal prý jako obyčejný mladík!

Fakír Tomi se od mé maminky a tatínka dozvěděl, že jsem hluchoněmý. Jako pravý odborník na otázky lidského těla a ducha se zajímal o příčiny mého stavu. Zeptal se, zda to mám od narození, a oni mu to vysvětlili. Nabídl jim, aby mě k němu vzali na prohlídku. Poslechli ho a přivedli mě do jeho pokoje v cirkusové maringotce. A když mě přiměl, abych se svlékl do půl těla, zavřel oči i pusu a lehl si na úzké a zvláště tvrdé lůžko, pozorně mě dlaněmi ohmatl a stiskl mi nějaký bod na páteři mezi spodními obratli. Pamatuji si ten okamžik moc dobře. Do té doby jsem žil v blaženosti naprostého ticha a bůhvíproč jsem si myslel, že to je přirozený stav světa, dokonce mi bylo divné, proč lidé pohybují ústy. Ale v tom okamžiku, kdy mi fakír Tomi stiskl ten tajemný bod mezi obratli v páteři, zapraskalo mi v uších, jako by je zaplavila horká voda, propláchla je a pak mně z uší vytekla – a do hlavy mi vpadl bezpočet šumů, hlasů a podivných zvuků. Začal jsem slyšet a také jsem hned začal mluvit.

„Au!“ zakřičel jsem bolestí – ty hlučné zvuky se mi zdály neobyčejně silné a děsivé – a hned nato jsem se rozplakal.

Ale měl jsem se radovat.

Velký zvrat v životě mého otce mimozemšťana Evtimije Gateva a zároveň i v životě celé naší rodiny nastal po roce 1968 – poté co otec poprvé letěl pozemským letadlem, a navíc sovětským.

Do té doby k němu byl osud shovívavý – jeho kariéru šoumena se podobně jako ta moje vyvíjela velmi úspěšně a on se těšil z uznání veřejnosti i kolegů.

Uplynulo víc než deset let, co se oženil s mou maminkou, akrobatkou Dženi, pocházející z cirkusového prostředí, a také já jsem se již dávno zdárně objevil na tomto velikém zlém světě. Ale jak víte, tehdy probíhalo Pražské jaro – něco jako antikomunistické povstání Čechů a Slováků. Hodně Bulharů bylo mobilizováno, včetně cirkusových artistů. A tatínek se stal jedním z nich. Setřel si z tváře masku smíchu, svlékl kostým klauna, oblékl vojenskou uniformu a spolu s harmanlijským pěším plukem odjel do Prahy potlačit poklidnou československou revoluci, do jejíhož čela se postavilo nové vedení státu a šéf Komunistické strany Československa – soudruh Dubček.

Aniž tatínek věděl, kam jede, byl uprostřed noci na vojenském letišti u thráckého města Harmanli naložen spolu s ostatními vojáky do velkého sovětského dopravního letadla, které přiletělo do Bulharska speciál-

ně kvůli tomu. Těžká vojenská mašina hněvivě zavrčela, namáhavě se rozjela po betonové dráze a vzlétla do vzduchu. Tatínek se třásl strachy. Kulatými okénky kovové obludy bylo vidět bezpočet hvězd, mezi nimi možná i tu jeho, kterou navždy ztratil.

Určitě nevíte, co znamená „komunismus“, „lidová republika“, „revoluce“, „socialistický stát“ a další zastaralé pojmy, dnes známé jen několika dosud živým badatelům v oboru evropských a světových politických dějin. Ani já to nevím. Přestože jsem žil v době všech těch věcí, vzpomínám si ve spojení s nimi jen na to, že to byla strašná slova.

Ale abych vás nezmátl.

Vezměte si na to raději slovník – nějaký tlustý.

Ukázka z připravované knihy *Kat*, přeložila Naďa Aljanabiová. Vyjde v nakladatelství Barrister & Principal počátkem příštího roku.

REVUE ČESKÉ KŘEŠŤANSKÉ AKADEMIE

www.krestanskaakademie.cz

UNIVERSUM

► rozhovory
► analýzy
► komentáře






Ukázkové číslo či předplatné zajistí: **SEND Předplatné, s. r. o.**, P. O. Box 141, 141 21 Praha 4, tel.: 225 985 225, fax 225 341 425, e-mail: send@send.cz

► vychází 4x ročně ► cena 50 Kč ► roční předplatné 200 Kč ► ukázkové číslo zdarma ► www.send.cz

Krátká spojení

JOSEF MLEJNEK

JOSEF MLEJNEK (1946), básník, kritik a překladatel, dlouholetý spolupracovník *Proglasu*, *Revue Politika*, *Kontextů*. Je autorem sbírek *Pastvina* (1985), *Naprosté motivy* (1998) a *Zcestymluv* (2007). V roce 2004 vydal bibliofilský výbor *Závěsná lávka* s ilustracemi Luboše Drtiny, v roce 2011 doprovodil básnickými texty fotografie Jindřicha Štreita v katalogu putovní výstavy *Brána naděje*. Výbor „Krátká spojení“ představuje verše z připravované sbírky *Sklepní okénko*.



Josef Mlejnek (foto Jindřich Štreit).

Sklepní okénko

(*Miladě*)

V noci ses rozbíhal
ve spánku se schodů,
zkoušel jsi vzlétnout.
Ale co sklepní okénko,
z něhož jsi ráno
cestou do školy
uslyšel z uhlí
mňoukat černé kotě?

(V zimní zahradě
se líbali otec s matkou.)

Prameny

Komu k čemu je a bude
mluvení do čtyř větrů,

nemají-li se z tebe
prameny drát
stejnou silou, s jakou zapadající
červencové slunce
probleskuje mezi stromy
stále hustšího lesa?

Liturgie

Prarodiče mne brávali s sebou na mši,
na liturgii do pravoslavné cerkve v Žatci.
Bohabojní, přistupovali ke stolu Páně,
přijímajíce jeho Tělo a Krev.
Vybavuji si kněze v ornátu,
proměněný kvašený chléb
i víno (snad) červené barvy,
kupodivu ne zpěv,
ten byl v paměti přebit tím,
co jsem později slyšel o pohřbech.

Nechápal jsem,
ani jsem nic nevyčetl z tvář
a postav na ikonostasu.
Ale strop v kopuli chrámu,
modř oblohy s hvězdami,
celý vesmír nad námi,
vyvolával ve mně bázeň a v ní otázku:
Odkud to všechno? Lidé, zvířata, věci.
Proč Bůh...

Trvalo pak léta, než jsem se
mohl stát znovu dítětem.

Kuželky (Dobříčany)

Otec a strýc mne občas vzali s sebou na kuželky do Dobříčan. Jen co jsme jednu neděli vyšli z domu, vrhli se na nás dva černí psi ze sousedství, jeden velký a menší ten druhý. Strýc stačil sotva uhnout chňapnutí a nakopl menšího do čenichu s takovou silou, že na vyleštěné polobotce ulpěla krev. Psovi psí smrt, pravil. Cestou jsme u obílených božích muk v poli, na kterém rostl burgán, viděli stát ženu v černém, vdovu po účetním, který nešťastně spadl pod vlak. V noci k ní nebožtík promluvil, sdělovala nám, prý si ji brzy už zavolá k sobě. V zimě jsme ji potkali u lékaře, v čekárně se svěřovala, že muž se vždy ráno myje do pasu ve vodě s kousky ledu a že když se ona pak umývá po něm, je voda teplá. U kuželek jsem měl v uších kvílivé kňučení psiska, ale to už na druhý den pobíhalo za vraty. Syto svých psích dnů poslo až několik let poté. Svíjející se pes, propadlý pohled vdovy.

V adventu téhož roku zabil vdovu zloděj, kterého přistihla při krádeži u sebe v kuchyni: Nabízela mu všechny své peníze, nejen ty, co našel v kredenci v hrníčku, prosíc, jen ať ji nechá na živu. On jí však rozpoltil sekerou hlavu.

Jízda Krále duchů

Chmelnice v chumelenici,
kdy ještě byly tuhé zimy.
Co jim předcházelo?
Koncem listopadu
projížděl tudy
Král duchů:
jeho jízdu, let
provodily cimbály
ze sloupů a drátů
rozehrané větrem.

Pater familiae

Měli přijet noví majitelé dolního
hospodářství, navrátilci z Argentiny.
Čekali jsme na ně, babička s dědou
se téměř se vším už odstěhovali nahoru k nám.
Dole bylo na snídani lepší
kafe: více mléka a do melty
se přidala umletá zrnková káva.

Objeví se na mostě
s celým svým majetkem:
naložený vůz se dvěma koníky,
žena, děti, synek s dcerou,
opratě v rukou
držel pater familiae:
s velkou fajfkou v koutku úst
a celý v ženském oblečení!

(Chodil pak přestrojen
po tancovačkách v okolí.)

Později se mi líbila
jejich dcera Žofie,
o dost starší než já.
Líbilo se mi být s ní
v kuchyni, odpoledne,
když myla nádobí.

Po kávě už ani stopy,
ale čaj, který se u nich pil,
voněl podobně pronikavě
jako tráva, kterou dědovi
posílali na astma
příbuzní z Kanady.

Zuby s kořeny v dásních
(*Rostislavu Zárybnickému*)

Válem plným čerstvě ulovených ryb
býval jsem uhranut hned ráno v kuchyni.
Jelci a štíhlí říční kapři, ale i plevel.
Otec a strýc v nepromokavých gumácích
právě se vrátivši z předjitřního lovu.

Říční bahenní vůně
nebyla pro nosy, ale pro nozdry!

Jak jsem toužil po tom,
aby mne starší vrstevníci
vzali s sebou,
když vyráželi do Trnovan
zachytat si v Ohři velké ryby.
Chtěl jsem se k nim přidat, ale jim
se vždy podařilo odehnat mne.

Při bloumavém návratu
jsem pozoroval rybky v potoce.
Náhle se z písku (nedlouho po válce),
a z přeschlé trávy v podemletém břehu
zašklebila lidská lebka.

Šli ji pak hledat, otec a strýc,
ale nenalezli to místo.

Na druhý den v ložnici rodičů
pozoroval jsem se v matčině zrcadle.
Odhrnuv spodní ret,
úplně, a spatřiv své zuby
i s kořeny v dásních,
za masem kosti,

měl jsem se v tu chvíli
za zemřelého.

Lanz bulldog
(Veletice)

Pozvolný rozbřesk na dvoře veletického hospodářství
koncem listopadu v devětačtyřicátém roce. Dva muži
v kůlně naproti oknům střídavě otáčejí obřím volan-
tem v dlouho neúspěšné snaze nahodit motor traktoru
lanz bulldog. Volant je třeba včas pustit, jinak by při
zpětném nárazu mohl přerazit ruku. Ještě předtím na-
hřáli malým plamenometem hruškovitou hlavu mezi
předními koly na potřebnou teplotu. Jiskra zažehla pa-
livo. Rozjíždějící se stroj vyvolává bázeň jako neklidné
mohutné zvíře, které se co chvíli může splašit. Zakle-
tý Golem s valníkem od hnoje. Celý den musel být
traktor v chodu, temně vybařoval, když stál u domu
v čase oběda. Z výfuku, zlověstné černé vížky, stoupal
kouř v temných pravidelných kruzích. O mnoho let
později jsem jednou při poslechu Bachova varhanního
koncertu upadl do zvláštního polospánku a při hud-
bě, vnímané, ale neslyšené, jsem viděl stoupat vzhůru
k nebi podobně pravidelné kruhy. Ty však byly bílé,
bělostné.

Mihotavý bod

Sen se nezdál, přehnal se tebou.
Polap si ptáče, které ulétlo
a mizí, mihotavý bod.

I tebe je už sotva čtvrt,
do bděla bělavá čtvrtka.

Kéž neoslepí tě
slunečný Kyklop,
zdánlivě neúčastně
mžourající
oblačnou stepí.

Jednou i odtud

Po letech v kraji,
v němž vše na mne strmělo.
Kamkoli jsem vykročil,
tyčil se les, skály
i zdivo domů
s okny jako střílny.
Vlídnost?
Šalba a past.

Kdo by to řekl,
že jednou i odtud
pro mne zavoní
kouř rodné Ithaky.

Ale hned nato
se dole ve vsi
o zbylé lístky dělily
Zubatá s Ozubenou.

Kdysi a teď

Dnes v noci se třásl měsíc
a bylo mi, jako kdybych
nalehnout měl
na tisíc rezavých hřebů.

Tažení vzhůru
dávalo kdysi
smysl dennímu
hýbání vpřed,

teď jenom
bachoří oči
svítí
z páry
vnitřků.

Cesta do Andělské Hory

Cesta, stezka vinula se vzhůru, dalo se po ní dojít
do Andělské Hory. Světlo pod svícem temnot. Říka-
lo se tomu kraji vojenský prostor. Po amnestii v šede-
sátém roce se po ní vraceli propuštění vězni. Nabízeli
jsme jim něco k pití a chleba se škvarovým sádlem.
Zůstávali stát venku, nikdo nevstoupil dovnitř. Krajina
je ve mně s detaily, v celé vyklenutosti. Po letech při-
cházím, vidím, kde byla, ale ona tam není, ona není!
Jiný les, po stezce ani stopy. Podél potoka vystupujeme
k hrázím, v tůních pod nimi jsem si před půlstoletím
vysazoval pstruhy. Dům a sad také nikde, místo nich
propletenec křovisek se zmarněnými pokusy o stromy
svým zhuštěním jako by zakrýval Záhořovo lože. Jen
chromá jabloň mne tu pamatuje. S jediným, posled-
ním jablkem suplujícím v polotmě slunce. V nedostiž-
né výšce. Nedosáhl jsem pro ně.

Půlkruh na stropě

Otec někdy přijel domů hodně pozdě v noci.
Opilý, na motorce DKW z poválečné kořisti.
Bál jsem se o něj a nemohl usnout.
Jaká úleva, když světlo stroje
opsalo při příjezdu na dvůr půlkruh
na stropě dětského pokoje!

Nevím, kdy zanevřel na Boha.
Jsem člověk, ne ovce, opakoval
při našich pozdějších sporech.

Nedávno se mi o něm zdálo,
víc než čtvrtstoletí po jeho smrti.
Stál u okna, čistil si brýle a řekl mi:
Vlastně je už nepotřebuji, vidím teď líp.

Walter

Otcův předchůdce hajný
se jmenoval Walter,
ženu měl marnivou, náruživou,
zpronevěřil peníze,
ale už předtím častokrát prodal
jedličku na stojatě.

Šel sedět na šest let.

Když ho na amnestii pustili,
nechtěl se k ženě vracet,
ale hned první sobotu
se v podvečer za ní vydal,
neboť někde v domě měl
ulitou waltrovku.
Ale žena nebyla už doma,
odešla chvíli předtím k muzice.
Chtěl se smířovat, nebo ji chtěl zabít,
když na ni potmě několik hodin čekal?

Vracela se k půlnoci s milencem.
Ukryl se pod postelí,
a tam si, když zhasli,
pistolí prostřelil hlavu.

Černobíle

Chytly v tobě saze
nebo vápno hasilo se.
Co jsi? Že by jenom blázen
směl si jít po vlastní ose?

Krátké spojení

V noci jsem se probudil a slyšel snad anděly. Nebylo tomu tak, že bych je zaslechl ve spánku a probudil se z toho. Ne, žádný z Trůnů, žádné z Panstev ani žádná z Mocností neburácely do snu. Překotné dětské hlasy, které se překřikovaly, a z toho postupně rostla sílící melodie. Neohlušující, oslnivá. Třeba právě v něm, kterém ze vzdálených světů svůj běh uzavírá něco, co se podobá našemu slzavému údolí. Došlo ke *krátkému spojení* a vše je slyšet až ve mně? Nebo mám za chvíli zemřít a mně malovnému přichází naproti povzbudivé znamení? Chvíli jsem se vši silou držel okraje stolu, stejně jako se poražení chytali rohů oltáře. Když jsem otevřel okno, v přívalu se dovnitř vřínul ranní ptačí zpěv.

Navštivte internetové stránky CDK

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty*
a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neučtujeme!

„Tak ty jsi smrt, které se všichni bojí?“

Hledání Jana Paula

FRANTIŠEK MIKŠ

„Zrcadlo funguje jenom tehdy, když před něho předstoupíme. Jeden krok, a člověk se může spatřit, krok stranou, a obraz zmizí.“

S Honzou Paulem jsem se seznámil v roce 2005, kdy jsme byli oba členy Státního fondu kultury České republiky. Téměř okamžitě jsem si všiml zvláštní zarpullosti, s níž přistupoval k některým bodům jednání, svědčící o vyhraněné a neústupné povaze. Sedával u jednacího stolu vedle mne a já občas po očku pozoroval, jak si pro ukrácení chvíle kreslí perem na okraje projednávaných dokumentů nejružnější obrazce a postavy. Věděl jsem, že je malíř, ale jeho obrazy jsem neznal. Z jeho kresebného projevu byla cítit jistota a vyzrálost, což podnítilo moji zvědavost. Až později jsem se dozvěděl, že už jako talentovaný chlapec kreslil komiksy do časopisu *ABC*, fenomenálního čtrnáctideníku, který mě v dětství fascinoval a na jehož nové číslo jsem netrpělivě čekával u novinového stánku. Brzy jsme se s Honzou dali do řeči a časem se spřátelili. Občas ho navštívím v ateliéru a se zájmem sleduji jeho umělecké hledání. Před nedávnem dokončil cyklus nových prací nazvaný *Miniatury*, z něhož část otiskujeme v barevné příloze. V kontextu jeho díla tvoří nepochybně zajímavý milník směrem k novým tématům i možnostem malby prsty.

Jan Paul se narodil v roce 1956 v Příbrami, vyučil se aranžérem a zprvu vykonával různá manuální zaměstnání jako tapetář, písmomalíř, kamenosochař či arto-terapeut. V letech 1979–1985 studoval na Akademii výtvarných umění v Praze u profesora Arnošta Paderlíka. Během své malířské kariéry prošel mnoha stylo-

^{*} Paul, Jan: *O štěstí v umírání*, Barrister & Principal, Brno 2011, s. 253.



Jan Paul: Autoportrét, 2005, malba prsty, akryl, plátno, 110x110 cm.

vými etapami, jeho tvorba oscilovala od lyrické abstrakce až k figurálnímu realismu s expresivní groteskní nadsázkou, nemilosrdně pitvajícímu identitu člověka v nových podmínkách svobodné společnosti po pádu komunismu (cyklus *Pimprlový epos* či *Přijďte mě zabít*). Ve svých kousavých obrazech napadal zuřivě mnohé z toho, co vtrhlo na českou scénu v prvním desetiletí po pádu železné opony a čeho se hbitě zmocnil socialismem ušlápnutý člověk a stádní média – vysmíval se kultu úspěchu, spotřeby a konzumu, násilí, sexu a pornografii, ale i náboženství a jeho institucionální pompéznosti. A jsou to často obrazy velmi tvrdé, někdy na samé hranici urážky či dobrého vkusu. Zabýval se také vytvářením objektů a instalací a příležitostně i konceptuálními projekty, z nichž mnohé by dnes nejspíš sám

odmítl. „Hledal jsem témata, zkoušel různé možnosti, formy, kombinace, někdy úspěšně, jindy plytce, a většinou tehdy, když můj život zploštěl,“ napíše později o tomto období. Mnohá jeho tehdejší plátna, zejména ta společenskokritická, jsou cennou a svébytnou uměleckou reflexí doby, v níž vznikala. Přesto mám pocit, že se k nim Honza dnes příliš nehlásí a zdráhá se je vystavovat, nejspíše pro jejich časovou neaktuálnost. Jsou pro něj uzavřenou kapitolou.

Zlom v umělecké tvorbě Jana Paula a vlastně i v celém jeho životě nastává v roce 2004 a souvisí s událostmi a prožitky spojenými s těžkou nemocí a umíráním jeho matky, k níž byl silně citově vázán. Dlouhou dobu o nemocnou matku pečuje a nakonec, když se smrt ukáže neodvratnou, si ji navzdory protestu lékařů odváží domů, aby naposledy vydechla v rodinném kruhu, nikoli sama za plentou v sterilním a odosobněném prostředí nemocnice. Silný emocionální prožitek, jenž je s tím spojen, ho postupně vede k přehodnocení téměř všeho, co do té doby žil a dělal, včetně jeho přístupu k malbě. V ústraní a tichu ateliéru medituje a zkouší znovu tvořit, „vymalovat se“ z tohoto prožitku, ale štětce se vzpírají zachytit silné téma. V listopadu 2004, čtyři měsíce po matčině smrti, snad z bezradnosti a zoufalství, sundá plátno z malířského stojanu, položí ho přes dvě židle a začne barvu roztírat pouhými prsty, bez použití štětců.

Cyklus *Mezi životem a smrtí – deset imaginárních portrétů mé matky* vznikne spontánně během čtrnácti dnů. Jsou to jeho první obrazy malované pouze prsty, a jsou to obrazy velmi silné: „Snažil jsem se v nich zachytit tvář proměňující se fyzickou nezvratností smrti, destrukci těla, ztrátu vitality, fyzickou smrt a oči, které odrážely duševní a psychický stav umírajícího člověka. V plátnech jsem se vždy po dvojicích snažil vyjádřit pomyslné etapy a stavy umírajícího člověka, utrpení a bolest, strach a beznaděj, vzepření a prosbu, přijetí a smíření, naději a duchovní přesah smrti... Matka umírala deset dnů, na počátku umírání zakusila před hospitalizací fyzické strádání, na jeho konci, když jsem si ji vzal na poslední dva dny jejího života z nemocnice umřít domů, už jenom smíření a odevzdání se Bohu. Obrazy vyjadřují především můj osobní prožitek z umírání člověka.“

Zapomeňte na reprodukce těchto obrazů v knihách a časopisech! Obrazy cyklu *Mezi životem a smrtí* je třeba vidět pohromadě a *in natura*. Ani mě v tištěném katalogu zprvu příliš neoslovily. Stoupněte si však před ně někde v klidu a v dobrém světle, ztišení a plně soustředění. Dodnes si vzpomínám, jak mocně na mě zapůsobily, když je poprvé Honza vytáhl z regálů a vyskládal v ateliéru podél zdi, všech deset, vždy dva na sebe, jak k sobě patří. Pouze takto se vám „otevrou“ v plné síle. Něco podobného ostatně platí o většině jeho obrazů malovaných prsty.

Po smrti matky se mění nejen styl Honzovy malby, ale postupně také jeho životní hodnoty a návyky. Stává se věřícím člověkem, křesťanem, a také téměř fanatickým asketou. Zhubne víc než čtyřicet kilogramů, z jeho životního obzoru mizí supermarkety, televize a zábava stejně jako vykřičený umělecký svět. Téma smrti ho neopouští a na mnoha plátnech se k němu opakovaně vrací, a to jak ke konkrétní zkušenosti z umírání matky, tak ke smrti jako k tématu obecně lidského údělu, k smrti jako fyzické konečnosti i jako možnosti duchovního osvobození a transcendence. Velmi působivý je jeho cyklus *Poslední útěcha matce*, sestávající z 21 ilustrací formátu 30,5 na 30,5 cm, který vznikl mezi lety 2008 až 2011. Předlohou zde byla dlouhá báseň, v níž se dříve pokusil zaznamenat vše, co řekl své matce během dvou dnů, kdy umírala. Zdá se mi, jako by se tu Honza rozvzpomněl na své začátky autora kreslených komiksových seriálů, na vyprávění příběhů obrazem, i když téma je zde samozřejmě nesouměřitelně vážnější a emotivnější a také forma zpracování zcela jiná. V jednadvaceti sekvencích se tu před námi odvíjí silný příběh počínající obrazem syna stojícího u matčina smrtelného lože a končící očekávaným příchodem smrti: *Tak ty jsi smrt, / které se všichni bojí? / Nuže vejdi, / jen život bereš, / ani o kousek víc!*

Silný emocionální prožitek inspiruje nejen Honzovu malbu, ale také jeho literární tvorbu. V roce 2011 vydá obsáhlou knihu *O štěstí v umírání* (nakl. Barrister & Principal), v níž popisuje nejen svoji zkušenost s nemocí a umíráním matky, ale především se pouští do hlubšího přemítání o tom, jak je smrt vnímána – či spíše vytěšňována! – moderní společností. „Smrt je pro naši společnost čímsi nepatřičným, stala

se tabu. Jenže pouze ona dává našemu počínání hlubší smysl. Co to je smrt a jaký má význam pro život člověka? Jak ji prožívá umírající a jak jeho blízcí, kteří ho provázejí v posledních chvílích života? Proč u nás umírají lidé v nemocnici, a mnohem méně v hospici či doma v kruhu rodiny, jak to bývalo po staletí zvykem? Je smrt skutečně definitivním koncem života?“ Toto jsou otázky, které malíře fascinují a které propouští jeho malování a psaní stejně jako různé další aktivity. Hodně nepříjemné otázky, které se svou sverepou zarputilostí neustále „vrací do hry“, zatímco většina z nás se je snaží intuitivně zapudit.

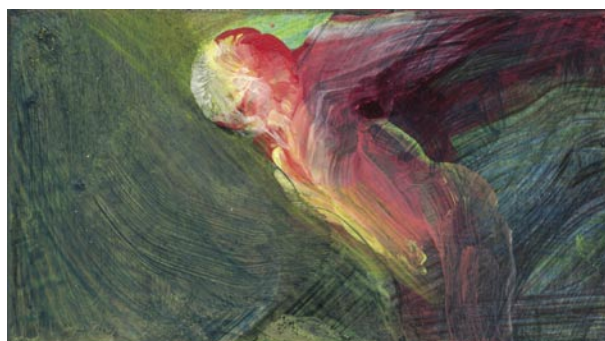
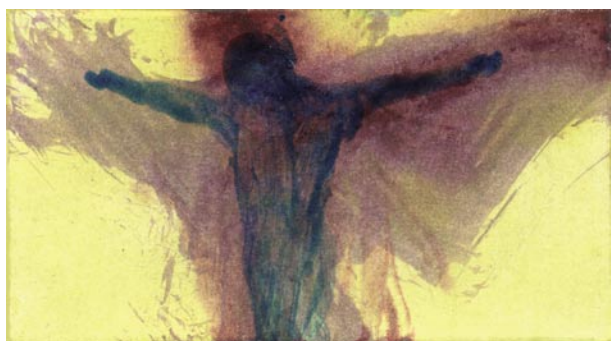
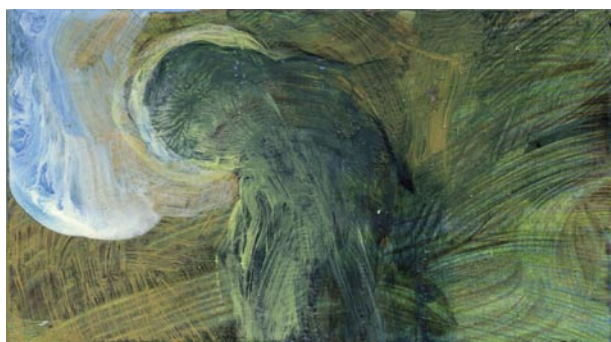
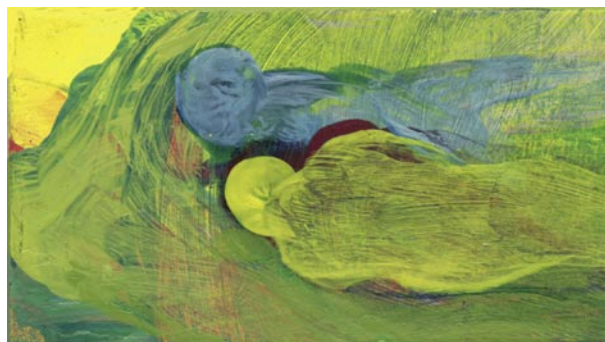
V malbě prsty nalezne Honza Paul osobitý a neprobádaný výrazový nástroj, jenž mu nabízí nevyčerpatelnou škálu malířských možností. „Maluji buď konečky prstů, pokud chci namalovat tenkou linku, širší stopu maluji celou plochou prstů. K malbě mohu použít jeden prst, dva či tři prsty najednou, nebo i celou plochu vnitřní strany ruky. Hranou dlaně vytvářím lazury či pastózní široké stopy, bříško dlaně u palce mi zase umožňuje jiné zpracování nanesené barevné hmoty. Proces malby je poutavý, hravý, dramatický, překvapivý a povznášející.“ K štětcům se zatím nechce vrátit, naopak se vydává dále opačným směrem. Od malby prsty a hnětení barvy je to jen krůček k modelování hmoty, k vytváření plastik, lákavé možnosti vyjádřit své téma jinými prostředky. První sérii drobné plastiky vytváří v roce 2009 a nadále bude tato tvorba zajímavým doplňkem jeho díla: „Sochařství je o člověku, a mě zajímá odlišnost dvou rozdílných cest v jednom tématu, jejich prolínání. Cítím hmotu v celé šíři sochařského chápání objemu, ale cítím v něm i malbu, kresbu, a to mě vzrušuje. Jestliže v malbě mohu nechat volně plout prostorem lidskou figuru, nechat ji vznášet v imaginárních sférách obrazu, rozpouštět ji a znovu zjevovat v magickém světle či tmě, při modelování nemám najednou nic, co bych ještě mohl dopovědět, o co bych se mohl opřít, žádné valéry a tóny, jen neúprosně ohraničenou hmotu, které je nutné vtisknout tvar, protože objemem začíná a objemem končí.“

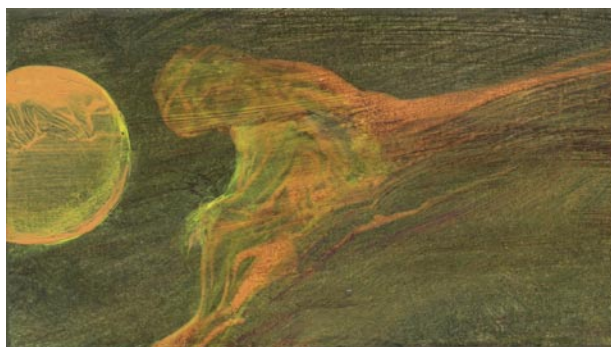
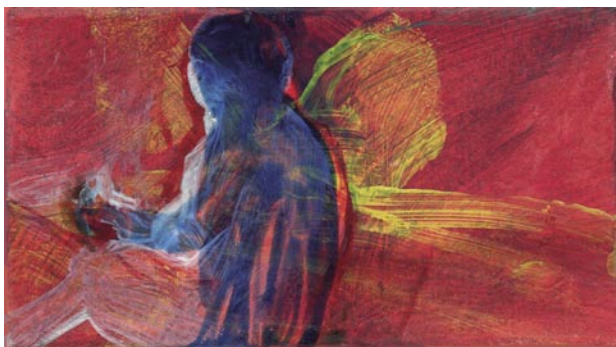
Z Honzových drobných plastik, jako jsou například *Umírání*, *Ukřižování*, *Modlitba*, na mě „dýchá“ ještě větší hrůza než z některých jeho obrazů malovaných prsty, i když on sám by to rozhodně popřel. Ne-

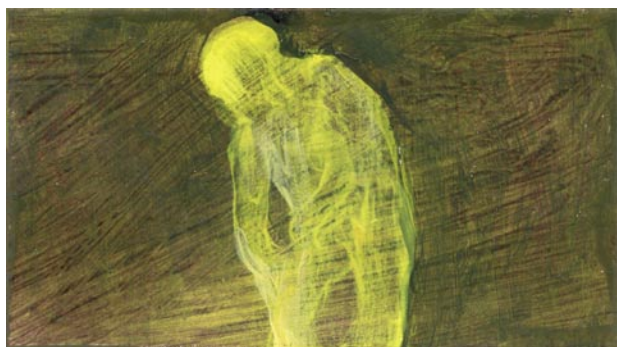
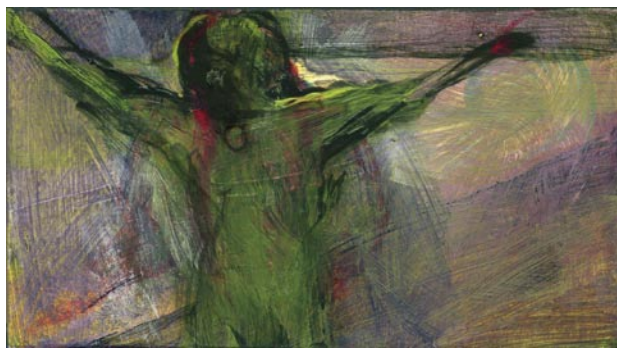
pochybně jsou však velmi působivé a silné. Dosahuje toho jinými prostředky, jak si ostatně předsevzal, bez použití své největší „zbraně“ – barvy. Podobně jako některé jeho obrazy se setkávají s příznivým ohlasem, ale také s příkrým odmítáním. Těžko si dovedu představit soukromé zájemce o některá jeho díla, svou výpověď se mi zdají určena spíše pro galerie. Jan Paul nepatří mezi umělce, kteří prodávají obrazy po desítkách. Ale již mnoho let žije skromně a prodává tolik – jak sám říká – kolik k životu potřebuje. Je umělecký solitér, jeho téma není „in“, jak se to dnes nazývá, a ani být nemůže. Dotýká se mezních situací, snaží se člověka uchopit v celistvosti jeho existence. A sem nesporně patří i smrt a utrpení, na které bychom v naší „šťastné“ produktivní společnosti, nastavené na věčné mládí a zdraví, nejraději zapomněli. Jak sám říká, snaží se navrátit člověka tam, kam patří, podat ho úplného včetně jeho strádání a bolesti.

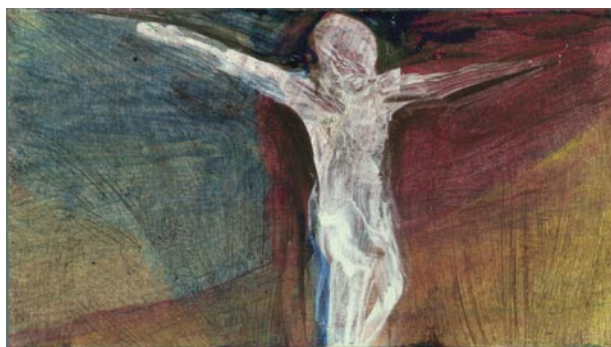
Na tvorbě Honzy Paula je mi sympatické zejména to, že není pouhou módní uměleckou pózou a kalkulem, ale že pro své téma skutečně žije, vlastně k němu tak trochu od počátku směřoval. Vždy se zajímal o „krajní“ témata. V osmdesátých letech pracoval jako arteterapeut ve výchovném ústavu pro mládež, v roce 1998 byl autorem malířského projektu pro učňovské školy, rizikové a postižené děti. Dnes bojuje za právo člověka na důstojné umírání, píše knihy a články, jezdí po městech a přednáší. Na rozdíl od většiny současných malířů, potácejících se bezcílně od jedné vykřičené provokace ke druhé, od jednoho bezzubého experimentu ke druhému, za jeho úsilím cítím silné téma a obrovské osobní nasazení. „Zrcadlo funguje jenom tehdy, když před něho předstoupíme. Jeden krok, a člověk se může spatřit, krok stranou, a obraz zmizí.“ Myšlenka z Honzovy knihy, již jsem zde použil jako motto, se nevztahuje pouze k jeho osobnímu hledání, ale především k malířství obecně a vlastně k veškerému umění. V umění by vždy mělo jít o člověka, o obecně platnou výpověď o jeho situaci ve světě, nikoli o pouhou exhibici umělcova ega. A hranice mezi tím prvním a druhým bývá občas velmi tenká, někdy právě jen jeden pouhý krok stranou.

* * *









Na počátku tvorby miniatur byl nápad vytvoření vlastní kapesní přenosné „výstavy“, ke které malíře inspirovala pouzdra na vizitky s fóliovými okénky, známá jako vizitkovníky či vizitkáře. V roce 2007 maluje na karton (opět prsty!) prvních šest miniatur typického vizitkového formátu (9x5 cm), ale záhy toto téma kvůli práci na jiných projektech opouští. Vrací se k němu až počátkem roku 2012, kdy vytváří celý cyklus prsty malovaných miniatur či „vizitek“. Tyto drobné práce přitom nevnímá jako pouhý doplněk či „příruční prezentaci“ své tvorby, ale jako její plnohodnotnou součást: „Malba miniatur je pro mě stejně závažná jako malba klasického obrazu a nedělám mezi nimi rozdíl. Miniatura mi navíc nabízí možnost intenzivnějšího soustředění, ztišení a ponoření se do malby, na malém pracovním prostoru vznikají komorní díla plná spontaneity a uvolněného malířského rukopisu. Percepce, vnímání miniatury divákem, je zcela jiná než u klasického formátu obrazu.“

Na tvorbě miniatur malíře fascinuje především intuitivní proces tvorby, k němuž ho přivádí prvotní a často nahodilá stopa prstů na papíře, jež podnítí a dále vede jeho představivost. Hledání inspirace v náhodných skvrnách, například na oprýskaných zdech, je velmi starého data. Zmiňuje to například již Leonardo da Vinci ve svých *Úvahách o malířství*, hojně využívalo bylo zejména starými čínskými mistry. Role náhody a spontaneity v tvorbě později najde svůj extrémní výraz v moderním západním umění, kdy se bezděčný tah štětcem či barevná skvrna mohou stát výchozím impulzem, ale někdy i konečným výrazem umělce. I když prvotní otisk prstu můžeme přiřadit k této linii, je zároveň hodně jiný: „Prst zanechává na podkladu zcela jinou stopu než štětec, stopu mnohem dynamičtější a výrazově strukturovanější, přičemž bohatství detailů, o nichž nemám v průběhu malby ani tušení, protože je nevidím, lze upozorovat až při pohledu na miniaturu lupou nebo jejím zvětšením v prohlížeči počítače po oskenování.“

Co je však důležité: i sebevíce inspirativní skvrna či první spontánní tah štětce by byly k ničemu – jak si dobře uvědomoval Leonardo, ale bohužel už ne mnozí moderní umělci –, kdyby je nedoplňovala představivost a především *řemeslná dovednost* umělce, který

následně dotváří, co náhoda započala. I takto je třeba chápat miniatury Honzy Paula – jako uměleckou Výzvu či jako řemeslný Úkol, který hledající malíř ukládá sám sobě: zjemňovat a vyladovat své zkušenosti z tvorby velkých obrazů, osahat až na samé hranice možnosti malby bez pomoci štětců, pouhými prsty.

Ale ani to není to hlavní, co lze za miniaturami Honzy Paula nalézt. To nejdůležitější, o co mu podle mě jde, je hledání vnitřního světla, jež jakoby z hloubky prosvěcuje malbu a dodává jí transcendentní rozměr. Jako by si tu znovu a znovu ověřoval možnosti zachycení tohoto světla, jeho účinek v miniatuře a poté po jejím zvětšení na monitoru či pod lupou. Světlo vystupující z pozadí struktury vzniklé dotyky prstů a nabíjející jeho obrazy zvláštní energií. Snad každá druhá miniatura by se mohla stát inspirací či předlohou pro velké plátno.

Objevování „světla z hloubky“ je nepochybně nejvnitřnějším a nejtrvalejším malířovým tématem, jež najdeme nejen u jeho obrazů vytvořených prsty, ale i u některých dřívějších pláten malovaných štětcem. Je posedlostí, jež se u něj s rostoucím věkem a zkušenostmi dostává stále více do popředí. „Stojím do budoucna před velkým úkolem namalovat světlo, které nevrhá stín, odnikud nikam nesměruje, ale věčně trvá, které se v malbě uskuteční vlastní kvalitou. Světlo nikoli jako stopa barvy zanechaná na plátně, ale jako duchovní energie vyzařující z prostoru malby.“ Právě hledání vnitřního světla dovedlo malíře v některých plátech z nedávné doby až na samu hranu abstrakce, kdy světlo v podobě jakési neklidné vibrující energie vystupuje z hloubky nepředmětné malby. Přesto se odvažuji tvrdit, že Jan Paul je svou malířskou podstatou bytostný figuralista. Při nedávné návštěvě jeho ateliéru jsem si všiml, že pracuje na velkém horizontálním cyklu téměř kokoschkovského rozmachu s biblickými tématy, jenž nazývá „Biblické krajiny“. Bude velmi zajímavé sledovat, jakým směrem se bude jeho posedlost transcendencí a světlem dále ubírat. Zvláště odpoutá-li se od posedlosti tématem smrti, jež u něj musí dříve či později odeznít.

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, ředitel Institutu pro politiku a kulturu CDK, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

Básníci čtou básníky

ROBERT FAJKUS

ROBERT FAJKUS se narodil 6. 2. 1967 v Jindřichově Hradci, pracuje jako obvodní lékař v Brně-Řečkovících. Spolupracuje s literární revue *Weles*. Publikoval sbírku *Sivý křik* (Weles, 1997), spoluredigoval sborníky *Holan Devadesát*, *Du podél blesku*, *Skřipavá hudba vrat*, *Chladna z rána*. V roce 2010 vydal kritikou velmi ceněnou básnickou sbírku *Prašivina* (Weles).

VLADIMÍR HOLAN
NA POSTUPU

*Básníka nemůže omluvit nic, ani jeho smrt.
A přece z jeho nebezpečného bytí
zůstává zde vždycky ještě jaksi navíc
několik jeho znamení. A v nich
věru ne dokonalost, i kdyby jí byl ráj,
nýbrž pravdivost, i kdyby jí mělo být peklo...*

Holan mne v svých sedmnácti uhranul, stal se pro mne synonymem básníka. Básník jako příjemce znamení, kterým nemusí rozumět, ale je schopen pro ně najít slova. Básník podávající svědectví o svém nitru, i kdyby tam byly plameny, prázdnota.

Na základní škole mi byly básničky spíše protivné. Jediné, co obstálo, byl Máchův Máj a Bezručova Ostrava... Psát básně jsem nezačal pod vlivem četby, ale poslechu textů rockových a folkových písní (texty Pavla Vrby pro Synkopy a Modrý efekt, Jaroslav Ježek a jeho Č. p. 8, Jarek Nohavica, Karel Kryl...).

Důležitým impulzem pro mne byla rocková opera Dialog s vesmírem brněnské skupiny Progres 2.

Zde jeden text z ní.

OSKAR MAN
PÍSEŇ O JABLKU

*léto když zpívá
o svatbách jabloní
strom plod už skrývá
domovem zavoní
bubínek mládí
z prohraných her
zní mi dál kdesi
v zahradách
když slunce zapadá
v srdci mi zabuší a tma je jak téř
lepí se na duši
nedá mi spát*

*prý osud dříme
ve zlatých parménách
jak málo víme
jablůňko zelená
o dnech co přijdou
vzít si náš čas
krájí plod ruka matčina
vše znovu začíná
něco však pomine
zůstal mi vzkaz
jadérko jediné
na dlani mám*

Teprve poté jsem objevil Vladimíra Holana, který přede mnou otevřel mohutný skrytý svět. Jak dovedl popsat obyčejné zážitky, jejich neopakovatelnost, uvidět v nich mystický rozměr!

VLADIMÍR HOLAN
SETKÁNÍ VE ZDVIŽI

*Vstoupili jsme do kabiny a byli tam sami dva.
Pohlédli jsme na sebe a už jsme nedělali nic jiného.
Dva životy, okamžik, úplnost, blaženství...
V pátém patře vystoupila a já, který jel dál,
jsem pochopil, že už ji nikdy nespátím,
že je to setkání jednou provždy a už nikdy víc,
že i kdybych šel za ní, šel bych za ní jako mrtvý,
a že i kdyby se ona vrátila ke mně,
vrátila by se už leda z onoho světa.*

Mnozí Holana po prvním nahlédnutí (zejména do filozofujících částí jeho díla) odložili pro prvotní nerosozumitelnost, mne ale neodrazovala, spíše dráždila, abych do ní pronikl.

VLADIMÍR HOLAN
NOC S HAMLETEM
(Úryvky)

*Není mi lhostejný
ani jeden krůček a pád
dítěte v kopřivách... I když mu matka říká:
Jdi pro rum do čaje,
ono jde a stále si opakuje: rum do čaje, rum do čaje,
až nakonec zašeptá: čum do ráje...
ne ne, není mi lhostejný ani jediný pád
dítěte... A přece zlo stoupá
míchou lidstva, krvavě poplivanou
jako schody k zubařovi... Je věkovité to zlo
a unavené a každé jeho šlápnutí se štítí,
ale stoupá znovu a znovu k mozku pýchy,
neboť po tolikých pokusech
světců a básníků,*

*po tolikých pokusech světců a básníků vypnout
proud –
věří už jenom v souhlasnou chvíli,
kdy dojde ke krátkému spojení
mezi nebem a peklém.*

[...]

*Každá představa
je lákavá... I představa sebevraždy...
Ať tedy trvá noc,
ve které zatvřelá harmonie
opakuje svůj rytmus tak dlouho,
až jenom osud zpřetrhá to její ženské mžourání
mžiknutím ničivého démona!
Ať trvá noc, ve které vše je v nemilosti
krom umění, které je už dávno zatraceno
zvědavostí pekel a lhostejností tohoto světa!
Ať trvá noc, i kdyby poslední kámen,
který zbývá staviteli majáků, měl zabít jeho syna!
Ať trvá noc, i kdyby při stavbě podzemní dráhy
měl zhasnout první svatojánský brouček!
Ať trvá noc, ve které koště létavice
už dávno vymetlo pád andělíc
z vatikánských zahrad do zádušního lesa u Waterloo!
Srdce je tíha... Rozum jen váha... I v posmrtné
nevinnosti
jsme stále ještě zkoušeni... Ať tedy trvá noc!
A ona trvá...*

Nevím, co myslel Holan pasáží o pádu andělíc (představuji si roj unylých andělů ženského pohlaví, něco jako roj tiplic), ale nevadí mi to. Co je pro mne u Holana těžko srozumitelné, je stále nabito imaginační energií, takže to překlenuju vlastním obrazovým mostem...

Podstatné pro mne bylo setkání s básníkem Vítem Slívou, Holanovým citelem. Na gymnáziu nás učil český jazyk, v hodinách jsme se věnovali i rozborům básní. Nebál se učit zakázané autory: „Dnes budeme probírat Jana Zahradníčka. Není sice uveden v učebnici, ale já si to zodpovím.“

VÍT SLÍVA
SONÁTOVÁ VĚTA
Franzi Schubertovi

*Zimní okno spolykalo živočišné uhlí much.
Tvrďák akord skelné mapy s cizí krajinou.
Slunko šplhá po špejli. Slunko smirkuje.
Vývrh srn a rozprach strak.
– Na obloze Bůh se zdá být bez pohnutí;
vztahuje se ale ke mně: šibenickým ramenem.
Může prosit o milost, kdo miluje jen tím, co bylo?
Přítomnost je zapomenout, aniž jsi to znal.*

*Zimní okno spolykalo živočišné uhlí much.
Tvrďák akord skelné mapy s cizí krajinou.
Slunko šplhá po špejli. Slunko smirkuje.
Vývrh srn a rozprach strak.
– Na obloze Bůh se zdá být bez pohnutí;
vztahuje se ale ke mně: šibenickým ramenem.
Může prosit o milost, kdo miluje jen tím, co bylo?
Přítomnost je zapomenout, aniž jsi to znal.*

*Okno polkne straň, pár strak
a vyvrhá mě k Bohu. Rozklad akordu.
Na skleněné mapě paprsek se vrtá v muší síti.
Smrti na dosah, prosím za daleké blízké,
kam až dosmírkoval vlak, kam až sešplhala kaple.
Bez pohnutí milovat a trpět, zatrnit se cize
ve vlastním, kde na špejličce přítomného
visí zmizelý. Šibenice na rozprach.*

*Zimní okno spolykalo živočišné uhlí much.
Skelný akord mapy s tvrdou krajinou.
Slunko smirkuje. Prach strak. Bez pohnutí
kaple, vlak, bez pohnutí zatrněná obloha.
Z blízké dálky cize, vlídně Bůh mi mlčky rozmlouvá,
že to, co tady bez něj žiju, může už být za to trest.
Přítomnost je v mezipatře okno, které –
které nemá – nemá – – – dům.*

Důležité bylo rovněž setkání s básníkem, hudebníkem a botanikem Petrem Hrbáčem. Spolu s Vitem Slívou jsme sedávali nad básnickými texty v příměstských brněnských hospodách. Na závěr Hrbáčova neokázala vize spásy.

PETR HRBÁČ

*Po ránu je zase jaro.
Jaro je už v noci,
podlouně snad
ještě s podzimem
slivovici páli,
pak nastane tma,
najednou se něco pohne
tři hodiny po půlnoci,
běs zářící květiny, ladoňky či sněženky,
třpyt na řasách zemřelých dětí,
jaro opět přichází,
otevřeš okno a prstem
jezdíš v jinovatce na římse,
jenže přes panující mráz se rébus mění,
pak čemeřice a talovíny
pozdvihnou slimáčí prapory,
jehličky sněhu se změň v kapky
rychle slévající stružku, potok, řeku, vodopád,
hřmí strašná síla znovuzrození,
řítí se do zcela temné propasti,
na jejímž dně se rozkmitaly
probouzející se domácnosti
nového světa.
Díváš se nahoru, či dolů?
Do budoucnosti,
nebo na prostřený stůl předků?
Jaru je to jedno,
hněte tvoje srdce,
bezohledný bůh.*

O odpovědnosti umělce

JOSEF MLEJNEK

Francouzský filosof Jacques Maritain (1882–1973) pocházel z francouzských liberálně protestantských vyšších kruhů: byl vnukem významného politika druhého císařství Julesa Favra, který podepisoval po bitvě u Sedanu v roce 1870 Bismarckovi potupnou francouzskou kapitulaci. V mládí byl Maritain antiklerikálním socialistou; přátelil se mimo jiné s vynikajícím básníkem Charlesem Péguyem, který později podobně jako jiný filosofův přítel z mládí, Renanův vnuk Ernest Psichari, padl v první světové válce. Během studií na Sorbonně se Maritain seznámil se svou pozdější manželkou Raïssou Umancovovou, ruskou Židovkou z Rostova na Donu, jejíž rodina se do Francie uchýlila před pogromy.

V nakladatelství Triáda vyšly po edici několika Maritainových významných děl – *Člověk a stát* (2007), *Sedm lekcí o jsoucnu a o prvních principech spekulativního rozumu* (2008) a *Odpovědnost umělce* (2011) – také Raïssiny vzpomínky psané v americkém exilu ve čtyřicátých letech *Velká přátelství*. Podávají nejen svědectví o duchovním hledání a myšlenkovém zrání dvou mladých francouzských intelektuálů z počátku minulého století, ale před našima očima vyvstávají důvěrné portréty osobností jako Léon Bloy, Henri Bergson, Charles Péguy, Georges Rouault, Marc Chagall a dalších. Úsměvně působí, dozvídáme-li se, že Péguyho matka mladého Maritaina přemlouvala, aby jako někdo vzdělanější a moudřejší rozmluvil „Karlíčkovi“ jeho katolicismus, přitom Maritain sám byl již na cestě k němu. Katolíkem se stal poté, co společně s Raïssou přijali v roce 1906 křest; kmotrem jim při něm byl Léon Bloy.

Maritainův myslitelský odkaz je olbřímí a rovnomocný hned v několika rovinách. Jako metafyzik bývá řazen mezi hlavní pilíře tomistické obnovy katolického myšlení, inspirované encyklikou *Aeterni Patris* (1879)

velkého papeže Lva XIII. Vedle Étienno Gilsona je Maritain uváděn jako tvůrce „existenciálního“ tomismu v metafyzice a kritického realismu v teorii poznání. Neměl rád, když se o něm hovořilo jako o „novotomistovi“, protože mu nešlo o nastavovanou kaši „esencialistických“ systémů, které Tomášovu filosofii a teologii ředily nebo deformovaly, ale, podle jeho vlastních slov, o „paleotomismus“, tedy o pramenné studium a o neprospědkované navázání na to, co je u Tomáše nejpůvodnější a nejsilnější.

Po druhé světové válce u nás vyšel Maritainův *Integrovaný humanismus* – knihu napsal na konci třicátých let a reflektoval v ní sociální sféru se všemi silně znepokojujícími jevy. Základním popudem k jejímu napsání byla encyklika výše zmíněného pontifika *Rerum novarum* (1891). Maritainova kniha zahrnuje nejen jasnozřivou polemiku s teoretickými východisky obou úspěšně bujících totalitních systémů, komunismu a nacismu, popřípadě s ideologiemi autoritářských režimů, nýbrž také obnáší konzistentní snahu

Jacques Maritain:
Odpovědnost umělce.
Přel. Karel Šprunk.
Triáda, Praha 2011.
108 s.



o „rehabilitaci materiální příčinnosti“, kterou i soudobí křesťanští filosofové často přehlíželi, zatímco křesťanští politikové se pohodlně zabydlovali ve schizofrenii zbožného soukromí a pohanství navenek.

V českém kulturním světě byl Maritain vnímán především jako filosof umění; v období mezi světovými válkami vyšla česky jeho kniha *Umění a scholastika* (1933) a časopisecky několik textů o umění a kultuře včetně významné stati *Náboženství a kultura*. Svět se od té doby dost radikálně změnil. Je přesycen informacemi, záplavou informací, ale většinou jde o informace v „brutálním“ stavu, které vyžadují nejen utřídování, ale také rozlišování mezi nimi, a v neposlední řadě formování, utváření našeho ducha na jejich základě a s jejich pomocí. Kudy vede cesta od informace k poznání a od poznání k moudrosti? Nedokážeme-li ji nalézt, hrozí nám, že uvízneme v informační hluštině, absurditě. V dnešní době snad kromě sféry náboženství neexistuje oblast více postižená relativismem, matením pojmů a zmatením hodnot, záměnami, neujasněnostmi a generalizacemi všeho druhu než oblast umění v nejširším smyslu. V obecném úpadku se také nezdá být jen schopnost rozpoznat a posoudit kvalitu uměleckého díla, ale i samo oddělování umění od toho, co umění není. Umění moderní, umění současné a umění minulosti – jak je neeklekticky a nesynkreticky pojmut tak, aby se v našem vědomí a vnímání vzájemně nevytlačovaly a netříštily se o sebe? Základní pojmenování a kritéria nám může pomoci nalézt Jacques Maritain v neobsáhlé knížce *Odpovědnost umělce*, kterou napsal a vydal před více než padesáti lety a která následovala nějakých deset let po velké syntéze *Tvořivá intuice v umění a poezii*, napsané původně v angličtině a vydané v roce 1953. Časový odstup půl století nemusí nutně znamenat handicap. Maritainova žena Raïssa říká ve *Velkých přátelstvích*, že už v době, kdy se spolu poznali, měl mimořádný smysl pro poezii a pro výtvarné umění a že byl vysoce vzdělán ve věcech umění. S domem Maritainových v Meudonu u Paříže je spojována řada „velkých přátelství“ s umělci v meziválečné době: připomeňme alespoň malíře Georgese Rouaulta a Marca Chagalla, básníka Jeana Cocteaua, skladatele Igora Stravinského nebo Erica

Satieho. U umělců, s nimiž se Maritain přátelil, dokázal vystihnout povahu a nezaměnitelnou stopu jejich umění a často také předvídat jeho další směřování. Síla Francouzů má podle jeho vlastních slov spočívat ve schopnosti rozpoznávat a rozlišovat – jedno z jeho nejvýznačnějších filosofických děl *Stupně poznání* nese ostatně přímo podtitul *Sjednucující rozlišování* (*Distinction pour unir*).

Díly jako *Umění a scholastika* nebo *Tvořivá intuice v umění a poezii* přispěl Jacques Maritain k formulaci principů novodobé tomistické estetiky nejvýrazněji z filosofů této školy. Jeho filosofie umění sleduje umění jednak jako vlohu, dar uvnitř tvořivého subjektu, a jednak jako „artefakt“, umění ve vykonaném objektivním díle. V *Odpovědnosti umělce* se autor vrací k některým tématům, jimž se věnoval v obou jmenovaných dílech, ale, jak sám v úvodu říká, netýká se tato jeho studie pouze estetiky, neboť patří především do morální filosofie. „Umění působí, že člověk si počíná správně ne co do užívání lidské svobody, ale co do správnosti zvláštní operativní síly. Dobrem, které umění sleduje, není dobro lidské vůle, nýbrž dobro vytvářené věci,“ čteme v úvodní kapitole nazvané *Umění a mravnost*. Umění svůj dokonalý výkon nepodmiňuje žádnou občanskou či jinou bezúhonností tvůrce. Proto Maritain cituje známý výrok Oscara Wilda o tom, že někdo může být travič, aniž by tato zlá náklonnost mohla představovat argument proti jeho případné dobré próze, a dodává, že Wilde byl dobrým tomistou. Stejného uznání by nejspíš došel Woody Allen za film *Výstřely na Broadwayi*, v němž se zabiják stane autorem dobrého dramatického kusu.

Výklad o umění a mravnosti doplňují v následujících dvou kapitolách úvahy o nebezpečí „chybných názorů“. Na jedné straně je to pojetí *umění pro umění*, u kterého dochází k osudové záměně: „člověka, který je umělec, nahrazuje umělec abstraktně oddělený od člověka“. Jestliže je v tomto případě pomíjen nebo silně relativizován svět mravnosti a hodnoty lidského života, jakož i fakt, že „umělec je člověk“, potom na druhé straně „heslo *umění pro lid* neuznává [...] svět umění samého a hodnoty tvůrčího intelektu a to, že umělec je *umělec*“. V závěrečné kapitole *Poezie a dokonalost lidského života*, která nehovoří o odpověd-

nosti umělce vůči lidskému společenství, ale vůči sobě samému, polemizuje francouzský filosof s některými zakořeněnými nebo i jen latentními manichejskými představami o vztahu umění a smyslovosti, o životě umělce mezi lidmi i o nejkřehčích věcech, stanou-li se látkou díla. Konstatuje „cosi dětinského na představě, že má-li romanopisec či dramatik vědět, o čem mluví, potřebuje se ponořit do hříchů“, a tvrdí, že „nejlepší učitelem geografie zla je umělcova introspekce“. Zároveň ovšem varuje „před starou Lutherovou iluzí, která považovala každý nezřízený pohyb nebo každou

bouři smyslovosti – ať byla sebemocnější, ale nedobrovolná a odmítaná – za hřích“. I zde jsme se vzdáli-li Maritainově době. Bylo-li už tehdy dovoleno téměř vše, nyní se zdá být dovoleno úplně všechno. Co bylo za jeho života vnímáno jako chabě podložená výstřednost nebo nehoráznost, jako by se dnes stalo běžným standardem. Ale je-li právě v umění něco jenom běžné, ať si to běží. Maritainův hlas zaznívá po půlstoletí ještě naléhavěji jako výzva pozdvihnout se z prachu.

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.



VLADIMÍR KOZA († 2012) – Jindra / NEW YORK podle Mitchella
 RUDENKO a BAUMAXA – Básně a rozhovor / Broumovsko
 Scenáristická dílna (vybírám RYŠAVÝ) – Dodova / Sýkora – MALBY
 Kadlec, Fučíková, Haloun – PRÓZA / Čumlivski, Babák – DESIGN
 REISENAUER – Ateliéry / Sýkora – INTERVIEW / Biskupické safari
 Kritický COULEUR – nové výstavy, knihy, inscenace / + PŘÍLOHA:
 30 dopisů a pohlednic z osmdesátých let – KREMLIČKA / a další



+ nová kniha
Vít Kremlička
 30 dopisů a pohlednic

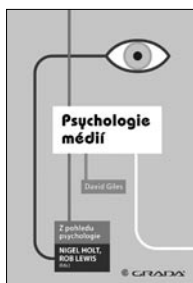
K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na webu: www.revolverrevue.cz
 email: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

Z nových knih

DAVID GILES

PSYCHOLOGIE MÉDIÍ

Grada, váz., 200 s., 349 Kč



Od novin po sociální síť hrají masmédia obrovskou roli v utváření způsobu, jakým nahlížíme sami sebe i ty druhé. Studentům, odborníkům v praxi i zájemcům o mediální svět tento úvod do psychologie médií pomůže odhalit, v jaké míře a jakým způsobem média zasahují do našich životů.

Grada Publishing, U Průhonu 22,
170 00 Praha 7
tel.: 234 264 401-2, fax: 234 264 400
www.grada.cz

MOJMÍR ZACHARIÁŠ

PŘÍBĚH VOJÁKA

Pohled na čtyřicetiletou službu vojáka z povolání, od poručíka po generálporučíka, od 50. let až po listopadovou revoluci v roce 1989 a krátce po ní

Dokořán, váz. s přebalem, 224 s., 265 Kč

V této vzpomínkové knize rekapituluje generál Zachariáš svou vojenskou kariéru od velitele čtyř až po nejvyšší velitelské funkce. Podrobně popisuje náplň vojenského života, strukturu ČSLA a její změny od 50. do 80. let, otevřeně vzpomíná na své studium na moskevské



vojenské akademii či na vztahy mezi nejvyššími vojenskými funkcionáři. V listopadu 1989, už jako velitel Západního vojenského okruhu, stál před největším dilematem svého života. Jaký postoj zaujmout k návrhům na použití československé armády proti demonstrantům? I když ÚV KSČ odmítl variantu vojenského zásahu, kterou navrhoval ministr obrany Václavík, tlak části špiček československé armády na použití síly neskončil. Generál Zachariáš byl ale již rozhodnut. Ujistil zástupce Občanského fóra, že armáda pod jeho velením nezasáhne.

A po zformování nové vlády v prosinci 1989 navrhl na kolegiu nového ministra obrany Vacka odpolitizování armády. V závěrečných kapitolách se pak autor zabývá koncem své vojenské kariéry i obecnějšími otázkami operačního plánování ČSLA.

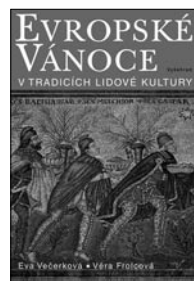
Dokořán, Holečkova 9,
150 00 Praha 5 – Smíchov
tel.: 257 320 803, tel./fax: 257 320 805
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz

EVA VEČERKOVÁ,
VĚRA FROLCOVÁ

EVROPSKÉ VÁNOCE

V TRADICÍCH LIDOVÉ KULTURY

Vyšehrad, váz., 520 s., 598 Kč

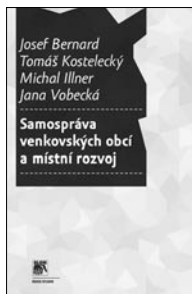


Proč oslavy Vánoc provází tolik jevů, které s Božím narozením nesouvisí? Znájí Ježíška všude mezi evropským křesťanským Západem a Východem? Má

v dnešním pestrém multikulturním světě svoje místo duchovní a kulturní identita Evropy? Kniha hodnotí reflexe křesťanského kultu a vklad tradic lidové kultury vánočním svátkům, zařazeným v kalendáři nejen do období pohan- ských slavností spojených se slunečními kulty a novoročními hostinami, ale také do období temných, kdy se podle lidové víry na zem navracely duše zemřelých. Jaké se kde dodržují tradice poznáváme např. v těchto kapitolách: Slunce a světlo Kristovo, Advent, Štědrý den a svátek Božího narození, Noc zázraků, kouzel a věšteb, Novoroční a tříkrálové ohně, O betlémech a uctívání Jezulátka, Vánoční hry, Koledy a písně vánočního cyklu a dalších.

Vyšehrad, s.r.o.,
Víta Nejedlého 15, 130 00 Praha 3
tel./fax: 224 221 703
info@ivysehrad.cz, www.ivysehrad.cz
nákup: Štěrboboholská 44/1307,
102 00 Praha 10; 20 % sleva

**JOSEF BERNARD, TOMÁŠ
KOSTELECKÝ, MICHAL ILLNER,
JANA VOBECKÁ**
**SAMOSPRÁVA VENKOVSKÝCH
OBCÍ A MÍSTNÍ ROZVOJ**
SLON, 237 s., 395 Kč

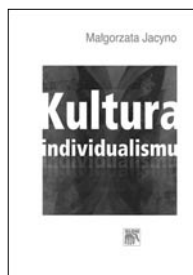


Kniha je věnována problematice fungování samospráv ve venkovských obcích v České republice a jejich možnostem ovlivňovat lokální rozvoj. Propojuje tedy dvě témata, která

jsou jen zřídka zkoumána ve vzájemné souvislosti: fungování místní samosprávy (jako typickou doménu politických studií) a rozvoj obcí (jako téma regionalistiky, geografie či sociologie).

Analýzy jsou založeny na dostupných statistických datech o situaci ve venkovských obcích, na datech z dotazníkových šetření, na neformálních rozhovorech se členy samospráv a pozorování jejich aktivit.

MAŁGORZATA JACYNO
KULTURA INDIVIDUALISMU
SLON, 262 s., 349 Kč



Autorka se v této knize zabývá každodenním životem ve světle tzv. kritické sociologie (zejména P. Bourdieua). Ústředními tematickými motivy práce jsou trans-

formace vkusu, tzv. kulturní narcismus, vztah životního stylu a tržní ekonomiky a „medikalizace“ našich životů (zdraví jako předmět osobní péče a současně objekt „tržní kultury“) apod. Autorka kriticky promýšlí fenomén kultu úspěchu, který vede nejen k nebezpečné „workholizaci“, ale také k radikální individualizaci jedinců, což se projevuje oslabením citových kontaktů a reálných interpersonálních vazeb. M. Jacyno nehledá laciná východiska typu „všim jsou vinny nové technologie“, ale důkladně probírá jednotlivé aspekty „postmoderního životního stylu“ ve světle každodenní zkušenosti, pomocí literární reflexe i teoretických koncepcí soudobé světové sociologie.

GOTTFRIED SCHRAMM
DĚJINY A ŘÁDY ŽIVOTA
Pět rozhodujících zlomů světových dějin
SLON, 220 s., 355 Kč



Čtyřikrát se ve světových dějinách stalo, že se bez patrných příprav náhle zrodil nový životní řád vyrůstající z přesně vymezeného světového názoru. Základy, na nichž se mohl

zbudovat pevný systém, vznikly rychle. Opačným extrémem jsou systémy, které – jako nacionální socialismus – směřovaly k rychlému krachu. Tato kniha je dílem historika se specializací na východoevropské dějiny. Je určena širší čtenářské obci, ale mohla by – právě svou srovnávací perspektivou – leccím přispět i odborníkům.

Sociologické nakladatelství (SLON),
Jilská 1, 110 00 Praha 1
222 220 025
www.slon-knihy.cz, slon@slon-knihy.cz



**Můj životní úspěch stojí na širokém
rozhledu. I proto zde studuji.**
Petr, student 1. ročníku Mgr.



CEVRO INSTITUT
[vysoká škola]

CEVRO INSTITUT – VYSOKÁ ŠKOLA PRÁVNÍCH A SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Ke studentům přistupujeme individuálně
a za pomoci špičkových pedagogů.
Naše moderní studijní programy zajišťují
výborné uplatnění ve veřejném
i soukromém sektoru.

WWW.CEVROINSTITUT.CZ

Rejstřík ročníku 2012

Příjmení, jméno: název článku, číslo/strany

Editorial

Hanuš, Jiří: Editorial, 1/1
Mikš, František: Editorial, 1/2
Hanuš, Jiří: Editorial, 1/3
Hanuš, Jiří: Editorial, 1/4
Mikš, František: Editorial, 1/5
Balík, Stanislav: Editorial, 1/6

Texty

Balík, Stanislav: Tomáš Garrigue
Masaryk a český antiklerikalismus,
4/41–55
Balík, Stanislav; Hanuš, Jiří: Reformy
ve stínu revolty, 2/3–8
Baroš, Jiří: Politická moc a ústavní
demokracie. Za konzervatismus
ústavních forem, 3/8–12
Berger, Peter L.: Politicky nekorektní
exkursy, 5/29–35
Berger, Peter L.: Uctívají tři
abrahámovská náboženství stejného
Boha?, 2/52–54
Besançon, Alain: Flaubertovo
náboženství, 1/29–37
Besançon, Alain: Proč zakoušíme
zvláštní potěšení při četbě Marcela
Prousta?, 4/73–82
Brague, Rémi: Naše nová problémová
situace: ztroskotání ateismu
a nezbytnost náboženství, 5/46–51
Doležal, Miloš: Náš národ je marod,
3/78–83
Doležal, Miloš: Noc getsemanské
zahrady. Několik epizod z příběhu
čichoštského zázraku a mučednické
smrti P. Josefa Toufara, 4/28–40
Doležal, Miloš: Výbor
z korespondence Vladimíra Holana
a Stanislava Zedníčka, 3/84–87

Dufek, Pavel: Brát pluralismus
vážně. K debatě o právu, politice,
spravedlnosti a Evropské unii,
5/67–74
Filip, Ota: Tři škaredé středy:
1939 – 1948 – 1968, 2/66–78
Fink, Ida: Jaro 1941, 1/77–85
Garrigues, Jean-Miguel, OP: Liberální
křesťan tváří v tvář relativismu,
2/47–51
Hanuš, Jiří: Básnivý Ježíš a jeho
desatero, 3/99–100
Hanuš, Jiří: Bouvard a Pécuchet:
komika se znaky tragédie, 5/77–81
Hanuš, Jiří: Havel, duchovní syn
Kampademie, 1/90–92
Hanuš, Jiří: Jaroslav Šabata: brněnský
fenomén, 4/63–64
Hanuš, Jiří: Masaryk, Bělohradský
a pokušení nihilismu, 5/64–66
Hanuš, Jiří: Moby Dick: ryba jako
symbol, 6/59–63
Hanuš, Jiří: Oblomov: čistá duše
19. století, 4/68–72
Hanuš, Jiří: Šest předsudků, které jsou
šířeny v České republice vzhledem
k Evropské unii, 1/38–40
Hanuš, Jiří: Úzkost nad ohrožením
lidství, 2/91–92
Herman, Arthur: Jak Amerika
zbohatla, 6/19–25
Chocholoušek, Jiří: Možná všechno je
ještě jinak než jinak. K poezii Petra
Mazance, 1/56–59
Jeřábek, Mojmír: Hledání svobody
pomocí jazyka. Před rokem odešel
Jiří Gruša, 6/54–58
Jeřábek, Mojmír: Pašije Oty Filipa,
5/99–100

Kisjov, Stefan: Můj otec klaun,
6/77–80
Klaus, Václav: Tragická smrt Lecha
Kaczyńskiego a střední a východní
Evropa, 6/15–18
Kubát, Michal: Jak politicky napravit
český parlamentarismus?, 5/3–10
Legutko, Ryszard: Esej o polské duši.
Anno Domini 2012, 4/98–102
Maritain, Jacques: Tři malíři: Rouault
– Severini – Chagall, 6/45–53
Marsh, David: Hospodářská a měnová
unie v historické perspektivě. Přezije
euro?, 1/41–44
Marsh, David; Singer, Miroslav;
Fajmon, Hynek: Euro: Restart
globální měny, nebo její konec?,
3/58–62
Mikš, František: „Krvavě rudá na mé
sebevražedné paletě“. Raná tvorba
George Grosze, 1/6–20
Mikš, František: Německý kulturní
bolševik č. 1. George Grosz – umění
ve službách Kominterny, 3/34–53
Mikš, František: Rudý dadaista,
hodnota „propaganda“. George
Grosz, dada a bolševická revoluce,
2/23–39
Mikš, František: „Tak ty jsi smrt, které
se všichni bojí.“ Hledání Jana Paula,
6/86–89
Mlejnek, Josef: Kristův svědek Vít
Bohumil Tajovský, 4/65–67
Mlejnek, Josef: O odpovědnosti
umělce, 6/93–95
Mlejnek, Josef: Pohyb v pravdě.
Přednášky profesora Jana Patočky
v Brně, vzpomínka na rok 1967,
2/63–65

Olič, Jiří: 4x Čestmír Suška, 4/19–27
 Pell, George: Islám a západní demokracie, 1/21–28
 Petr Motýl: Zavři, ať ti neuletí duše, 1/65–76
 Přidal, Antonín: Filozof Josef Šafařík očima své ženy, 3/63–67
 Ryčlová, Ivana: Kolymské peklo – osud Varlama Šalamova, 3/19–33
 Ryčlová, Ivana: Křik kolem Tichého Donu, 2/9–22
 Šedová, Lenka: Ještě jednou Margarete Buber-Neumannová, 5/36–45
 Švanda, Pavel: Kdo byl Josef Šafařík?, 3/68–70
 Švanda, Pavel: Křesťanská spiritualita ve filmové epice, 3/13–18
 Švanda, Pavel: Miloszova deníková meditace, 1/93–95
 Švanda, Pavel: O české soše Svobody, 5/11–15
 Švanda, Pavel: Proč se tak rozčilujete?, 6/26–30
 Švanda, Pavel: Stará odpověď na starou otázku, 4/3–4
 Švanda, Pavel: Za panem Václavem, 1/3–5
 Tombs, Robert: Politické podloží devatenáctého století, 6/10–14
 Tomský, Alexander: Barbaři před branami I. Události (2008–2012), 5/16–28
 Tomský, Alexander: Barbaři před branami II. Události (2008–2012), 6/31–39
 Tomský, Alexander: Elegické ohlédnutí za Jiřím Grušou, 1/53–55
 Tresmontant, Claude: Budoucnost křesťanského myšlení, 5/52–56
 Tučková, Lucie: Minulost bludný balvan na hůře větru. Krabatinský básník z rodu Pourratova, 5/82–88

Tučková, Lucie: Pohybem mořské řasy, 6/64–67
 Urbanec, Jiří: Zeno Kaprál myslitel, 4/83–85
 Wildstein, Bronisław: Práva versus právo, 4/5–18
 Wildstein, Dawid: Obnovení z popela, 6/40–44
 Wilson, John: Chodec Ray Bradbury, 5/75–76

Rozhovory

Aby se ze zla nestal společenský úzus. Rozhovor s Pawłem Lisickým, 2/40–46
 Církev se vždy měnila a bude se měnit i do budoucna. Rozhovor s Tomášem Petráčkem, 4/56–62
 Československo bylo náš Vietnam, Vietnam komunistického systému. Rozhovor s bulharským spisovatelem Stefanem Kisjovem, 6/71–76
 Člověk v přírodě, člověk se živly, člověk a Bůh. Rozhovor s malířem Danielem Balabánem, 5/57–63
 Důvěra v korunu je základem českého eurorealismu. Rozhovor s europoslancem Hynkem Fajmonem, 1/45–52
 Filosofie je pro mne nezasloužený luxus... Rozhovor s profesorem Petrem Horákem, 2/55–62
 Hlas Iriny Ratušinské stále zní, 4/47–55
 Nechtěl jsem předvídat fiasko příliš brzy. Rozhovor s Davidem Marshem u příležitosti českého vydání jeho knihy Euro, 3/54–57
 O politických ideologiích, sekularizaci a svobodě. Rozhovor s Romanem Jochem, 3/3–7

Spor s velkými autory o základní lidské hodnoty. S Milanem Uhdem o literatuře, politice a „druhém čtení“, 6/3–9
 Začátek moudrosti spočívá v tom, že se necháme poučit. Rozhovor s Julianou Jirousovou, 3/71–77

Poezie

Doležal, Miloš: Vykoplý kořen křenu z koupelny Horkých, 5/89–92
 Dvořák, Milan: Bulat Okudžava – několik písni, 2/83–82
 Kaprál, Zeno: Ano ale. Z maxim Zeno Kaprála, 4/92–97
 Kaprál, Zeno: Větrný žentour. Z poezie Zeno Kaprála, 4/86–91
 Kolmačka, Pavel: Zem trčí z vody, 6/68–70
 Koubová, Věra: Wolf Biermann – pruský Ikarus, 2/79–80
 Mazanec, Petr: Co když už je mi bytí uslyšet, 1/60–64
 Mlejnek, Josef: Krátká spojení, 6/81–85
 Motýl, Petr: Jacek Kaczmarski – polský bard, 2/81–82
 Zedníček, Stanislav: Zvečera mě bolelo srdce, 3/88

Básníci čtou básníky

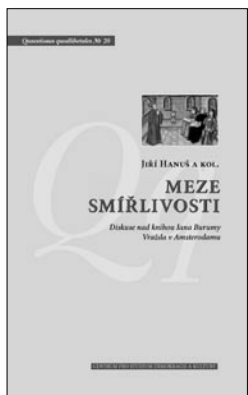
Vybírá Vít Slíva, 1/86–89
 Vybírá Petr Král, 2/86–90
 Vybírá Martin Stöhr, 3/95–98
 Vybírá Pavel Kolmačka, 4/94–97
 Vybírá Miloš Doležal, 5/93–98
 Vybírá Robert Fajkus, 6/90–92

PAVEL FLOSS

Meditace na rozhraní epoch

Kniha obsahuje články, studie, úvahy a memoárové texty, publikované v různých časopisech a sbornících v letech 1971 až 2010. Soubor je rozdělen do čtyř oddílů. Do prvního jsou zahrnuty texty, v nichž se autor zabývá názory J. A. Komenského a aktualností některých jeho myšlenek v moderní a postmoderní filosofii. Ve druhém oddíle jsou publikovány studie týkající se dějin filosofie, jejichž jádrem je především období renesance a začínajícího novověku. Do třetího oddílu byly zařazeny články, které manifestují autorovo úsilí orientovat se v současných duchovních zápasech. Floss se v nich zamýšlí například nad problémy svobody rozhodování, lidských práv, sekularizace, legitimacy křesťanského zakotvení evropské civilizace apod. Čtvrtou část souboru pak tvoří ukázky autorova hodnocení života a díla některých osobností (např. Z. Horského či J. Letze) a Flossův rozsáhlý autobiografický text Skica jednoho života. Zvláště tuto část knihy pak doplňuje i fotografická dokumentace.

Brož., 448 str., 398 Kč



JIRÍ HANUŠ A KOL.

Meze smířlivosti

Diskuse nad knihou Iana Burumy *Vražda v Amsterdamu*

Holander Ian Buruma patří mezi autory, kteří se zabývají zásadními náboženskými a kulturními problémy dneška. Jeho kniha *Vražda v Amsterdamu* s podtitulem *Smrt Thea van Gogha a meze smířlivosti* (česky vyšla v nakl. Academia, Praha 2010), vyvolala prudkou diskusi v západní Evropě i ve Spojených státech, kde autor působí jako univerzitní profesor. V tomto svazku edice *Quaestiones quodlibetales* naleznete tuzemskou debatu nad Burumovou knihou, kterou tvoří kromě rozboru samotného díla také širší komentáře k problémům náboženské tolerance, k teorii multikulturalismu a k sociálně-náboženským změnám evropských společností na počátku 21. století.

Brož., 104 str., 159 Kč

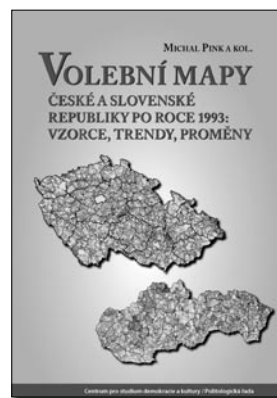
MICHAL PINK A KOL.

Volební mapy České a Slovenské republiky po roce 1993

Vzorce, trendy, proměny

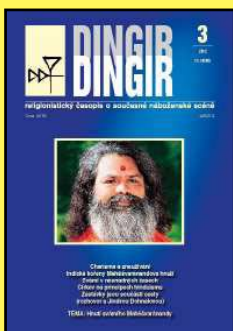
Publikace zkoumá rozložení voličské základny politických stran v České a Slovenské republice po rozpadu společného federálního státu na konci roku 1992. V knize je rozebrána stabilita a změna voličského chování z prostorového hlediska nejen v parlamentních volbách, ale i v dalších typech volebních soutěží, které se v obou republikách postupně etablovaly. Pro možné vysvětlení jednotlivých odlišností je volební podpora srovnávána s hodnotami, jež charakterizují socioekonomické vlastnosti společnosti, jako je kupní síla obyvatel uvedená na úroveň obcí, nezaměstnanost, velikost sídla a další proměnné. Publikace navazuje na předchozí práce pojednávající o této tématice a rozšiřuje současný stav poznání o aktuální výsledky do roku 2010. Jde tedy o originální srovnávací studii dvou relativně podobných zemí střední Evropy.

Brož., 264 str., 269 Kč



Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz



DINGIR

religionistický časopis o současné náboženské scéně,
vychází čtvrtletně od roku 1998.

Řídí doc. Zdeněk Vojtíšek spolu s redakční radou
(doc. Pavel Hošek, dr. Prokop Remeš, doc. Ivan O. Štampach a další).
Aktuální články z domova i zahraničí o současném duchovním životě,
témata, rozhovory, události, informační servis, práce studentů.

Zásadní články jsou odborně recenzovány.

Více na <http://www.dingir.cz>.

Cena: 49,- Kč.

Objednávky: <http://www.send.cz> v sekci kulturních časopisů.

Starší čísla v redakci (e-mail: dingir@dingir.cz).

Témata posledních čísel:

Náboženské očekávání pro rok 2012

Pedagogika a náboženství

(s přílohou o waldorfském školství)

Buddhismus v české společnosti

Náboženství a humor

Hnutí svámího Mahéšvaránandy

Současná astrologie



NAKLADATELSTVÍ
VYŠEHRAĐ
SPOL. S R. O.

VÍTA NEJEDLÉHO 15,
130 00 PRAHA 3
tel./fax: 224 221 703
info@ivysehrad.cz

Vyšehrad – expedice,
Štěrbobolská 44/1307,
102 00 Praha 10
tel./fax: 271 961 380
distribuce@ivysehrad.cz

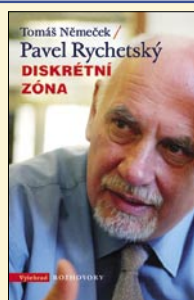
Při nákupu
v **expedičním skladu**
sleva 20 %
na www.ivysehrad.cz
sleva 15 %



Jan Rychlík
ROZDĚLENÍ ČESKOSLOVENSKA
1989 – 1992

Historik Jan Rychlík byl v době rozpadu Československa poradcem tehdejšího předsedy české vlády Petra Pitharta. Díky svému dlouholetému zájmu nejen o slovenskou politiku, ale obecněji i o otázky národa a nacionalismu v moderních evropských dějinách spojuje podrobnou znalost složitých jednání s vhledem do podstaty česko-slovenského vztahu. Zatímco Češi považovali společný stát za de facto stát český, za naplnění představy o české nezávislosti, pro Slováky byl od samého počátku jen jednou z etap na cestě k dosažení samostatnosti.

Váz., 432 s., 398 Kč



vším vlád Václava Klause a Miloše Zemana? Jaká je role Ústavního soudu coby poslední instance ochrany ústavnosti? Váz., 280 s., 298 Kč

Tomáš Němeček, Pavel Rychetský
DISKRÉTNÍ ZÓNA

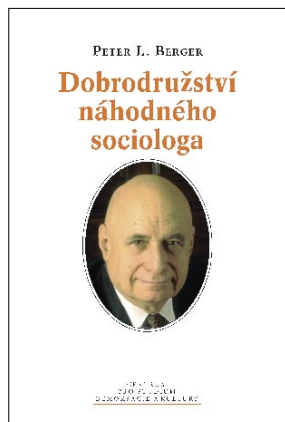
Rozhovor s předsedou Ústavního soudu Pavlem Rychetským vedl redaktor Lidových novin Tomáš Němeček. Na vzpomínky z předlistopadové doby, kdy byl P. Rychetský jeden z prvních signatářů Charty 77 a jeden ze zakladatelů Občanského fóra, navazují úvahy o demokracii a právním systému po roce 1989: Do jaké míry se „útěk před právníky“ v období naší polistopadové transformace dodnes projevuje v politickém a společenském životě? Jaká byla role polistopadových vlád, pře-



služiček. Ukazuje pojetí tradičních námluv a svatby s rituálními zvyklostmi, završených čepením nevěsty a ukládáním novomanželů na lože. Váz., 424 s., 388 Kč

Alexandra Navrátilová
NAMLouvÁNÍ, LÁSKA A SVATBA
V ČESKÉ LIDOVÉ KULTUŘE

Autorka na základě archivního materiálu z území Čech, Moravy a Slezska dokládá, jak tyto vztahy prolínaly životem v představách, obyčejích a obřadech, v písních i zábavách a propůjčovaly české lidové tradici nezaměnitelný charakter. Věnuje se roli obyčejového práva, rodičovské autority, přibližuje dětské vidění lásky, namlouvání a lásky věku panenského a jinošského, lásky vojenské i lásky



PETER L. BERGER

Dobrodružství náhodného sociologa

Jak vysvětlit svět, a přitom nenudit

Peter L. Berger, dnes pravděpodobně nejznámější žijící americký sociolog, publikuje knihy o mnoha aspektech sociální vědy od šedesátých let 20. století a některé jeho práce jsou již pokládány za klasické. V těchto vtípných a intelektuálně podnětných vzpomínkách Berger vysvětluje, jak se stal sociálním vědcem, ale vypráví rovněž o nespočetných dobrodružstvích, k nimž toto povolání vedlo. Nejedná se o standardní autobiografii, která by líčila každou událost v Bergerově životě; spíše se zaměřuje na nejdůležitější intelektuální problémy, které motivovaly jeho práci, a na různé lidi a situace, s nimiž se střetával v jejím průběhu. Bergerovy paměti jsou plné pozoruhodných miniatur a rázovitých postav vyličených živým vypravěčským stylem, často kořeněným humorem, a zprostředkovávají čtenáři vzrušení a překvapení, které může přinášet zkoumání sociálního života.

Váz., 268 str., 349 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

Informace o předplatném časopisu *Kontexty* na rok 2013

**Všem zájemcům o časopis *Kontexty* doporučujeme předplatné.
Je to nejspolehlivější a nejlevnější způsob jeho pravidelného odběru.**

Roční předplatné (6 čísel včetně poštovného): 500 Kč

Sponzorské předplatné: 1 000 Kč

Způsob úhrady předplatného

- **příloženou složenkou typu C** (do zápravy pro adresáta uveďte „Kontexty“)
- **přímoou platbou** na účet č. 120 402 514 / 0600 (je třeba požádat redakci o přidělení variabilního symbolu)
- **hotově** v redakci časopisu (Venhudova 17, Brno)
- na základě faktury **bankovním převodem** (fakturu vám vystavíme **na požádání**)

Objednávky předplatného

- vyplněním objednávkového formuláře na: www.cdk.cz/kontexty
- **e-mailem** na adrese: objednavky@cdk.cz
- **telefonicky** nebo **faxem** na čísle: 545 213 862
- **písemně** na adrese: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno

Upozornění:

Předplatitelé našich časopisů mají 25% slevu při nákupu knih CDK v internetovém knihkupectví www.cdk.cz.